

RESPONS

RECENSIONSTIDSKRIFT FÖR HUMANIORA & SAMHÄLLSVETENSKAP

NUMMER 4 · AUGUSTI 2012 · PRIS 69 SEK

TEMA NATIONALEKONOMINS KRIS

VARFÖR FÖRSTÅR INTE NATIONALEKONOMER EKONOMIN?

SID 25

HISTORIA

Nya biografier om Raoul Wallenberg

BORTOM HELGONBILDEN

Både Ingrid Carlberg och Bengt Jangfeldt undviker att glorifiera Wallenberg, menar den brittiske historikern Patrick Salmon. Men ingen av dem motstår helt frestelsen att återskapa myter om honom.

SID 49

FILOSOFI

Ny biografi om Ellen Key

BÅDE ÖKÄND OCH OKÄND

Ronny Ambjörnssons stort uppslagna bok bidrar till att nyansera bilden av Ellen Key, men den präglas av en genomgående ambivalens och bristande kontextualisering, finner Claudia Lindén.

SID 66

UTBLICK

Nyateismen får svar på tal

HELIGT FÖRBANNADE

Det nya med nyateismen är dess aggressivitet, skriver Karl Karlander. Den pochar på en förklaring. Religionspsykologi finns redan, det är dags för en ateism-psykologi.

SID 44

TEXTERNAS LÅGMÄLDA DISKUSSION MED VARANDRA

Av Kay Glans

NÄR MAN REDIGERAR en tidskrift som *Respons* slås man av hur recensionerna i varje nummer belyser varandra. Det gäller förstås när vi samlar dem till ett tema (s. 12–23) som vi har gjort med Norstedts *Sveriges Historia* i detta nummer, inramat av två betraktelser om den historiska syntesens villkor. Alf W. Johansson pläderar för behovet av synteser. Lars Magnusson efterlyser tydligare kriterier för vad som är en bra vetenskaplig syntes och menar att historievetenskapen måste anknyta till samhällsvetenskaperna.

Men även när vi inte explicit eftersträvar det tycks många texter i ett tidskriftsnummer föra en dialog med varandra – de kompletterar varandra, de för varandras tanketrådar vidare, ställer kritiska frågor till varandra och tycks ibland nästan vilja undergräva varandra. Om man utgår från temat i detta nummer kan man ta flera olika vägar vidare i tidskriften. Det ligger kanske närmast till hands att gå till recensionerna i historieavdelningen och till exempel fundera över Svante Nordins recension av antologin *Historieskrivningen i Sverige* (s. 26). Nordin menar att historien numera har förlorat sin substantialitet, sin närvaro i tid och rum. I dag tycks den framför allt handla om historikerna själva och deras moraliska måttstockar. Historien har i den bemärkelsen blivit helt samtida, hävdar Nordin, ett exercisfält för vår känsla av moralisk överlägsenhet gentemot andra epoker. Om detta stämmer, vad innebär det för förmågan att skriva synteser?

Men man kan också följa upp Lars Magnussons plädering för historievetenskapens närmande till samhällsvetenskaperna genom att gå till Mats Benners recension av antologin *Kunskapen och makten* (s. 50), där han hävdar att allt inte står rätt till med samhällsvetenskaperna i dag. De blir inte rådfrågade inför de stora politiska och ekonomiska förändringar som vi genomgår, beslutsfattarna navigerar i blindo utan kunskapsunderlag. Men som Benner också påpekar är de råd som ges av samhällsvetenskaperna inte alltid så goda.

En del av de synsätt som kommer till uttryck i *Kunskapen och makten* har redan blivit passé genom den ekonomiska krisen. Åtskilliga nationalekonomiska idéer visade sig vara en del av problemet, inte lösningen.

Från denna diskussion om samhällsvetenskaperna kan man sedan gå vidare till Björn Elmbrechts temarecension av utländska böcker om eurons kris och globaliseringens nackdelar (s. 44). Även här kan man konstatera att åtskilliga experter inte insåg de grundläggande problemen i eurons konstruktion och att de misstog sig på fördelarna med valutaunionen. Den skyddade till exempel inte alls mot finansiella kriser. Harvard-ekonomen Dani Rodrik varnar för att vi underskattar nationalstatens betydelse och strävar mot ett globalt styre som sannolikt inte kan fungera som vi föreställer oss. Han rekommenderar i stället att man stärker nationalstatens grepp över ekonomin och begränsar kapitalets rörlighet. Om det nu är så att vi faller tillbaka på nationalstaten, på vilken grund ska samhörigheten byggas? Är en delad historisk berättelse en viktig förutsättning och på vilka sätt kan historievetenskapen bidra till den utan att förlora sin vetenskaplighet? Och därmed är vi tillbaka i historietemat.

Med detta vill jag ha sagt att i en tidskrift som *Respons*, som inte predikar utan vill ge läsarna redskap att tänka själva, finns det hela tiden spänningar mellan texterna och uppenbara eller underjordiska dialoger som lägger skikt av perspektiv och fakta ovanpå varandra. När man talar om debatt menar man numera oftast kontrahenter som tjongar till varandra, men detta lågmälda samtal mellan texter är också en debatt.

Chefredaktör och ansvarig utgivare

TIDSKRIFTEN RESPONS NR 3 2012

Ledare	s. 3
Noterat	s. 6
Debatt	s. 8
Om Palme-biografier, <i>Snuten i skymningslandet</i> m.m.	

TEMA DEN SVENSKA HISTORIEN

Även den svenska historien har en historia	s. 12
av ALF W. JOHANSSON	
Elisabeth Mansén	s. 15
<i>Sveriges historia 1721–1830</i>	
RECENSENT KARIN SENNEFELT	
Bo Stråth	s. 17
<i>Sveriges historia 1830–1920</i>	
RECENSENT SVERKER OREDSSON	
Essä	s. 20
”De vetenskapliga kraven på syntes måste göras tydliga”	
av LARS MAGNUSSON	

HISTORIA

Karin Sennefelt	s. 24
<i>Politikens hjärta</i>	
– <i>Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm</i>	
RECENSENT JONAS NORDIN	
Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.)	s. 26
<i>Historieskrivningen i Sverige</i>	
RECENSENT SVANTE NORDIN	
Christine de Pizan	s. 28
<i>Kvinnostaden</i>	
RECENSENT ELISABETH MANSÉN	
Göran Rosenberg	s. 30
<i>Ett kort uppehåll på vägen från Auschwitz</i>	
RECENSENT JOHAN ÖSTLING	

FILOSOFI & PSYKOLOGI

Robert Wright	s. 32
<i>Och människan skapade Gud</i>	
RECENSENT MATTIAS MARTINSON	

Rebecca Solnit	s. 35
<i>Gå vilse – En fälthandbok</i>	
RECENSENT ERIK PERSSON	
Roberth Ericsson & Sonja Schwarzenberger (red.)	s. 36
<i>Mor mamma morsan</i>	
RECENSENT CECILIA RIVING	
Marianne Liliequist & Karin Lövgren (red.)	s. 38
<i>Tanten, vem är hon? – En (t)antologi</i>	
RECENSENT CLARY KREKULA	
Joshua Foer	s. 40
<i>Moonwalk med Einstein – Minnet och konsten att komma ihåg</i>	
RECENSENT LARS-GÖRAN NILSSON	
Magnus Hörnqvist	s. 42
<i>En annan Foucault – Maktens problematik</i>	
RECENSENT SVEN-OLOV WALLENSTEIN	

UTBLICK EUROKRISEN

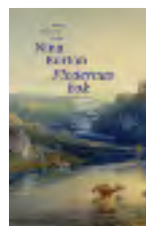
David Marsh	s. 44
<i>The Euro – The Politics of the New Global Currency</i>	
David Marsh	
<i>The Euro – The Battle for the New Global Currency</i>	
Dani Rodrik	
<i>The Globalization Paradox – Democracy and the Future of the World Economy</i>	
RECENSENT BJÖRN ELMBRANT	

NATURVETENSKAP & TEKNIK

Jim al-Khalili	s. 48
<i>Nytänkarna – Den arabiska vetenskapens gyllene tid</i>	
RECENSENT MOHAMMAD FAZLHASHEMI	

UTBILDNING & SKOLA

Per Molander (red.)	s. 50
<i>Kunskapen och makten – Om det offentliga beslutsfattandets kunskapsförsörjning</i>	
RECENSENT MATS BENNER	

KONSTARTERNA & MEDIER

Nina Burton ..... s. 52
Flodernas bok – Ett äventyr genom livet, tiden och tre europeiska flöden
 RECENSENT EMMA ELDELIN

Magnus Ljunggren ..... s. 54
Poesi och psykiatri – 16 essäer om det förra sekelskiftets ryska symbolistkultur
 RECENSENT JULIE HANSEN

Anja Hirdman (red.) ..... s. 56
Döden i medierna – Våld, tröst, fascination
 RECENSENT MARIE CRONQVIST

POLITIK & SAMHÄLLE

Ingmar Karlsson ..... s. 58
*Bruden är vacker men har redan en man
 Sionismen – en ideologi vid vägs ände?*
 RECENSENT FREDRIK MEITON

Masha Gessen ..... s. 61
Mannen utan ansikte
 RECENSENT GUDRUN PERSSON

Tony Judt ..... s. 62
Illa far landet
 RECENSENT CARL THAM

Anders Pihlblad ..... s. 64
Ett partis fall och uppgång – Berättelsen om de nya moderaterna
 RECENSENT LOUISE DRANGEL

Håkan Blomqvist
 & Werner Schmidt (red.) ..... s. 66
Efter guldåldern – Arbetarrörelsen och fordismens slut
 RECENSENT SVANTE NYCANDER

David Andersson ..... s. 68
Dr. Kissinger och världshistorien
 RECENSENT MATS BERGQUIST

Intervju ..... s. 70
 Ett samtal med Ulrich Herbert, tysk historiker
 av KAY GLANS

KORTRECENSIONER

Richard Dawkins ..... s. 72
Verklighetens magi
 RECENSENT INGA SANNER

Kerstin Nohrenius & Lars Wiklund ..... s. 72
Glädje och sorg i en drottningens liv
 RECENSENT MATS BERGQUIST

Christer Hellmark
 & Ingemar Folke ..... s. 73
*Rätten att kritisera överheten
 – Kring den svenska tryckfrihetens historia*
 RECENSENT LARS GRAHN

Hans Magnus Enzensberger ..... s. 74
Det mjuka monstret Bryssel – eller Europas omyndigförklaring
 RECENSENT KAY GLANS

Respons ges ut av Tidskriften Respons AB, som ägs av Kay Glans, Lars Grahn och Alf W. Johansson
 Svenska Akademin, Vitterhetsakademien, Vetenskapsrådet, Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse, samt FAS stödjer verksamheten

Redaktionsråd: Li Bennich-Björkman, professor i statskunskap, Uppsala; Karin M. Ekström, professor i företagsekonomi, Borås; Lotten Gustafsson, docent i etnologi, Stockholm; Sverker Gustavsson, professor i statskunskap, Uppsala; Magnus Henrekson, professor i nationalekonomi, IFN; Caroline Holmqvist Jonsäter, Försvarshögskolan och London School of Economics; Hans Ruin, professor i filosofi, Södertörn; Inga Sanner, professor i idéhistoria, Stockholm; Ola Sigurdson, professor i tros- och livsåskådningsvetenskap, Göteborg; Johan Östling, historiker vid Lunds universitet.

Red.
 www.tidskriftenrespons.se

Tidskriften Respons
 Chefredaktör & ansvarig utgivare:
 Kay Glans, 08-120 205 20
 kay.glans@tidskriftenrespons.se

Redaktör:
 Cecilia Riving
 cecilia.riving@tidskriftenrespons.se

Senior editor & styrelseordförande:
 Lars Grahn
 lars.grahn@tidskriftenrespons.se

Senior editor:
 Alf W. Johansson
 alf.w.johansson@tidskriftenrespons.se
 Annonser: Lars Grahn, 070-588 34 50

Grafisk form:
 Calle Ljungström & Jens Pihl
 info@calleochemma.se

Prenumerationer: tel 031-743 99 05
 ekonomitjanst@natverkstan.net

Tryck:
 Norra Skåne Offset, Hässleholm

Utgivare: Tidskriften Respons AB
 ISSN 2001-2292
 ISBN 978-91-87175-02-2

Kontakt:
 Kungsgatan 37, 8 tr
 111 56 Stockholm
 tel 08-120 205 20

NOTERAT

► FULA SKOLOR, SMARTA APPARATER

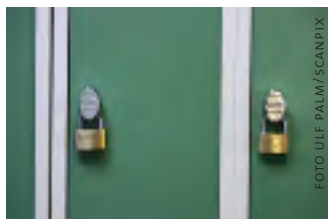

FOTO ULF PALM/SCANPIX

Vilka lärdomar kan dras av forskningen om skolan och lärarutbildningen? Anders Gustafsson, ansvarig för lärarutbildningen vid Stockholms universitet, ställde denna fråga när man vid en presentation i april visade upp "excellent forskning" på området.

En lärdom var att bra lärare påverkar elevernas studieresultat. Men vad gör en lärare bra? Knappast lärarutbildningen i sig, konstaterade Jonas Vlachos, däremot fyra-fem års erfarenhet i yrket. Längre erfarenhet lägger dock inget till förmågan. Vilka andra faktorer är viktiga? Svaret blev – med specifikationer och modifikationer – att goda lärare rekryteras bland toppstudenter. Det sker i Finland. Kognitiv förmåga, ledarskapsbegåvning, höga gymnasiebetyg, psykisk stabilitet, initiativkraft och ansvarsökande utmärker, föga förvånande, sådana studenter. De nya ämneslärarna i Sverige har emellertid lägre förmåga i alla dessa avseenden. Lärarnas kompetens har gått ned i alla länder, men snabbare i Sverige än i England och USA. Vad som kan göras åt detta förblev dock obesvarat.

Inger Lindberg, professor vid institutionen för språkdidaktik, konstaterade att *alla* lärare kommer att möta studerande med "utländsk bakgrund", det vill säga de är antingen själva födda utomlands eller deras föräldrar är det. De utgör i dag 20 procent av skolans elever. Frågan är därför central hur man lär sig ett andraspråk (svenska) och hur man lär sig *på* detta språk. Lindberg, som i *Språkvärd* 2002 gick till rätta med ett antal negativa myter om tvåspråkighet, framhöll hur skolstarten för dessa elever ofta innebär ett

brott i deras inhämtande av förstaspråket. De drabbas av en språklig eftersläpning som starkt påverkar deras lärande på de flesta områden.

Inger Lindberg argumenterade för fortsatt satsning på modersmålsundervisning ("hemspråk") för invandrade elever. Att helt övergå till svenska är för dem omöjligt. Hemma talas inte svenska. Därför måste kvaliteten på deras förstaspråkskunskaper stärkas. Elever som under hela grundskolan håller fast vid undervisningen i modersmålet når längre i språklig utveckling generellt än de som hoppar av den parallella språkundervisningen. Möjligen har dessa ungdomar ett allmänt begåvningsmässigt och sociokulturellt försteg. Men påståendet att hemspråksundervisningen hämmar deras utveckling är i varje fall felaktigt. Det var också en av de myter som Inger Lindberg avlivade för tio år sedan.

Flera andra mörka perspektiv öppnades. Matteknuskaperna har blivit sämre sedan 1992, särskilt bland de svagare eleverna (Astrid Pettersson). Ämnet livskunskap – ett "post-sekulärt" religionsämne (Geir Skeie) – är alltför beroende av konsulter utanför skolan.

Skolorna har blivit fulare. För hundra år sedan var skolbyggnaderna finare än hemmen. Nu är det tvärtom, noterade Staffan Selander, som forskar om "didaktisk design". Vad betyder fulheten för lärandet? Oerhört mycket, kan den vittna om som tillbringade sina skolår bland målningar av Carl Larsson, prins Eugen, Bruno Liljefors, Axel Törneman. Världen utanför skolan gjorde sig påmind i full skala – eller mer – på väggarna. Numera tycks den ofta vara utestängd.

Men kanske tar sig ungdomarna fram själva? Enligt Karin Aronsson utgör deras datorspelade ett informellt lärande som utvecklar såväl spelskicklighet och socialt ansvar som inlevelse och språklig förmåga. Det är lek på blodigt allvar, ansåg hon.

Smarta apparater tycks ta vid där skolan stannar av. ■

► SLANTAR FRÅN MEDIEHIMLEN?

Har den litterära agenten ersatt förläggaren som fast punkt i författarnas yrkesliv? Frågan ställdes vid vårens Adam Helms-föreläsning på Stockholms universitet.¹ Talare var Anneli Høier, sedan mer än fyrtio år verksam vid Leonhardt & Høier Agency i Köpenhamn. Många förändringar har ägt rum sedan hon inträdde i firman. Medievärlden har blivit mer komplex och författarna behöver stöd för att orientera sig och få rätt ersättning. Förlagsstroheten minskar, vilket särskilt de mindre kapitalstarka förläggarna oroar sig för.

För trettio-fyrtio år sedan handlade agenterna nästan bara med översättningsrättigheter. Sällan kom de i direkt kontakt med upphovsmännen. Som agent för Norden fick man fyra exemplar av en titel och skicka de vart och ett av dem till förläggare i de fyra länderna med exklusiv option, det vill säga rätt att ostörd av konkurrenter överväga utgivning. Det var en tid av underförstådda regler och ordnade förhållanden. De handlade med varandra utan att göra så stor affär av att det var affärer de gjorde.

Rättighetsagenterna ville dock vara något mer än postkontor. Många av dem bildade sig självständiga uppfattningar om böckerna de arbetade med. Förlagen fick ofta välgrundade rekommendationer. På så vis byggdes förtroende upp mellan förläggarna och ambitiösa agenter som Michaels & Licht, Ib Lauritzen på Bookman och Leonhardt & Høier, alla verksamma i Köpenhamn.

Det kunde ta tid innan förlagen insåg att de hade verklig litteratur i sina händer. Småningom utkom dock García Márquez, Herta Müller, J. M. Coetzee, Victor Klemperer, Imre Kertész också i Norden, efter läsande agents enträgna argumentering.

Kunde inte ett rikt och mäktigt förlag betala sig förbi den gentle-

mannamässiga optionsordningen? Jo, det förekom nog. Men ofta har det visat sig, hävdar Anneli Høier, att pengar inte är detsamma som litterär lycka. Ett stort och rikt förlag är inte alltid det bästa huset för ett viktigt författarskap.

I dag är tempot uppdrevet. Förmedlingen startar med en färdig text på pdf eller rentav bara ett par sidors *proposal* om ett verk som skall bli färdigt om några år. Sådana förslag har scouterna i New York och London ofta skickat till sina förlagsklienter i Norden innan agenten har sett dem. Metoden skapar stark press och uppskrivade föreställningar. En bok betraktas som ointressant internationellt om inte översättningsrättigheterna sålts redan före utgivningen av originalutgåvan. Framgång konstrueras på förhand. Nervositeten ökar, investeringarna i förväntningar och marknadsföring växer och tämligen medelmåttiga spänningsromaner blåses upp.

Härdförsäljningen av rättigheter ansågs länge som omoralisk, dålig amerikansk stil, i varje fall om den manipulerade upphetsningen ledde till ren auktion på översättningsrättigheter. Anneli Høier känner sig obekvämt med att den amerikanska stilen har blivit allmän. En auktion kan verka "demokratisk" – alla har möjlighet att delta – men i slutändan vinner kapitalet. Själv föredrar hon att värdera förlagens bud efter deras lämplighet för författarskapet i fråga.

Fristående författaragenter har gjort sitt intåg även i den nordiska bokbranschen under de senaste tio, femton åren. Delvis har de ersatt förlagens traditionella "placeringsavdelningar", som för övrigt bytt namn till "agencies" för att markera självständighet. Agenterna flyttar författare mellan förlag i syfte att driva upp förskott och marknadsansträngningar. Relationen mellan förlag och författare avkläds sin familjära dräkt och blir mer krasst marknadsmässig. Agenten framstår som författarens bästa, kanske enda, bundsförvant i en snöd värld.

Kunniga agenter verkar behövas på den alltmer svåröverskådliga rättighetsmarknad som växt fram med de nya medierna. Det handlar nu om både tryckta böcker, print-on-demand, digitalt tillgängliggörande, e-böcker, ljudböcker och annat. Anneli Høier menar att för-

¹ Föreläsningen har sitt namn efter bokförläggaren Adam Helms, kommen från Danmark 1939. Han grundade både Forum och Trevi och efterlät sin stora samling litteratur om bokmarknad, förlag och bokhandel till Svenska Förläggareföreningen, som 1987 donerade den till Stockholms Universitetsbibliotek. Där förvaltas den gemensamt av SvF och biblioteket och omfattar nu 6 000 volymer.

fattaren bör överlämna bekvämen för detta till agenten och ägna sig åt sitt skrivande. Det kan han eller hon lugnt göra, eftersom agenten orubbligt står på författarens sida – som ekonomiskt beroende av sin klients royaltysinkomster. Förlaget kan ha intresse av att sänka royaltysatserna, aldrig agenten.

Författarombudet blir på så vis en allt viktigare trygghetsfaktor, närmast en magiker med uppgift att trola fram slantar ur de nya mediernas himmel och göra författaren mer världsberömd och rik än någonsin förr. Förlagets aura krymper och de skrivandes lojalitet flyttas över till "all-inclusive-agents". ■

► VID UNIVERSITET & HÖGSKOLOR

Augusti

What is empathy and what do we need it for? Konferens i rum MB 503, femte planet i huvudbyggnadens B-flygel, Södertörns högskola, 16–18 augusti kl 13. Registrering 30 juni.

Fiction in Global Contexts: History and Recent Developments är en internationell konferens, som äger rum på Vitterhetsakademien, Villagatan 3 i Stockholm 16–17 augusti.

På *Eurocall 2012 – Computer Assisted Language Learning (CALL)* diskuteras hur teknologi påverkar inläring. Pedagoger vid Göteborgs universitet, 22–25 augusti kl 9–17.

September

Arbetsliv som självändamål var ämnet för Roland Paulssons avhandling 2010. *Arbete mellan misär och utopi – en arbetskritisk exposé* är titeln på hans offentliga föreläsning som äger rum den 12 september kl 18.30 på Örebro Universitet i Långhuvudet, hörsal L3.

Statsvetenskapliga förbundets årsmöte och konferens 2012 sker på Linnéuniversitetet i Växjö den 26–28 september. Professor Pippa Norris från John F. Kennedy School of Government vid Harvarduniversitetet talar om "Democratic Governance: the impact of regimes on prosperity, welfare, and peace". Temat för

paneldiskussionen är "The Arab Spring – causes and consequences".

Oktober

Forskardagarna vid Stockholms universitet inträffar i Södra huset, Frescati, 3–4 oktober kl 9–16. Nydisputerade berättar om sin forskning – från Alfons Åberg till varför getingar är randiga. Sannolikhetens sannolikhet diskuteras också.

En internationell konferens om "narration and narratives" på Örebro universitet 4–5 oktober arrangeras av forskningsgruppen "Narration, Life and Meaning". ■

► RECENSION AV TIDSKRIFTEN »HÄFTEN FÖR KRITISKA STUDIER«

BILD: SZ PHOTO/IBL

I centrum för kontroverser...

"Da wurde schon wieder geheidegert! E-k-e-l-h-a-f-t!" Det är 1990-tal i en restaurang i Berlin. Kurt är en kultiverad psykiatriker i 55-årsåldern, lidelsefullt engagerad i de högre filosofiska seminarierna på Hochschule der Künste. Heidegger ligger honom varmt om hjärtat, men under förra veckans seminarium tog lärjungarna över föreställningen och började "heideggra". Den försynte Kurt är rejält upprörd.

Scenen ristade in sig hos mig som sinnebild för den tyska så produktivt stridbara kulturen. Till skillnad från Sverige är Tyskland ett folkrik, världsledande kulturland mitt i Europa. När en enskild strömning växt sig alltför stark möter den snart motstånd.

Den svenska debatten är på ett helt annat sätt präglad av konsensus, för att inte säga konformism. Jag tänker framför allt på det okritiska införlivandet av alla de upplyningskritiska och ideologiskeptiska teoribildningar som frodats och

utvecklats ur det franska 1960-talstänkandet, med Foucault, Deleuze och Derrida som ursprungliga impulsivare. Samma teorier kurserar visserligen i hela västvärldens intellektuella system, men, vill jag hävda, på få andra håll så oemotsagda som här i landet – ofta också på en översmart rotväliska som reproducerar en rad lösliga övertygelser som cirkulerat i debatten i snart 50 år nu.

Därför är det glädjande att senaste dubbelnumret av *Häftena för kritiska studier* (nr 200–201) utgörs av ett generalangrepp på tidens skilda "postteorier". Amerikanen Timothy Brennans diskuterar initierat och med nykter distans den nya, eklektiska italienska filosofin i form av Negris och Hardts inflytelserika bok *Imperiet* jämte Agambens biopolitiska analyser av undantagstillståndet som ett permanent möjlighetsvillkor för politiken. Tyngdpunkten i numret utgörs emellertid av en genomlysning av de nya postteoriernas våldsamt exalterade Nietzsche-reception; så exempelvis i tyske Jan Rehmanns bidrag, där Deleuzes läsning av Nietzsche i ljuset av Spinoza ifrågasätts.

Det är sant att Deleuze ser filosofen som en skapare av nya, produktiva begrepp. På samma sätt som Derrida underkänner han grundläggande hermeneutiska principer. Följdriktigt hör det till den nya eklekticismens inneboende immunsystem att avfärda historiska, jämförande analyser som antikvariska, eller värre, "polisjära". Typiskt är att några av postteoriernas mest frekventa hänvisningar till Nietzsche – till det "radikalt nya" i den-

nes tänkande, som det brukar heta – upprepas som dogm, trots att de blivit historiskt överspelade av en filologiskt arbetande Nietzsche-forskning. Detta gäller exempelvis tesen att allt språk är retorik och att vi därför inte kan skilja bokstavliga från figurativa uttryck. Deleuze själv inför i sin tolkning av viljan till makt en dualism, som är främmande för Nietzsche. Deleuzes distinktion mellan två typer av krafter, en "reaktiv" respektive en "aktiv kraft", förekommer nämligen aldrig hos Nietzsche. Denne framhäver tvärtom att viljan till makt alltid är aktiv, men att viljan till makt, då den möter ett övermäktigt hinder, vänder sig inåt och föder ressentimentskänslor. Deleuzes främsta syfte är inte heller att förklara eller förstå Nietzsches texter, utan att göra upp med Hegels begärddialektik, som 1962, då Deleuzes bok kom ut, varit dominerande i franskt intellektuellt liv alltsedan Kojèves ryktbara föreläsningar på 1930-talet.

Elakast är redaktör Göran Fredriksson i sitt påhopp på Södertörnfilosofen Fredrika Spindlers bok *Nietzsche – kropp, konst, kunskap*. Hätskheten förvånar, men är inte alldeles utan saklig grund, ty Spindler har skrivit en bok mer för deleuzianer än för Nietzscheintresserade; lätt och flyhänt, javisst, men inte utan en besvärande och okritisk jargong, som fördunklar snarare än belyser.

Fredrikssons ilska blir i slutändan mer begriplig, då man tar del av turerna kring varför David Brolins bok *Nietzsche – liv, filosofi, politik*, för vilken Göran Fredriksson är för-

läggare, till skillnad från Spindlers inte fick det statliga förhandsstödet till fackböcker, ett stöd som är av största betydelse för småförlagens överlevnad. Säg vad man vill om Brolins bok – jag kan inte instämma i den tendentiösa ansatsen att se Nietzsches politiska åsikter som överordnade andra områden i hans tänkande – det är en för svenska förhållanden självständig och genomarbetad bok, som är skriven på ett välgörande lättfattligt språk och dessutom uppvisar stor förtrogenhet med forskningen.

Det är svårt att se det som något annat än att Brolins välgrundade kritik av den ahistoriska och apolitiska trenden i postmoderna Nietzschestudier – Spindler är en av dem som kritiseras – var utslagsgivande för Kulturrådets beslut, så mycket mer så som en av medlemmarna i den beslutande arbetsgruppen tillika är doktorand vid Spindlers institution. Dennes åsikt om boken framgick i efterhand, eftersom han sedermera skrev en anmälan till Bibliotekstjänst, i vilken han avfärdar Brolins bok som "pamflett" (ett ytterligare ekonomiskt bakslag för förläggaren, eftersom sådana anmälningar brukar ligga till grund för folkbibliotekens inköpsbeslut). Uttalandet vittnar om okunskap om Nietzscheforskningen – men kanske desto mer om en institutionell tillhörighet till en forskarmiljö, styrd av gemensamma övertygelser som utesluter kritiska perspektiv? ■

► Fredrik Agell är fil. dr. på en avhandling om Friedrich Nietzsche.

Debatt

För kommentarer, inlägg eller synpunkter på recensioner eller recenserat material, maila till: info@tidskriftenrespons.se

INSÄNDARE Berndt Öhman

Kommentar till föregående nummers diskussion om aktuella Palme-biografier

I DECEMBER 1983 beslutade riksdagen att införa löntagarfonder i Sverige. Beslutet var en seger för LO och Socialdemokraterna. Oppositionen var åter överkörd. Men triumfen var begränsad – det var inte alls en LO-version av löntagarfonder som infördes. Perspektivet har med tiden också förändrats. Man ser i dag beslutet som ett stort misslyckande. Inte ens i de värsta kristider – som finanskrisen nyligen – ville man återuppta idén om löntagarfonder.

Löntagarfondsfrågan har behandlats av flera historiker, bland annat i Palme-biografier. En diskussion om detta har förts i *Respons* två första nummer. Henrik Berggren och Kjell Östberg har skrivit utmärkta biografier men varit försiktiga i just fondfrågan och har med goda skäl kritiserats för detta av Svante Nycander. Rudolf Meidner har också i *Spelet om löntagarfonderna* (2005) gett sin syn på fondfrågans utveckling.

Ursprunget till Meidners förslag om löntagarfonder (1975) är den solidariska lönepolitiken. Det leder honom till förslag om fackligt styrda fonder, en uppläggning som ligger helt i linje med Nycanders syn på hur LO uppfattar den svenska modellen. Intresset för den alternativa uppläggningen med medborgarfonder var svagt från LO.

Förslaget hade en marxistisk grund och byggde på en stark kritik av marknaden och kapitalismen. Meidner och LO hade en oerhört stark medvind i den offentliga debatten – kritiken av marknaden var som starkast på 70-talet. Med fonderna skulle LO ta över. Det framgick inte bara av LO-tidningen utan av själva förslaget som hade ett långtgående syfte att ta över ägandet i näringslivet, även utöver de börsnoterade företagen. Detta ställde Socialdemokraterna i en svår situation. Trots allt fanns en stark opinion mot en sådan omvandling av det ekonomiska systemet. Det fanns taktiska skäl för en mer återhållsam politik. Frågan var hur s-ledningens egen ideologiska ståndpunkt såg ut. Det är svårt att säkert veta men opinionen inom partiet var troligen splittrad.

Resultatet blev att Socialdemokraterna gick ut och försvarade LO-förslaget, försvarade "löntagarfonderna", samtidigt som de av taktiska eller andra skäl försökte förändra och modifiera förslaget intill oigenkännlighet. Det är väl rimligt att en partiledning följer sådana interna motsättningar. Berggren och Östberg tycker snarast att s-ledningen skötte detta mycket skickligt. Men man kan inte försvara ett förslag som skulle innebära stora förändringar av det ekonomiska systemet (med oklara följder för det politiska systemet) och samtidigt hävda att man företräder inte bara en traditionell reformism utan rentav en ambition att bara förbättra marknadsekonomin. Man kan inte utåt stödja dem som driver den hårda linjen och fördöma kritikerna men mer internt arbeta för ett förslag – det som antogs i december 1983 – som underkänner LO-linjen och ger kritikerna rätt i sak. Historiker bör inte undvika att lyfta fram denna konflikt. Vi vet, särskilt i efterhand, att många ledande (s-)politiker var starkt emot LO-förslaget i sak, till exempel Carl Lidbom, Thage G. Petersson, Kjell-Olof Feldt. I dag tycks s-ledningen öppet ge kritikerna rätt.

LO-förslaget av 1976 var oerhört långtgående. Om man bortser från detta kan man göra snälla bedömningar som Berggren och Östberg. Men de goda värderingarna och de fina målen får inte skymmas att den bakomliggande analysen och verklighetsbeskrivningen hade en 70-talsprägelse som i dag framstår som närmast obegriplig. Meidners förslag vilade på respektbara värderingar men den marxistiska analysen, med grund i 1920-talets Tyskland, ledde honom fel. Men det vore inte fel att i dag med en bättre analys ta upp problemen när gäller ägandekonzentration och makt i näringslivet. Det handlar om hur både demokratin och marknaden fungerar. Båda ger människorna legitimt inflytande i olika roller och båda bör samverka för att skapa ett samhälle för vilket människorna har förtroende. Tillsätt en utredning Borg! ■

► **Berndt Öhman**

Berndt Öhman är författare bland annat till *Solidarisk lönepolitik och löntagarfonder*, SOU 1983:47 och *Fonder i en marknadsekonomi*, SNS 1982.

REPLIK Michael Tapper

Michael Tapper kommenterar Tommy Gustafssons recension av hans bok *Snuten i skymningslandet* (Respons 2/2012)

DET ÄR NATURLIGTVIS smickrande att recenseras av en kollega i en seriös tidskrift som *Respons*. Jag har emellertid några synpunkter på Tommy Gustafssons invändningar.

1. Gustafsson ifrågasätter mitt urval av författare och föreslår en rad kvinnor och andra namn, som Arne Dahl. Som påpekas i inledningen till min bok skriver jag om svenska medelklassmän ur 68-generationen som i kriminalgenren – närmare bestämt polisberättelsen, även kallad proceduralen – skildrar svenska medelklassmän i en samtidspolitisk kontext. Dit hör inte Arne Dahl, inte heller de kvinnliga författare Gustafsson listar. Fokus ligger på den konservativa, patriarkala kriminalgenretraditionen i svensk tappning som Sjöwall-Wahlöö sade sig vilja bryta med. Nesser har en given plats på grund av ålder, politisk bakgrund och kön och för att hans påhittade Maardam-miljö är en mentalitetens spelplats för det svenska 1990-talet. Att det blir mer summariskt i slutkapiteln beror helt enkelt på att analyserna följer resonemang som introducerats i tidigare kapitel.

2. Gustafsson kritiserar att jag inkluderar både litteratur och film i en filmvetenskaplig avhandling. Det menar jag är oundvikligt om man vill analysera genren. 1900-talet är filmens århundrade, något som i hög grad har influerat de andra medierna och konstarterna. Kriminalgenren är ett bra exempel. Redan Vic Suneson refererade ymnigt till amerikansk film noir. Per Wahlöö hade arbetat både som kriminaljournalist och filmkritiker innan han blev författare och senare också manusförfattare för den svenska kriminalfilmens stilbildare Arne Mattsson. Filmens och framför allt det dokumentära reportagens inflytande från Direct Cinema och Cinéma Vérité är påtagligt i Sjöwall-Wahlöös sakliga tonläge, miljöskildringar och i dialogpartier som ser ut som förhörprotokoll. "Dokumentär" blir också ett av nyckelorden i mottagandet och kom att färga både genren och genrekritiken i decennier framöver. Och den som läst Roslund & Hell-

ströms rafflande *Tre sekunder* förvånas inte över att den köptes för filmatisering av 20th Century Fox – den är som skriven för film.

3. Gustafsson klagar på min omfattande historiska contextualisering som sidospår i ämnet. Inte mycket forskning är gjord om kriminalgenren, vilket förvånar med tanke på genrens popularitet. Min 864 sidor tjocka bok ska därför utifrån omfattande arkivstudier och forskningsmaterial – tusen referenser i litteraturlistan och minst lika många recensioner – ses som en kartläggning av ett relativt outforskat fält. Eftersom författarna och även flera av filmmakarna (till exempel Bo Widerberg och Kjell Sundvall) utifrån sina politiska bakgrunder har uttalat ideologiska avsikter med sina konstnärskap är det särskilt viktigt att sätta in dessa i ett sammanhang, inte bara genrehistoriskt utan också idéhistoriskt. Annars blir verken obegripliga. Detsamma gäller deras avsikter att påverka samtiden, där man anknyter till en allmänideologisk men också kriminologisk och rättsinstitutionell debatt.

Diskussionen om kriminaliteten – i massmedierna, politiken, fiktionen – är essentiell för förståelsen av genren i den undersökta perioden. Därav behovet av en bred historisk kontext. Med utgångspunkt i kriminologisk forskning pekar jag på att den faktiska kriminaliteten minskar i slutet av 1990-talet. Samtidigt ökar kriminaliseringen, kriminologin blir ett växande fält och kriminaljournalistikens betydelse ökar med kvällspressens framväxt efter andra världskriget. Därmed ökar också synligheten för särskilt vålds- och sexualbrott. När såväl de (i flera fall) marxist-leninistisk-maoistiska författarna som borgerliga kritiker framställde folkhemmet som en brutal och dekadent härdsmälta kan de utan vidare problematisering luta sig mot intrycket av den ständigt ökande brottsligheten från denna samlade bild.

4. Trots min breda kontext menar Gustafsson att jag inte lyckas bevisa att romanerna och filmerna har påverkat samhällsdebatten. Nej, om populariteten beror på att verken driver brännande frågor i tiden eller bara följer dem går aldrig att bevisa. Min kontext tyder snarast på ett samspel. Några av de bästsäljande författarna (Sjöwall-Wahlöö, Svedelid, Mankell) och filmproducenterna (av Beck- och Johan Falk-filmerna) medverkade säkert till utvecklingen mot det nykonservativa strafftänkande med säkerhetsfångelser som vi lever med i dag. Berättelsernas publika genomslag stod i samklang med en sensationalistisk kriminaljournalistik och en populistisk debatt i frågan. Men också mer problematiserande utmaningar mot ovanstående hotbilder i exempelvis Leif GW Perssons och Roslund & Hellströms bästsäljare tyder på att det samtidigt finns andra och motsatta idéströmningar.

5. Gustafsson anser att min användning av begreppet High Concept är antikverat. Filmvetenskapligt myntades termen av Justin Wyatt, men i dag är begreppet omdiskuterat av bland andra filmprofessorn David Bordwell – som likväl använder det. Enligt Bordwell rör det sig

om relativt få, om än ekonomiskt dominerande, storsatsningar av typen *Top Gun* gjorda i en reklamfilmsinspirerad stil. Det är dock viktigt att komma ihåg att begreppet ursprungligen kom från Hollywoods filmindustri på 1980-talet och som sådant hade en inverkan på den samtida svenska produktionen. Jag använder High Concept endast som en influens på några få filmer under 1980- och början av 1990-talet, bland annat *I lagens namn* och *Täcknamn: Coq Rouge*, inte för senare filmer i exempelvis Beckserien.

6. Avslutande reflektioner. *Snuten i skymningslandet* är en historisk fresk som – tvärtom det gängse sättet att skriva om svensk politik och konst – visar att "det svenska kriminalundret" uppstått i dialog med omvärlden. Det vi betecknar som svenskt är oftast en del av internationella företeelser, om än det finns särskilda inhemska aspekter som är viktiga att lyfta fram. Med en vonobenattityd som är särskilt oseriös i forskningssammanhang tycker Gustafsson att belöningen med avhandlingen ligger "i att själv slippa läsa och se alla dessa polis- och kriminalberättelser". Tvärtom, säger jag. Utifrån ett genuint genreintresse vill jag medverka till en fördjupad diskussion av det många av oss ser och läser. ■

► Michael Tapper

RE:REPLIK Tommy Gustafsson

EN BOK SOM Michael Tappers kan bedömas på olika sätt och den har, rättmätigt, fått mycket uppmärksamhet och beröm i många dagstidningsrecensioner. I min recension framhåller jag även att boken innehåller en del briljanta analyser och att den kommer att förbli ett standardverk inom både film- och litteraturvetenskapen för överskådlig tid framöver. Men jag har främst bedömt denna omfångsrika skrift som en doktorsavhandling med vetenskapliga ambitioner och utifrån detta synsätt innehåller den en rad brister.

Tapper menar bland annat att jag ifrågasätter hans urval av författare. Om man läser recensionen framgår det att jag inte ifrågasätter urvalet av författare i sig. Min främsta invändning gällde Tappers nästan totala avsaknad av en metodologisk diskussion om urval och avgränsningar, vilket ju tillhör en av de grundläggande ingredienserna i en akademisk avhandling. Vad innebär exempelvis Tappers urval för avhandlingens olika resultat och hur skulle ett annorlunda urval ha inverkat på resultatet? Detta är grundläggande frågor och här menar jag inte att Tapper prompt skulle ha inkluderat alla de kvinnliga deckarförfattare som jag räknar upp, men det hade åtminstone varit värdefullt att få veta varför de exkluderades utan att ett enda ord yttras om detta, då de trots allt ingår i samma, om än i en efterföljande, deckartradition.

Tapper menar även att jag har invändningar mot att avhandlingen behandlar både litteratur

och film, men detta är inte sant. Jag förordar breda kontextuella analyser. När jag läste avhandlingen blev jag dock överraskad av det faktum att filmerna så fullständigt befinner sig i bakvattnet i denna filmvetenskapliga avhandling. Filmanalyserna är grunda i jämförelse med analyserna av de litterära verken, och detta hänger sannolikt ihop med att Tappers huvudsakliga argumentation hämtar sin näring just ur romanerna eftersom den nästan inte alls återfinns på samma sätt i de politiskt sett mer urvattnade filmerna. I samband härmed ansåg jag även att användandet av High Concept som ett analysbegrepp var något antikverat och därtill missvisande för svensk filmkultur. Detta vidhåller jag eftersom konceptet i dess ursprungliga betydelse har mycket lite att göra med svensk film vid den aktuella tiden. Bara för att en film är baserad på en känd litterär förlaga så blir det inte High Concept av det.

När det gäller den omfattande contextualiseringen så klagar jag inte på att Tapper contextualiserar sin undersökning, tvärtom; det jag klagar på är just *omfattningen* i den meningen att sidospåren blir så många att stringensen i analysen tenderar att försvinna i ett gungfly av ord, exemplifierat av det faktum att väldigt mycket i de två inledande kapitlen inte återkommer eller används i de senare analyserna. Att *Snuten i skymningslandet* utgör en historisk fresk, som Tapper hävdar i sin replik, är väl kanske att gå till överdrift, men däremot kan jag böja mig för att min lättvindiga och ironiska avslutning på recensionen var opassande. ■

► Tommy Gustafsson

REPLIK Natalia Plevako & Olga Tjernysjeva

Natalia Plevako & Olga Tjernysjeva om Elena Namlis recension av deras bok *Kan man bli svensk?* (Respons 2/2012)

SÖNDERFALLET AV SOVJETUNIONEN och omvandlingen till marknadsekonomi fick Ryssland att börja titta närmare på hur omvärlden lever och handskas med sina politiska och sociala problem. Ur ryskt perspektiv är Sveriges förvandling från fattigt land till framgångsrik industrimakt,

liksom framväxten av en modern rättsstat med utvecklat civilsamhälle, förhållandevis jämlik inkomstfördelning och stabilt demokratiskt system med en aktiv socialpolitik, mycket intressant.

Till de mer brännande problemen i dag hör massinvandringen, som påverkar de styrandes politik och befolkningarnas psykologi och beteende. För Ryssland var massmigrationen en ny företeelse. Storskaliga befolkningsomflyttningar (och då tänker vi i detta sammanhang inte på Stalintidens tvångsdeportationer) var tidigare kopplade till industrialiseringen i efterkrigstidens sovjetrepubliker, och organiserades av landets ledning. Den sentida massinvandringen till Ryssland från forna sovjetrepubliker har däremot skett under en ekonomisk lågkonjunktur och en upplösning av den offentliga sektorn, som skapat fattigdom inom stora befolkningsgrupper.

När Ryssland på 2000-talet uppnått en relativ stabilisering och förbättring av ekonomin har inflödet av arbetskraftsmigranter från närliggande stater, där den ekonomiska utvecklingen varit sämre, ökat. Här hamnar folk ofta i ett rättslöst läge där möjligheten till arbete främst varit kopplad till korrupta system. Avsaknaden av starka fackföreningar gör att ingen försvarar dessa människors intressen; deras sociala och politiska rättigheter ignoreras. Den ökade invandringen har lett till ökad brottslighet, eftersom en del av dem som inte finner arbete dras in i kriminella nätverk. Samtidigt tilltar främlingsfientliga stämningar inom delar av ursprungsbefolkningen. I Ryssland finns därför ett växande intresse för hur dessa problem bemöts både i Väst och Öst. Det är i detta sammanhang vi frågar oss hur man tar sig an liknande problem i Sverige.

Genom att låta ryska läsare få veta hur Sverige möter problemen med invandring och integration vill vi ge vårt bidrag till den inhemska diskussionen. De stora skillnaderna mellan Ryssland och Sverige gör det omöjligt för Ryssland att rakt av kopiera en svensk modell eller för den delen något annat lands modell. Vi är dock övertygade om att ju djupare kunskaper forskare och beslutsfattare har att tillgå, desto större blir möjligheterna att undvika att göra misstag när man söker lösningar på de problem som migrationsrörelserna i globaliseringens tidevarv skapar.

Vi är förstas glada över att vår bok nu blir recenserad i Sverige, även om vi är oense med recensenten på en del punkter. Vår forskning har en historisk inriktning. Vi vill förstå hur frågor om invandring och integration har betraktats av makthavare och samhällsrörelser under en längre tidsperiod och hur Sverige, som tidigare var ett förhållandevis homogent land när det gäller befolkningens nationella och religiösa sammansättning, på kort tid har förvandlats till ett mångkulturellt land. Sverige har inte varit en kolonialmakt och det har inte funnits historiska förpliktelser och därmed inte heller några speciella preferenser gentemot vissa nationella eller etniska grupper. Politiken har på ett avgörande sätt påverkats av den demokratiska strukturen hos stat och organisationer i Sverige och den be-

redskap till humanitära insatser för konfliktdrabbade människor i världen, som blivit en del av den svenska identiteten såsom en icke-allierad och neutral aktör på den internationella arenan. Också socialdemokratin som aktivt förespråkade den "svenska modellen" som en förebild runtom i världen, är en påverkansfaktor. Människor som tagit sig till Sverige har mer drivits av övertygelsen om att detta är ett rättvist och välvilligt inställt land och mindre av en särskild kärlek till svensk kultur och tradition.

Även om Sverige har utmärkt sig för att föra en tolerant och human politik gentemot invandrare är det uppenbart att man i likhet med länder som Frankrike, Belgien, Danmark och Nederländerna har fått betydande svårigheter med sin integrationspolitik, inte bara med att kunna erbjuda arbete åt människor som har sitt ursprung i Afrika och Sydostasien, utan även med att främja interaktion mellan olika befolkningsgrupper inom landet. Därför har vi i vår undersökning valt att fokusera på frågor om interkulturell förståelse och anpassningsproblem för invandrare och på problemet med relationer mellan icke-kristna, särskilt muslimer, och ursprungsbefolkningen.

Eftersom de statliga myndigheterna i Sverige varit drivkraften i utformningen av en integrationspolitik, samtidigt som den allmänna opinionen länge var sämre informerad och tämligen ointresserad av de nyanlända svenskarna, har vi valt att särskilt belysa hur den svenska staten har utarbetat sin invandrings- och integrationspolitik. Ett annat skäl för oss att lägga fokus på staten är vår egen bakgrund i ett land (Ryssland), där statsmaskineriet alltid har spelat en avgörande roll i formuleringen av politiska beslut. Men vi har också intresserat oss för samhällets roll i utarbetandet av en invandringspolitik och lyfter fram fackets betydelse som viktig aktör i den svenska modellen. Vi ägnar också ett kapitel åt den roll som svenska kyrkan har fått med sitt motstånd mot myndigheternas stundtals hårda åtgärder mot invandrare. Därför finner vi Namli påståande orättvist att vi har ignorerat det svenska samhället i vår analys.

Migrationsrörelserna i dagens globaliserade värld och framför allt inflyttningen av ett stort antal människor från fattigare till rikare delar av världen är ett av de stora problemkomplex som världen står inför. Invandringens omfattning och påverkan på livet i mottagarländerna gör att frågan är brännande aktuell. Därför är det inte förvånande att invandrings- och integrationspolitiken står i centrum för samhällsdiskussionen i hela Europa. På ett oroande sätt tränger skärpta etniska och konfessionella konflikter in på den politiska dagordningen i länder som Frankrike, Storbritannien och Ryssland. Därför är det en angelägen uppgift att blottlägga de argument som förs fram i ideologiska diskussioner, och komma bort från det slags tabuisering som präglar delar av den svenska debatten.

I sin recension hävdar Elena Namli att invandringen inte är ett problem, utan bara en politisk och social "utmaning". Men förekomsten av

"utmaning" speglar just ett problem och utmaningen kräver ett svar från hela samhället. Namli anklagar oss för att vi "genomgående fokuserar de problem som migrationen för med sig". I själva verket har vi ansträngt oss för att inte överdriva problemen. Med hjälp av tillgängligt källmaterial försöker vi teckna en sammansatt och mångfacetterad bild av verkligheten och visa på svårigheterna i att gripa sig an dessa frågor. Vi har drivits av viljan att vara maximalt objektiva och undvika att ge några recept på lösningar.

Mångkulturalismen är ett komplext fenomen, som inte låter sig fångas i en enkel definition. Dock är inte definitionsproblematiken det viktiga, utan hur vi tolkar resultatet av fenomenet mångkulturalism. Av det skälet har vi valt att inte föreslå ytterligare definitioner, utan i stället lyft fram grundläggande skillnader i bedömningarna av mångkulturalismen och undvikit en värderande hållning. Eftersom samhället och den allmänna opinionen är i ständig förändring, blir varje social eller politisk praktik, hur god den än ter sig till en början, förr eller senare alltid behäftad med påstådda eller verkliga defekter.

Detta gäller även mångkulturalismen, som för 15–20 år sedan kunde te sig som en politiskt övertygande form för att upprätta relationerna mellan invandrare och ursprungsbefolkning. I flera ledande europeiska stater, såsom Storbritannien, Frankrike och Tyskland talar de ansvariga politikerna nu öppet om mångkulturalismens kris, samtidigt som teoretikerna inte lyckats presentera ett hållbart alternativ. En assimilationspolitik är otänkbar i dagens läge; varken invandrargrupperna eller ursprungsbefolkningen är beredda att acceptera en sådan. Men gränserna för mångkulturalismen har blivit uppenbara, och det behövs åtminstone korrigeringar i implementeringen av den mångkulturella politiken. Det vore att hänge sig åt farlig eskapism om man bara håller fram den positiva potentialen hos mångkulturalismen, såsom att olika kulturer närmar sig varandra och att människor fostras till tolerans, och inte tar upp de negativa konsekvenserna, till exempel att sociala skillnader kläs i etniska termer eller att samhället desintegreras och främlingsfientliga stämningar stärks.

Genom att peka på de svårigheter som integrationspolitiken i Sverige står inför har vi velat visa vad som är typiskt för en svensk politik och sätta in den i ett europeiskt sammanhang, där hotet om en mångkulturell desintegration av samhället är reellt. Vi beskriver hur en svensk toleranspolitik tas upp och införlivas av en del av invandrargrupperna, som i fallet blågul islam, men hur den ändå inte lyckas förhindra att olika grupper isolerar sig från det övriga samhället och att ett främlingskap mellan etniska grupper förstärks. Mångkulturalismen har skapat en ny verklighet i Sverige, och att önska sig tillbaka till ett i praktiken homogent samhälle vore en reaktionär utopi. Att vi i vår bok beskriver ett tidigare svenskt samhälle, som i hög grad karakteriserades av kulturell homogenitet, betyder ingalunda att vi förespråkar en återgång till det samhället

eller att vi vurmar för detta som ett ideal, vilket Elena Namli påstår att vi gör.

Namli påpekar att vi stundtals gör generaliseringar som inte vilar på en redovisad faktagrund. Det är sant att vi inte själva har kunnat göra fältstudier och därför inte presenterar en mer detaljerad bild av hur olika segment inom det svenska samhället ser på frågor kring invandring och integration. Vår ambition har främst varit att berätta för en rysk läsekrets om hur ett av samtidens mest brännande problem behandlas i Sverige. Namlis kritiska anmärkningar är viktiga för oss. Däremot kan vi absolut inte acceptera hennes påstående att vi går nationalismens ärenden, och stödjer de ryska nationalisterna som anser att Ryssland är till för ryssar. Vi har själva vuxit upp i ett mångnationellt land och är övertygade om att man inte kan tala om dåliga och goda kulturer – bara om en mångfald av kulturer. ■

► *Natalia Plevako, fil. dr och senior researcher vid Europeiska institutet vid Ryska vetenskapsakademien och Olga Tjernysjeva, fil. dr, senior researcher vid Institutet för allmän historia vid Ryska Vetenskapsakademien.*

Översättning från ryska av Helene Carlbäck

RE:REPLIK Elena Namli

PLEVAKO & Tjernysjeva menar att avsikten med deras bok om svensk invandringspolitik har varit att diskutera de svårigheter som den svenska modellen för mångkulturalism konfronteras med. De säger sig stödja en mångfald av kulturer men vill rubba tabubeläggningen av mångkulturalismens svårigheter. Ska man göra en sådan distinktion krävs ett explicit definitionsarbete. Plevako & Tjernysjeva framhåller dock att de inte vill definiera mångkulturalism utan i stället tala om "själva fenomenet". Vad de avser med detta fenomen förblir oklart.

Plevako & Tjernysjeva framhåller sina goda avsikter med boken. Min kritik gäller bristerna i deras bild av svensk invandringspolitik. De hävdar att de tror på möjligheten av en värderingsfri framställning av mångkulturalismen, men tycks samtidigt anse att mångkulturalismen är död. En sådan tes måste beläggas med en explicit kritik av olika teorier kring mångkulturalism, annars är den politisk snarare än vetenskaplig.

I sin replik fortsätter författarna att presentera invandrare som källan till olika sociala problem. Nu utvidgas resonemanget till situationen i Ryssland. Författarna pekar ut ökad brottslighet som

en konsekvens av ökad invandring och ser ett samband mellan främlingsfientlighet och massinvandring. "Massinvandring" är ett ord som i Sverige brukas av främlingsfientliga aktörer och borde undvikas i en seriös vetenskaplig text. Vad gäller kriminalitet i Ryssland är frågan komplex, liksom den om vad som orsakar främlingsfientlighet. Att förklara dessa med ökad invandring spelar direkt i händerna på politisk konservatism.

En analys av invandringen är förenad med ett stort samhällsansvar och kräver tydliga normativa ställningstaganden. Inte minst utvecklingen i Ryssland vittnar om riskerna med att diskutera mångkulturalism med fokus på att delar av majoritetsbefolkningen upplever andra sociala grupper som avvikande. Rysslands president Vladimir Putin har nyligen utfärdat ett dokument som kräver att alla migrantarbetare (utom de kvalificerade utländska specialisterna!) ska utsättas för ett test i ryska språket och i rysk historia. Flera forskare har redan protesterat mot detta försök att presentera migrationsproblematiken som en fråga om skilda kulturer. Inte minst mot denna bakgrund är min övertygelse att en vetenskaplig analys av integrationspolitiken måste göras på explicit redovisade normativa grunder. ■

► *Elena Namli*

NYTT FRÅN ARKIVEN

► ARKIV MED INKAST PÅ ABF

FOTO: ULF PALM/SCANPIX

FRÅGOR TILL LARS ILSHAMMAR

En märkbar förändring i landets biblioteks- och arkivvärld sker i höst när Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, "Arbark", lämnar Stockholms röda hjärta mellan LO-borgen och Folkets Hus för Huddinge i närheten av Södertörns högskola.

Arkivverksamheten inleddes 1902 som en del av Stockholms arbetarebibliotek men frigjordes snart och blev en egen arkivavdelning. Arkivet och biblioteket skulle stärka självmedvetandet hos den unga arbetarrörelsen. Från början var det självklart att arkivet skulle tjäna hela arbetarrörelsen, såväl fackföreningarna som partiets reformistiska och revolutionära riktningar.

Sedan 1970-talet garanteras verksamheten av en stiftelse med staten, LO och Socialdemokratiska partiet som huvudmän. Därtill finns en kooperativ stödförening som bidrar med en mindre summa till de årliga kostnaderna om 20 miljoner kronor. Ekonomin har på senare år försämrats på grund av att LO:s medlemsantal gått ned och partiet förlorat röster (och därmed partistöd) i valen. Personalen på Arbark har reducerats från 35 till 18 personer.

Responser har talat med Lars Ilshammar, arkivets chef sedan sju år.

Varför flyttar ni från arbetarrörelsens centrum till Siemenshuset i det fjärran Huddinge?

– Vi behöver mer utrymme för arkivmaterial som växer med 300 hyllmeter per år och vi har blivit uppsagda här på Upplandsgatan. Vi behöver både bygga ut och koncentrera. Men lokaler på 2–3 000 kvadratmeter i innerstan skulle innebära en alltför stor hyreskostnad.

Fast om vi inte ställts inför den obehagliga uppsägningen från Folkets Hus (numera ett fastighetsbolag som bland annat äger hela det kvarter där Arbark ligger) skulle vi nog ha försökt bygga om här i huset – trots att det är svårt, dyrt och problematiskt i den gamla vackra fastigheten, där vi funnits sedan 1908.

I Huddinge får ni samlade, praktiska lokaler och lägre kostnader, men era brukare får det omständligare med långa resor. Man kan säga att kostnaderna hamnar på dem.

– Huddinge är bra ur kommunikationssynpunkt, med pendeltåget tar det en kvart att

resa dit. Vi har inte hört något negativt från forskarna. Vi tappar ju närheten till de organisationer som vi tar emot material från och vilkas historia vi vårdar. Samtidigt hoppas vi på en tillströmning av studenter och forskare genom närheten till Södertörns högskola.

Det behövs mer forskning om arbetarrörelsen. Intresset för den egna historien har blivit allt grundare i arbetarrörelsen. Håkan Juhoit, den enda partiordförande som besökt oss i modern tid, sade när han var här att arbetarrörelsen lider av beröringskräck inför sitt eget förflutna. Det har vi upplevt. Det verkar ha blivit genant att tala om det starka samhället och folkhemmet.

Hur hanterar ni de nackdelar som du ändå måste medge uppstår genom flyttningen?

– Vi vill kompensera för dem genom att skärpa den digitala närvaron, skapa bättre sökverktyg, digitalisera mer – och bli arkiv även för den historia som i allt mindre utsträckning fästs på papper utan är så att säga direkt digital. Då får man inte se digitaliseringen bara som ett sätt att spara pengar, vilket många myndigheter gör. På kort sikt, kanske också på lång, innebär digitaliseringen tvärtom ökade kostnader. Staten och de stora arkivmyndigheterna – Riksarkivet, Kungliga Biblioteket – måste ta ansvar för detta.

Skulle ni inte kunna öppna en lucka på KB för service till dem som inte kan åka till Huddinge så ofta?

– Om KB vill så... Vi planerar faktiskt ett bokinkast och en monter i ABF-huset på Sveavägen. ■

TEMA
DEN SVENSKA HISTORIEN

Även den svenska historien har en historia

av *Alf W. Johansson*

I **SITT KLASSISKA** enbandsverk, *Sveriges historia* (1943), karakteriserade Ingvar Andersson historien som "alla krafters spel". Det är ett perspektiv som också gäller i Norstedts stora satsning på en svensk historia i åtta band. Sex av dem har redan utkommit, varav de två senaste recenserar i detta nummer av *Respons*. Detta historieverk kan ses som ett försök att återupprätta syntesen och den berättande framställningen som vetenskaplig genre. Alf W. Johanssons inledande artikel ger en tillbakablick på "Sverigehistoriernas" historia. Han påpekar att syntesen är något mera än bara en sammanställning av redan uppnådda resultat. Det är en genre som kräver självständig tolkning och gestaltningskraft. Ekonomihistorikern Lars Magnusson pläderar i sin avslutande essä för behovet av tydligare kriterier för vad som är en vetenskaplig historisk syntes.

ILLUSTRATION EMMA GÖTHNER

HISTORIKER STÄLLS IBLAND inför frågan om historieämnets nytta. Då gäller det att inte darra på manschetten: i det sekulära samhället har historien ersatt Gud som världsförklaring. Historia är människans famlande försök att förstå förändring och utveckling. Det är ur historien som vi har att pressa fram meningsbärande berättelser till vår uppbyggelse. Tillspetsat uttryckt: allt som inte är historia är lögn – eller religion. Till och med en sten är historia, fast det tar lång tid att upptäcka det. Historia är det centrala ämnet kring vilket de andra ämnena inom den humanistiska och samhällsvetenskapliga sfären grupperar sig. Ett samhälle som inte värder sin historia tappar orienteringen. Den politiska historien bär upp demokratin. När det ibland hävdas att denna typ av historia marginaliserats finns det anledning att känna oro. Att övertyga andra kulturer om något som kallas demokrati om man själv inte har någon historisk grundad uppfattning i frågan är hyckleri.

Den svenska historieskrivningen har – liksom i andra länder – i huvudsak haft nationell inriktning. Först var den kyrkans historia, men så småningom framträdde den politiska centralmakten som det nav kring vilket historien formades. Historiens uppgift blev att skapa identitet, sammanhang och samhörighet. Den blev också ett led i individens karaktärsdaning vid sidan av den kristna läran. Den skapade även grund för kollektivt handlande, en tendens som når sin höjdpunkt under 1800- och 1900-talet. Att samla kunskap och ge översikter över nationalstatens utveckling har varit historieskrivningens centrala uppgift. I Danmark och Norge fanns sådana översikter redan från 1200-talet, i Sverige dröjer det till 1400-talet innan vi får en historisk översikt skriven av en namngiven historiker (Ericus Olai). Redan under 1500-talet får den svenska stormaktsdrömmen sin formulering i den så kallade gotiska myten – föreställningen att Roms erövrare, goterna, härstammade från Skandinavien. Att erövra kontinenten var således endast att återta vad som en gång varit vårt. De märkliga bröderna Johannes och Olaus Magnus utvecklade den götiska historiemyten (Johannes) och skapade dess första kulturhistoria (Olaus).

1600-talet blev i mycket det antikvariska samlandets tid, ett land måste värda sina kulturella lämningar. Ett slags samhällsligt historiemedvetande uppstod. Antikvitetskollegium inrättades 1667. Liksom bland människorna gällde det för länder att ha en akttningsbjudande antavla. Att publicera historiska källor blev en central uppgift vid sidan av historieskrivandet. Tysken Johannes Loccenius skrev redan

på mitten av 1600-talet en svensk historia men den var författad på latin. Det är först med Olof von Dalin (1708–1763) som vi får en mera omfattande historia på svenska, *Svea rikets historia 1–4* (1747–1762). Med Dalin sker en frigörelse från de gotiska spekulatioerna. Denna linje fortsattes av Sven Lagerbring (1707–1787) i Lund, som också skrev en *Svea rikets historia* i fyra band (1769–83), som dock inte nådde längre än till 1400-talet.

Som den moderna historieforskningens portalgestalt framställs ofta Erik Gustaf Geijer (1783–1847), men han var en intuitivt lagd historiker-filosof, egentligen föga representativ för den empiriska arkivforskning som präglade 1800-talet. Dess stora namn, F.F. Carlsson (1811–1887), C.G. Malmström (1822–1912) och C.T. Odhner (1836–1904), strävade var och en på sitt område efter att skapa den stora nationella syntesen för Sveriges historia grundad på primärt källmaterial. Mellan syntes och arkivforskning fanns ingen motsättning. Odhner skapade med sin *Fäderneslandets historia* en lärobok för skolan som kom att användas till långt in på 1900-talet.

UNDER SENARE HÄLFTEN av 1800-talet genomgick historieskrivningen en professionaliseringsprocess, den blev ett yrke som krävde särskild utbildning. Historia blev framför allt arkivforskning. Detaljstudium av enskilda händelser i kronologisk ordning blev historievetenskapens kännetecken. Man kan tala om en "faktapositivism" som ibland närmade sig det rent deskriptiva. Specialundersökningen, inte syntesen, blev den centrala vetenskapliga framställningsformen. Överblicken, orienteringen, hotade att gå förlorad i specialundersökningarnas labyrinter. "Massan av detaljundersökningar och specialundersökningar hotar att ointetgöra öfversikten...[och] undanskymma de stora historiska synpunkterna och problemen", klagade den ledande historieprofessorn Ludvig Stavenow redan i början av 1900-talet. Att skriva Sveriges historia tenderade att bli en uppgift för populärhistoriker.

Denna tendens förstärktes genom det starka inflytande som den radikala källkritiken (den så kallade weibullianismen) fick i Sverige. Men även historiska specialister kunde samla sig till översiktsverk. Mellan 1903–10 utkom en Sverigehistoria i tio band under ledning av riksarkivarien Emil Hildebrand, där ett flertal specialister medverkade. En ny upplaga om sexton band som började utkomma 1915 tog trettio år att fullborda. Där medverkade exempelvis lundaprofessorn Gottfrid Carlsson (1887–1964) med ett band (1941) om perioden 1389–1448, som kan sägas vara en syntes byggd på ett livs arkivforskningar. Som

den store popularisatorn framträdde Carl Grimberg (1875–1941), som med sitt arbete *Svenska folkets underbara öden*, elva band, varav två supplementband (1913–37), mer än någon annan bidragit till att föra ut både Sveriges historia och den nya forskningens resultat till svenska folket (redan i första bandet refererar han utförligt Lauritz Weibulls omvärdering av slaget vid Svolder). Grimberg var en patriotisk historieskrivare, men inte någon förbenad konservativ, han ville med sitt arbete stärka den svenska nationalkänslan efter "debalet" 1905 (unionsupplösningen). Han var klart marknadsinriktad. Verket skulle ha ett lågt pris för att kunna konkurrera med de så kallade 25-öresskrifterna som folkläsning. Det lyckades han i hög grad med. Hans verk nådde redan under mellankrigstiden upplagor nära 100 000 exemplar.

"Att skriva Sveriges historia tenderade att bli en uppgift för populärhistoriker."

"WEIBULLARNAS" SYN PÅ syntesen som en genre som låg skönlitteraturen nära gjorde att många professionella historiker undvek den berättande framställningsformen av fruktan för att räknas till popularisatorernas skara. Situationen räddades delvis av lundahistorikern Ingvar Andersson (1899–1974), som i vredesmod över en utebliven professur lämnat det akademiska livet redan 1938. Han utgav 1943 ett enbandsverk om Sveriges historia (ursprungligen utgivet på danska) som blev en väldig succé och som i brist på mera strikt vetenskapliga framställningar kom att fungera som grundlärobok även på akademisk nivå. Här framträdde en bredare syn på historien. Historia, skrev han i förordet, "bör innesluta alla krafters spel". Vid sidan av den politiska historien trädde det sociala livet, ekonomin och kulturen fram.

Det dröjde till 1962 innan universitetsundervisningen fick en lärobok skriven av ledande akademiska historiker. Det var den så kallade Carlsson-Rosén, vars första band (tiden fram till 1718) var författad av en ledande medeltidshistoriker (Jerker Rosén, 1909–1976), det andra bandet av en socialhistorisk pionjär (Sten Carlsson, 1917–1989). Dessa två band blev sedan föremål för en förlagsmässig exploatering genom att de fick bilda grundtexten i en Sverigehistoria om tio band utgiven av Bonnier förlag (senare upplaga femton

band). Här har all översiktighet gått förlorad genom ett överflöd av bilder och specialuppsatser, som gjorde att verket närmade sig encyklopedin.

Antologin har blivit en vanlig akademisk framställningsform, ofta försedd med en övergripande titel, men i realiteten en löst fogad uppsatssamling. Stora översiktsverk framträder numera vanligtvis i antologiform. Det gäller exempelvis den värdefulla serien *Signums kulturhistoria*, 1–8, redaktör Jakob Christensson, 2004–2009. Dessa verk har karaktären av pusseldeckare. Läsaren tillhandahålls ett antal pusselbitar, helheten får han/hon själv lägga ihop.

DEN AKADEMISKA HISTORIEFORSKNINGEN mottog på 60- och 70-talet impulser från samhällsvetenskaperna vilket bidrog till dess fjärrande från offentligheten, även om den ibland kunde finna öppningar genom bokklubbar som Clio. Det sug efter historia, som sekulariseringen och förlusten av den lugna blicken mot framtiden skapat, har öppnat en väldig marknad för populärhistoria. Någon skarp gräns mellan vetenskaplig historieskrivning och "populärhistoria" finns emellertid inte, eftersom båda vanligtvis använder sig av ett språk som i princip är tillgängligt för en allmänbildad läsare.

Synteser är inte längre knutna till centralmaktens historia utan kan skrivas i form av lokalhistoria, europeisk historia, globalhistoria, kvinnohistoria, kulturhistoria, modernitetshistoria etcetera. Syntesen har dock inte återvunnit sin ställning som historievetenskapens krona, utan ses fortfarande som en typ av sammanställning av redan vunna resultat. Detta är en betydande förenkling. I syntesen sätts specialforskningens resultat in i en ny kontext som ändrar den ursprungliga innebörden. En verklig syntes är en självständig övergripande tolkning, som kräver gestaltningkraft. Norstedts *Sveriges historia*, som hittills utkommit i sex band, varav två recenseras i detta nummer, representerar ett försök att återupprätta både den berättande framställningsformen och syntesen som vetenskaplig genre. Den fragmentisering av historien som utmärkte det bonnierska projektet är övervunnen. Förlaget har motstått frestelsen att redigera sönder framställningen, texten är lätt att följa. Ingvar Anderssons ord om historia som alla krafters spel gäller. Däremot kan "tillgängligheten" bli något av ett problem: sjätte bandet väger över två kilo vilket omöjliggör läsning i liggande ställning för alla utom tyngdyftare.

► Alf W. Johansson är professor emeritus i historia och senior editor på *Respons*.

TEMA

DEN SVENSKA HISTORIEN

Elisabeth Mansén

Sveriges historia 1721–1830

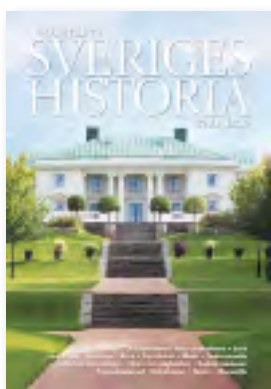
NORSTEDTS | 687 S. | ISBN 9789113024417

PERUKEN ÖVERSKUGGAR PLOGEN

Recensent *Karin Sennefelt*

ELISABETH MANSÉN TAR OSS med på en sinnlig och kalejdoskopisk resa i det svenska 1700-talet men läsaren får ofta själv skapa sammanhanget. Perspektivet är elitens, rösterna från andra samhällsgrupper är märkbart få. Vill man skriva en historisk syntes kan man inte nöja sig med att skildra dem som stod överst på den sociala pyramiden.

TEMA DEN SVENSKA HISTORIEN

DET ÄR IDÉHISTORIKERN Elisabeth Mansén som tar oss med genom Sveriges 1700- och tidiga 1800-tal. Den resa hon vill bestå oss med har som uttalat syfte att visa komplexiteter, att låta oss känna smaker, dofter och vill, som hon så suggestivt säger, förmedla ”känslan av lervägen under bara fötter”. Inbjudan bär

dar gott, genomförandet lämnar emellertid inte enbart en behaglig eftersmak.

I denna del av flerbandsverket *Sveriges historia* har den sedvanliga politiska kronologin brutits. Det är inte frihetstiden, gustaviansk tid och början av Karl Johans-tiden som skildras utan en dryg hundra-årsperiod från slutet av Stora nordiska kriget till inledningen av den moderna tiden. Det är välgörande att lämna dessa politiska epoker bakom sig, de bidrar sällan så mycket till förståelsen av världen utanför politiska fora kring kungen, rådet, riksdagen och så småningom den gryende pressen. Avgränsningen i tid ger Mansén fria händer att utveckla ett kulturhistoriskt perspektiv på svensk historia. Det är välbehövligt, såhär trettioalet år efter att historiker, idéhistoriker och ekonomhistoriker började betrakta kultur som något annat än finkultur och som ett viktigt studieobjekt i sig.

Kulturhistoria kan därmed vara alla de normer, värderingar och symboler som omgett människors liv och använts av människor i historisk tid. Skildringen spänner över rader av intressanta områden som var betydelsefulla i samtiden: befolkningsfrågor, långväga handel, jordbruket och landskapet, mathållning och trädgårdar, stadslivet, klädedräkten, den framväxande pressen och den lutherska ortodoxins långsamma upplösning. Vad som blir tydligt under resans gång är att Manséns kulturhistoriska perspektiv är av det snävare slaget, ibland helt reserverat för finkultur utövad av samhällets eliter. Konst, opera, teater och litteratur (pressen undantagen) upptar en femtedel av den omfattande boken, mer än politiken och jordbruket tillsammans.

SENARE ÅRS FORSKNING om 1700-talet har på många sätt kommit till uttryck i denna bok, vilket är något att glädja sig åt. Konsumtionshistoria som seglat upp som ett viktigt område inom 1700-talsforskningen i Sverige och internationellt skildras i beskrivningen av överflödsförordningarna, kaffeförbuden, klädedräkt och modet som förändrades allt snabbare, porslinsfabriker och det offentliga umgängeslivet. Likaså ser vi här tecken på en ökande individualisering genom förändringar i synen på barndomen. Namnskicket bland vanligt folk förändrades utifrån borgerliga och kungliga konventioner. Annika blev Anna Catharina och Erik blev Erik Axel i en strävan att skilja ut sig från sina gelikar. Pietismen och herrnhutismen betonade individens förhållande till Gud. Vi får se hur upplysningen kom till uttryck i vetenskapen, pressen och litteraturen. Till upplysningens inflytande räknar Mansén också avskaffandet av adelns privilegier, ökad

religiös tolerans i och med att judar fick bosätta sig i Sverige, förbuden mot tortyr samt att den före detta bonden Anders Häkansson blev motsvarande finansminister 1790. Att Sverige var en del av världen blir alltigenom tydligt. Globaliseringens effekter på det svenska riket framkommer i ananasodlingar i svenska orangerier, svenska vetenskapliga resenärer och de många parallellerna till intellektuellt tänkande i Frankrike.

Andra trender inom historieforskningen har Mansén inte tagit till sig lika mycket. Det patriarkala systemet var under uppluckring under 1700-talet, menar hon. Det var en samhällsideologi där kungen hade samma makt, skyldigheter och ansvar gentemot sina undersåtar som en fader över sina barn. Husbönder fungerade som ett slags fäder åt sitt tjänstefolk och män var överordnade kvinnor. Historiker har betonat att könen under andra halvan av 1700-talet och början av 1800-talet alltmer tilldelades skilda sfärer med allt större svårigheter att överträda könsrollernas begränsningar. Politiken blev hemvist enbart för män, kvinnor uteslöts aktivt ur Konstakademien, medan Vetenskapsakademien inte fann några lämpliga kvinnor att välja in efter de enstaka grevinnor som valdes in vid mitten av 1700-talet. När präster medlade mellan bråkande makar konstaterades gång på gång att män fick slå sina hustrur, bara de inte slog för hårt eller för mycket. ”Någon klar tendens är svår att urskilja” angående kvinnors politiska, juridiska och ekonomiska ställning, menar emellertid Mansén. Hon pekar i stället på att det rådde stora skillnader regionalt och individuellt. Sidobelysningen faller i stället på de ”starka kvinnorna”.

SIDOBELYSNINGEN, SOM MANSÉN kallar det, är ett verktyg för att skapa komplexitet i uttolkningen av dessa dryga hundra år. Bilden hon vill förmedla är inte entydig utan ett kalejdoskop eller pussel som läsaren har att sätta samman själv. Manséns kunnighet om perioden framgår tydligt i boken. I viss mån har hon närmast internaliserat tidens anda. Hon är oerhört inkännande och finner i många fall exemplen som ger smak och färg på ett sätt som ingen utomstående beskrivning kan. Huvudvägen, om det då är upplysning, konsumtionsrevolution eller ökande frihet, är inte belyst i första hand. I överensstämmelse med detta saknar kapitlen och avsnitten sammanfattningar eller slutsatser. De små bitarna i kalejdoskopet kan vridas runt, runt. Ett avsnitt om samer följer ett avsnitt om kanslipresidenter på frihetstiden. Resan för oss raskt och utan förklaring från Kantons hamn till Tusen och en natt. Blicken flyttas, nästa avsnitt

FOTO MALMÖ KONSTMUSEUM

► Det övre ståndet i fokus – här adelns, dock inte alltid så glamorösa, vardagsliv. Det är bråttom från morgon till kväll, med många pressande göromål... Tolv laverade pennteckningar av Carl August Ehrensvärd som illustrerar hans dagsprogram på Tosterup.

väntar. Från det Osmanska riket importerades med det turkinspirerade modet divaner och turbaner till högre ståndsmiljöer. Mansén flyttar därmed vår blick vidare, vidare utan att beskriva den väg vi går under hand. Mordet på Axel von Fersen 1810 följs av en beskrivning av dalupproret 1743. Avslutningen kommer med 1734 års lag. Här lämnas åt läsaren att passa ihop pusselbitar som består i ett politiskt mord, ett bondeuppror och en lagbok, i omvänd kronologisk ordning.

Vid något tillfälle blir detta kalejdoskopsperspektiv närmast smaklöst. Som när det råkar falla sig så att Malla Silfverstolpes längtan efter sin pappa, som var landsförvisad på St Barthélemy, redovisas strax efter den grymhet som rådde i slaveriet på ön. Blicken flyttar fram och åter, men vi saknar en fingervisning om hur dessa människor ska ses i förhållande till varandra. Sidobelysningen ger också en ung adelsdams berättelse av hur det var att leva i rysk fångenskap. Visserligen fick hon sova på golvet ibland, men i fånglivet ingick visiter, hattinköp och ryska vänner i de övre samhällsskikten. Som skildring av kriget och livet på Saint Barthélemy är de båda idyller.

SIDOBELYSNINGEN ÄR ETT sätt att göra många röster hörda, konstateras i inled-

ningen. Också det är en oerhört viktig ambition: i flera hundra år är det kungarnas, adelsmännens och i viss mån prästernas version av historien som fått vägleda vad som är viktigt att ta upp. Mansén arbetar genom att visa på känslolägen, det sinnliga och genom att sätta sig in i hur människor betraktade världen. Många avsnitt handlar om hur "man" resonerade, tänkte eller oroade sig, utan att ange vem detta "man" syftade på. Man var trött på stadens larm och sökte en orörd natur. Efter en intressant beskrivning av alunbruket i Andarum får vi veta att det trots hårt slit och stränga levnadsregler uppfattades som ett attraktivt och föredömligt brukssamhälle. Vem det var som uppfattade denna föredömlighet får vi inte veta. Det går nog att sluta sig till att det inte är arbetarnas åsikter som återges. Via författaren blir det påfallande ofta statens, adelskvinnans, samhällselitens eller konstnärens perspektiv på det som vi betraktar. Rösterna från andra samhällsgrupper är märkbart få.

Det är inte ett reflekterat elitperspektiv, utan handlar just om inkännande och identifiering. Med en stunds eftertanke hade det gått att uppfatta att prästers, borgares och allmogens enkla kläder visst krävde stora utgifter – det var i själva verket bland det dyraste man hade i varje hushåll. Bara i en högädlings värld var

kostnaderna för vadmal, kläde och någon enstaka sidenschalett obetydliga. På ett outgrundligt vis får kungligheters slädar exemplifiera hur "hög och låg" reste.

Detta att på något vis hellre se de skimrande, puderrosa sidorna av det långa 1700-talet är Mansén inte ensam om. En generell tendens i historieskrivningen är att peruk står mot plog. Det verkar som om professionella historiker och andra uttolkare av perioden inte lyckas sammanjämka den sociala bredd som fanns i riket, inte vill försöka skapa en berättelse om ett helt samhälle i all dess hierarki, makt och utsatthet. Så har historieskrivningen i många stycken slutat att vara social och är i stället estetisk.

I viss mån har detta att göra med källläget. Från 1700-talet finns så mycket fler dagböcker, journaler, tidningar, reseberättelser och satirer bevarade än vad som överlevt från tidigare århundraden. Det är en liten kulturhistorisk källlexplosion. Kanske beror det också på att detta källmaterial i många stycken är manifestationer av social gränsdragning i full gång, utförd av dem som strävade uppåt eller ville försvara sig nedåt. Vi står här med färre dagböcker som ger liv till pigornas vardag medan de unga ädlingarna glatt berättar om sexuella eskapader i sina dagböcker. Färre ögonblicksbilder och individuella

perspektiv från majoriteten står till buds. Då måste man kanske beakta andra former av kultur.

Källorna spelar förstås stor roll när en syntes ska skrivas. Men att skriva synteser handlar också om vikt och betoning som historikern måste ta ansvar för. Rent hypotetiskt skulle man kunna skriva en Sveriges historia med kulturhistoriskt perspektiv där betoningen låg på den överväldigande majoriteten i samhället, de där dryga 90 procenten som försörjde sig genom jordbruk och inte hade råd att gå på operan. Eller man skulle kunna markera att även om man bara skriver ett kort stycke om något, så var det centralt i samtiden.

DEN SAMMANFATTANDE BILD som Mansén skapar är inte framskriven, i stället ligger den snarare i sättet att betrakta, känna och förhålla sig till den epok hon diskuterar. Det mesta är välfunnet och intressant, exemplen många gånger riktigt rörande. De allra flesta bitarna man kan efterfråga finns med. Många nya bitar har tillkommit i förhållande till tidigare generationers svenska historia. Skiftet från den politiskt dikterade historien har kunnat genomföras. Men bitarna ligger inte i ordning, och när de lyfts fram är deras samhällsrelevans inte tydlig. 1800-talets början hamnar i skuggan för 1700-talets lekfullhet och lätthet. Pudret yr ännu från perukerna. Arbete i sitt anletes svett, de ständiga bekymren med hur man ska försörja sig och sitt oäkta barn och det ökade behovet av fattigvård väger lätt när Mansén gång på gång vänder sig till ädlingar och konstnärer för att uttolka tiden. Ständssamhället började falla sönder socialt och kulturellt. Mansén betraktar trädgårdspaviljonger som uttryck för skönhetssträvanden och inte statusmanifestation.

Hennes bild av 1700-talet är därmed på samma gång historisk och ahistorisk, både inkännande och vill inte se. Det är en historia till "upplysning och nöje" såsom det ofta uttrycktes i pamfletter och tidningar på 1700-talet. Det är harmoniskt, ibland idylliskt, och hänger inte alltid samman. För den procent av befolkningen som stod högst på den sociala pyramiden vid sekelskiftet 1800 framstod säkert världen ungefär på det sätt som Mansén skildrar den. Det är en liten värld, ändå.

► Karin Sennefelt är docent i historia vid Uppsala universitet och författare till *Politikens hjärta* (se s. 22–23).

TEMA

DEN SVENSKA HISTORIEN

Bo Stråth

Sveriges historia 1830–1920

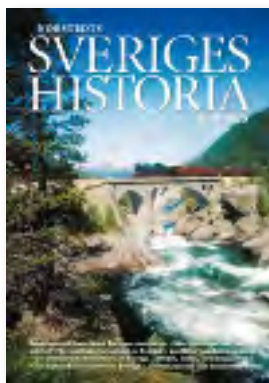
NORSTEDTS | 712 S. | ISBN 9789113024424

HISTORIA MED BERÄTTARGLÄDJE – MEN EN DEL VIKTIGT KOMMER BORT

Recensent *Sverker Oredsson*

BO STRÅTH är en historisk allätare och hans framställning präglas av stor berättarförmåga. Det är dock svårt att veta vad som är betydelsefullt i framställningen och en del viktiga saker kommer bort.

TEMA DEN SVENSKA HISTORIEN

VAD GÖR MAN med en bok på över 700 sidor som handlar om Sveriges historia mellan åren 1830 och 1920? Ja, det finns många användningsområden. Man kan låta boken ligga på matsalsbordet för att så småningom flytta den till en bokhylla. På båda ställena pryder boken sin plats. Det är en mycket vacker bok, utomordentligt väl illustrerad. Har man den i bokhyllan blir det förstås ännu finare, om man dessutom så småningom har de övriga sju band som *Sveriges historia* skall omfatta.

Man kan använda den som uppslagsbok,

vilket fungerar bra. Registret är utmärkt, antingen man är ute efter en person, en plats eller en företeelse.

Eller man kan glädja sig åt att man är omnämnd där. Det gäller då i första hand personer som sysslat med 1800-talet, och författaren är generös med hänvisningar till föregångare.

Man kan också läsa boken från första sidan till den sista. Det är möjligt, jag har gjort det. Bo Stråth är en god berättare och boken präglas av stor berättarglädje. Bland annat har han ett stort personintresse och ett sinne för det dräpliga.

Det är inte lätt att disponera det stora stoff som berättelsen om Sveriges historia mellan åren 1830 och 1920 utgör. Bo Stråth gör så att han efter en inledning drar upp tre huvudlinjer mellan startår och slutår. Den första delen kallar han "Kampen om framtiden". Det är i huvudsak en skildring av politiken. Därefter följer vad författaren kallar "Framsteg och konflikter". Det handlar om befolkningsutveckling, ekonomi, näringar, fattighjälp och arbetsmarknadens organisation. Den tredje delen kallas för "Kulturen formar ett folk". Här finns folkrörelser, vetenskap och kultur i traditionell mening.

Stråth har en hänvisning till Max Weber som indelat samhällslivet i tre sektorer: politik, ekonomi och kultur. Med all respekt för både Weber och Stråth tycker jag att det känns naturligt att börja med ekonomin, åtminstone befolkningsförändringarna under tidsperioden. Jag upplever också att en tudelning av perioden hade varit rimlig, omkring 1870. Då har svenskarna kämpat sig fram till representationsreformen, järnvägsbyggandet är i full gång och landet börjar genomsyras av folkrörelser. Därefter följer Sveriges snabba industrialisering, kulturens radikaliserings, en framväxande arbetarrörelse och sikte mot demokrati. I Stråths framställning får man följa den politiska utvecklingen fram till rösträttsreformen. Därefter går man tillbaka och ser på befolkningsutvecklingen, bland annat emigrationen. Och sedan man följt denna utveckling fram till och med storstrejken går man än en gång tillbaka och får studera väckelserörelse och nykterhetsrörelse. Kronologiskt sett blir det enligt min uppfattning lite för mycket fram och tillbaka.

En annan anmärkning drabbar inte så mycket Bo Stråth som huvudredaktören, förlaget och möjligen författaren till band 5. Varför i allsin dar låter man 1830 utgöra ett gränsår? *Aftonbladet* i all ära och den franska julirevolutionen, men nog är förlusten av Finland 1809 och den nya författningen, samt så småningom unionen med Norge, mycket viktigare. Att sätta en gräns 1830 kan skaka om etablerade före-

► Ur det rika bildmaterialet i Sveriges historia – här avtäckningen av kung Karl XIV Johans ryttarstaty 1854, målning av Carl Stephan Bennet.

FOTO: ERIK CORNELIUS, NATIONALMUSEUM, STOCKHOLM

ställningar, vilket i och för sig ibland är nyttigt, men det kan också leda till att man får mindre grepp om vad som är viktigt i historien.

Om jag är kritisk mot 1830 som gränsår har jag inget att erinra mot den andra gränsen, 1920. Sveriges demokratisering utgjorde en gräns hos Carlsson och Rosén 1961 och är naturlig också här. Lite av dramatiken i rösträttsfrågans lösning tycker jag dock försvinner hos Stråth. Det är viktigt att en historiker har kvar förmågan att bli överraskad, och här finns anledning att bli just det. Den relativa demokratiseringen av andra kammaren 1907 genomfördes nämligen av högern mot liberaler och socialdemokrater. För dessa båda partier var majoritetsvalsprincipen så viktig att de motsatte sig 1907 års demokratiförslag. Och hur skulle det ha gått om Staaffs majoritetsvalslinje segrat? Då skulle det liberala partiet i Sverige inte bara vara litet utan utplånat. Detta förstod Karl Staaffs sentida efterföljare, Bertil Ohlin, som kämpade för en total proportionalitet och som i denna fråga segrade.

Även när det gäller unionsupplösningen 1905 är överraskning på sin plats. Händelseutvecklingen kan ibland skildras som

om det var fantastiskt att det fanns svenskar som med vapenmakt ville tvinga norrmännen kvar i unionen. I ett europeiskt och även i ett globalt perspektiv är ju det fantastiska att man inte gjorde det. Förmodligen är det Sveriges främsta internationella insats att man lät norrmännen gå utan krig. Under efterföljande tid har man inte betett sig så civiliserat i Europa – inte förrän 1993, då tjeckerna lät Slovakien bilda en egen stat.

DE TRE STORA politiska gestalterna i Sveriges politiska liv i början av 1900-talet är i Bo Stråths framställning Hjalmar Branting, Karl Staaff och Arvid Lindman. Dessa tre kallas också för "Kompromisskulturens tre huvudgestalter". Man kan säga mycket om Karl Staaff men knappast att han företrädde en kompromisskultur. En som betydligt bättre passar in under rubriken är Nils Edén, och han är också den av de tidiga 1900-talspolitikerna som åstadkom mest. Det försvinner i Bo Stråths hantering. Han skriver att högerns motstånd mot demokratisering inte var en politisk realitet. Det var det förvisso, och statsminister Edén tvingades kompromissa både med sitt eget parti, med socialdemokrater-

na och med kungamakt och högern för att få igenom demokrati i Sverige. Den kvinnliga rösträtten var viktig, men lika viktigt var att överklassens makt bröts i kommuner, landsting och riksdag. Edéns regering var över huvud taget en reformministär. Bland annat genomfördes då åtta timmars arbetsdag i landet.

Nils Edéns skicklighet som statsminister och mindre framgångsrika karriär som partiledare framträder tydligt i det stora samlingsverket *Sveriges statsministrar* från 2010. Det är lite märkligt att Bo Stråth som låter sitt verk överflöda av referenser inte har med detta pionjärarbete. På motsvarande sätt kan noteras att *Den svenska pressens historia*, med Karl Erik Gustafsson och Per Rydén som redaktörer, inte finns med.

BO STRÅTH ÄR något av en historisk allätare. Han är intresserad av nästan allt. Det framgår bland annat av att han själv har skrivit en av de sex specialartiklarna i bandet, "Sporten och demokratin", för övrigt klart intressant både när det gäller fotbollen och olympiaden. I fråga om den industriella utvecklingen är Stråth mer engagerad av de stora företagsledarna än av de geniala uppfinnarna. Den

”Det hade nog ändå varit på sin plats att de geniala uppfinnarna hade fått lite mer uppmärksamhet.”

avvägningen kan man ha förståelse för, och han tecknar intressanta porträtt av John Bernström i Separator, R. F. Berg i Skånska Cementaktiebolaget, Theodor Adelswärd i Åtvidaberg liksom av Hjalmar Wessberg i Kockums. I det sistnämnda fallet är Stråth riktigt på sin mammas gata, eftersom han började sin historikerkarriär med att skriva om *Varvsarbetare i två varvsstäder*. Själv skulle jag också gärna ha velat ha med Wilhelm Tham, Husqvarna vapenfabriks direktör, inte bara därför att han var en skicklig ledare i största allmänhet utan också därför att han lyckades gå från produktion för försvarets behov till att tillgodose civila önskemål. Här speglar fabriken Sveriges förvandling från militärstat till civilt samhälle.

Det hade nog ändå varit på sin plats att de geniala uppfinnarna hade fått lite mer uppmärksamhet. Stråths volym har på omslagets baksida en skiftnyckel. Den kontrasterar mot baksidesbilden för volym 5, som är en solfjäder, och vi tycker väl i allmänhet att en skiftnyckel är nyttigare än en solfjäder. Skiftnyckeln är som många vet en uppfinning av Johan

Petter Johansson, men varken han eller skiftnyckeln omnämns i Stråths volym. Inte heller nämns Carl Edvard Johansson, ”Mått-Johansson”, med sin stora betydelse bland annat för den framväxande bilindustrin.

EN HAKE MED boken är att man ibland undrar över vad som är betydelsefullt i framställningen. Det viktiga kan komma bort. Ta som exempel försvarsfrågan. Där ges stor uppmärksamhet åt korpral Blom som agiterade under 1890-talet och Stråth har med ett poem från *Söndags-Nisse*. Det är nöjsamt, men vad som inte lyfts fram är den revolution som inträffade i det svenska militära tänkandet. Sverige gick från en centralförsvarsprincip, där fienden skulle mötas mitt i landet, till ett periferiförsvar, möjliggjort av järnvägar och dessutom motiverat av att övre Norrland på grund av de stora malmtillgångarna blev mycket värdefullare än tidigare. Det är symptomatiskt att centralfästningen Karlborg över huvud taget inte nämns i texten.

Slutligen ett par synpunkter med lokal och regional utgångspunkt. Stråth talar om ”Västerås biskopen Gottfrid Billing”. Han var lundabiskop. Det var sonen Einar som var biskop i Västerås, och Lund vill förstås inte förlora en av sina mest konservativa teologer och politiker. En annan detalj gäller hur sockerproduktionen förvandlade det skånska landskapet, något som inte uppmärksammas i boken. Stråth talar förvisso om sockerproduktion men mest om sockerraffinaderier och sockerkonsumtion. Vi kan ta del av följande text från 1895:

Tänkom södra Skåne sådant det skildrades av Bååth på sjuttioalet och Ola Hansson på åttioalet. Ett stort sädeshav, där guldgula ax vaggas för vinden, där bärgningsarbetet är fest, firad av skönt

klädda och tämligen mätta människor. Där sundets blå och vetets gula horisont lyftas av den svarta eller vita väderkvarnen och i fjärran en rund bokskogskontur, en tornspira, ett herrgårdstak. – Nu gungar icke sädesböljan, landet är icke gult utan obehagligt koppargrönt; fabriken med sina fängelseiska byggnader och sin ohyggliga skorsten skymmer allt, tager blicken åt sig, pekar över herrgårdens tinnar och kyrkans torn. --- Bååths och Ola Hanssons Skåne är snart icke mer, men den fula betan har räddat det skånska jordbruket och gjort landet rikare än förr, livet fetare, men icke skönare.

Vi konstaterar snabbt att August Strindberg var duktig på att hantera svenska språket. I sammanhanget viktigast är att texten talar om själva landskapets förändring. Det är en betydelsefull aspekt av historien som jag hoppas kommer med i de följande volymerna av Sveriges Historia. Landskapsförändringen gäller förvisso inte enbart Skåne utan hela landet. Naturmiljöns förändring är inte heller enbart ytlig. Luftens och vattnets förorening är ett resultat av industrialiseringen och urbaniseringen påverkan på naturen, skildrat av framför allt Lars Lundgren.

ÄN EN GÅNG vill jag understryka Bo Stråths berättarglädje och berättarförmåga. Man har roligt under läsningen. Sveriges 1800-talshistoria är rik. Stråth beskriver på ett attraktivt sätt stora delar av denna utveckling. Han ger oss läsoplevelser men uttömmer inte aspekterna på seklet eller på de nittio åren.

► Sverker Oredsson är professor emeritus i historia vid Lunds universitet.

— Annon —

Aktuella böcker från Carlsson Bokförlag

CARLSSON BOKFÖRLAG
Stora Nygatan 31, box 2112, 103 13 Stockholm. 08-545 254 80

Människans ansikten

Att röja plats för tystnaden

Poesi och psykiatri

Kulturella ikoner

Poäter

Läs mer om böckerna och vår övriga utgivning på www.carlssonbokforlag.se

De vetenskapliga kraven på synteser måste göras tydliga

Av Lars Magnusson

DEN HISTORISKA SYNTESEN var sedd över axeln under den period när historievetenskapen inspirerades av samhällsvetenskaper som sociologi och statsvetenskap. I dag har berättandet och syntesen återkommit på bred front men diskussionen om vilka vetenskapliga krav man kan ställa på synteser har inte tagit fart. Förutsättningen för att man ska kunna formulera regler för vad som är god historia är att historievetenskapen åter anknyter till samhällsvetenskaperna.

DET ÄR SNART femtio år sedan E. H. Carr publicerade sin till omfånget blygsamma skrift *What is history?* (1963). Den kom att prägla diskussionen om hur historia borde skrivas i flera decennier. Carr förkastade ett historieberättande som inte styrdes av klara frågeställningar och vetenskaplig metodik. Historia var en samhällsvetenskap, även om den handlade om saker som skett i det förflutna. Detta fordrade en särskild metodik för att fastställa historiska källors värde och användbarhet, men annars var det i princip ingen större skillnad mellan historia och till exempel sociologi eller statsvetenskap. Även forskare som sysslar med det förflutna måste ha insikt i vad till exempel ekonomer eller sociologer har kommit fram till för att förstå och dra slutsatser om hur människor i gången tid har handlat.

Carrs plädering för en samhällsvetenskapligt förankrad historieskrivning beredde väg för ett nytt sätt att skriva historia. Historikerna tog del av de stora samhällsteoretikerna, började utnyttja stora databaser och bearbeta dem med samhällsvetenskapliga metoder och analysredskap. Man skapade projektgrupper för att belysa frågor som tidigare historiker försummat, inte minst rörande sociala och ekonomiska strukturer och drivkrafter för historisk utveckling.

Men mot slutet av 1980-talet hände något. Det blev *comme-il-faut* att fnysa åt Carr och hans ambitioner att bygga en samhällsteoretisk historie-

vetenskap. Det uppfattades som ett utslag av efterkrigstidens sociala ingenjörskonst och blinda tro på modernisering. För många blev det centralt att avvisa en sådan naiv tilltro till framsteg och utveckling. I stället betonades den kulturella och språkliga kontexten.

Hos Carr och andra som pläderade för att historikerna måste lära sig av modern samhällsvetenskap fanns ett grundantagande som kan ifrågasättas, nämligen att människor i historien har en hög grad av likhet med dagens människor eller åtminstone att de kan analyseras utifrån moderna teorier och begrepp. Detta kunde förstås leda till anakronismer. Vad företrädare för "den kulturella vändningen" särskilt tryckte på var att människor förr inte nödvändigtvis fungerade på samma sätt som de gör nu. Gångna tiders människor måste förstås inom sina egna speciella tidsramar och förståelsehorisonter. Delvis innebar detta att man dammade av historicistiska ideal om att historikern borde tränga in under huden på sina historiska aktörer och skildra historien "framlänges" i stället för "baklänges".

Men vissa historiker inom "den kulturella vändningen" ville gå längre. I den mest extrema varianten hävdade de att det i princip är omöjligt att veta något om det förflutna. Allt är projektioner av egna fördomar och ideologiska illusioner. All historia blir på detta sätt samtida. Det förment historiska förvandlas till en text vars tolkning va-

rierar med läsaren och läsarten. Men om historiker bara förmår betrakta sig själv, hur kan hon då avgöra vad som är historiskt sant eller falskt? Den postmoderna ansatsen hävdar att det inte existerar något oberoende observationsspråk med vars hjälp man kan fastslå "fakta". "Fakta" och "tolkning av fakta" flyter helt enkelt samman. På samma sätt sammanblandas "undersökningen" med det "föremål" den vill studera.

En postmodern variant av den kulturella vändningen fick flera värtaliga efterföljare, i synnerhet bland akademiska historiker i de anglosaxiska länderna. I länder som Sverige (eller Tyskland) var det färre som anknöt till de nya strömningarna. När det för cirka tio år sedan blossade upp en debatt om postmodernismen inom historikerskrået var det knappast någon svensk historiker som ville kännas vid att han eller hon skulle vara postmodernist. Men det hindrar inte att den "kulturella vändningen", fast kanske inte dess mest långtgående kunskapsrelativistiska slutsatser, även kom att påverka den svenska historieforskningen.

PÅ ETT PARADOXALT sätt kom den "kulturella vändningen" i sin kritik av den tidigare samhällsvetenskapliga inriktningen att förenas med ett krav på att historikerna borde lämna teoretiserandet. Många menade att det flitiga användandet av samhällsvetenskaplig teori och metodik hade lett in i en återvändsgränd av sterilt metodtuggande och överkvantifiering. I en berömd uppsats från 1979 uppmanade den brittiske socialhistorikern Lawrence Stone till "a revival of the narrative". Historieämnet skulle gå "back to basics", tillbaka till vad det var bäst på – historieberättande. Anspråken på historieämnet som ett slags samhällsvetenskap skulle tonas ned. Historikerna skulle berätta snarare än förklara. Carrs budskap att historia kunde användas även för att förstå dagens problematik, ja faktiskt att historiskrivandet borde styras av ett slags samhällsintrasse, avvisades. Historia blev i stället till civilisationskritik och ett ifrågasättande av att det fanns något som kunde kallas samhällsnytta. Kunskap om det förgångna var intressant i sig självt.

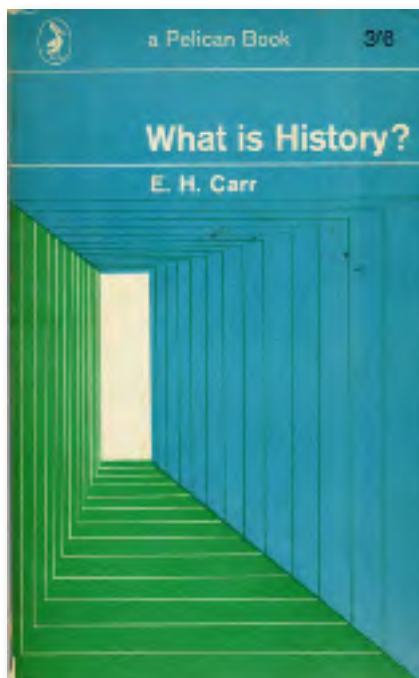
Det innebar även att historieskrivandet inte

krävde en rigorös metodapparat av det slag som samhällsvetenskapen fordrade. På universiteten tonades kraven på metodisk kunskap i form av statistiska övningar och behandling av massdata ned. Till och med den gamla paradgrenen källkritik fick mindre utrymme i utbildningen. De mer extrema företrädarna för denna hållning hävdade att en historia berättar sig själv, att de fakta som valdes ut var "självklara" och att historikern inte behövde bry sig om samhällsvetenskapliga teorbildningar. I den mån historiker fortfarande lät sig inspireras från detta håll byttes husgudarna ut, från Marx, Weber, Giddens, Schumpeter och Habermas till Foucault och Norbert Elias.

I efterhand kan man nog konstatera att de invändningar som restes mot den samhällsvetenskapligt genomsyrade historieskrivningen fick rätt så till vida, att det allmänna historieintresset fick ett kraftigt uppsving när även akademiska historiker började skriva historia på ett annorlunda sätt. De nya vindarna innebar inte minst att det plötsligt blev mer accepterat att skriva syntetiska verk. Med detta begrepp avses vanligen sammanfattande översikter som försöker teckna de breda dragen i den historiska utvecklingen, en epoks historia eller ge en sammanvävd och hel beskrivning av ett större historiskt omvandlingsförlopp. Tidigare hade sådant mötts av stor misstänksamhet och skepsis. Att skriva syntetiska över-

siktsverk var förbehållet en liten minoritet av ledande historiker. I bästa fall kunde sådant författande ses som en offergåva av en redan väletablerad professor i slutet av sin akademiska bana. Som akademisk merit hade syntesen ett mycket begränsat värde.

Uppsalaprofessorn Rolf Torstendahl kan tjäna som exempel på syntesens låga ställning i den tidigare svenska akademiska historievärlden. I sin inflytelserika *Historia som vetenskap* från 1966 (ny utökad upplaga 1971) var han genomgående skeptisk inför användandet av begreppet "syntes". Det har "en smula värdeladdad innebörd och tycks inte fylla någon oundgänglig funktion". Syftet för historia som vetenskap måste vara "att i möjligaste mån rensa bort termen syntes ur his-

torikernas begreppsapparat”. Det är förkastligt att tro att begreppet syntes är ett ”vetenskapligt begrepp av samma fixerade innebörd som exempelvis källkritik”. Den helhetssyn som syntesen utgör bygger på personliga värderingar och olika uppfattningar om vad som är det betydelsefulla i historien. Det hela blir alltså fråga om subjektiva val. Mot denna bakgrund förstår man varför bara mycket väletablerade forskare ”fick” skriva synteser. Enbart sådana hade tillräcklig legitimitet för att översiktsverk av syntetisk karaktär till nöds kunde accepteras.

I DAG ÄR marknaden välförsedd med syntetiska historieverk. Det skrivs mängder av översikter med siktet inställt på läroboksmarknaden, men det publiceras också syntetiska verk som inte direkt riktar sig till studenterna. Bland kända historieförfattare som både läses inom akademien och en bredare allmänhet kan nämnas Peter Englund, Dick Harrison, Lars-Olof Larsson, Yvonne Hirdman, Klas Åmark och Alf W. Johansson. Samtidigt har en tidigare skarpt markerad gräns mellan ”akademiska” historieverk författade av vid universiteten verksamma forskare och lärare och sådana som skrivs av journalister och författare såsom Nathan Shachar, Mikael Holmström, Göran Rosenberg, Henrik Arnstad och många fler kommit att suddas ut.

Även återkomsten av den historiska biografien måste ses som ett uppsving för den historiska syntesen. Under en tid då ”massornas” historia stod i förgrunden var denna genre illa sedd. Men under de senaste decennierna har etablerade historiker som Lars-Olof Larsson, Dick Harrison, Göran Rystad, Gunnar Eriksson (i sin magnifika biografi över Olof Rudbeck), Henrik Berggren, Kjell Östberg och Alf W. Johansson, liksom journalister och författare, som nu senast Bengt Jangfeldt och Ingrid Carlberg i sina böcker om Raoul Wallenberg, förnyat den historiska biografien. De har ett vidare syfte än att ”bara” skriva personhistoria. De representerar samtliga moderna försök att via en intressant historisk personlighets liv och öden teckna den historiska processens olika sidor och

komplexa skeenden. Inte sällan finner vi här den explicita ambitionen att försöka väva samman politiska, sociala, kulturella och ekonomiska faktorer. Den historiska personligheten sätts in i sitt tidsmässiga, sociala och kulturella sammanhang. Förklaringarna förläggs oftast på samhällsnivå.

Uppsvinget för den historiska syntesen i vid mening gör det angeläget att diskutera de kriterier och krav som man kan ställa på syntesen. Som nämnts är det i dag fler än etablerade akademiker som skriver syntetiska verk. Att gränserna förefaller mindre skarpa är på många sätt en fördel. Det innebär att den akademiska historievetenskapens välmotiverade krav på saklighet och sanningsenlighet numera också i många fall uppfylls av skribenter utanför det egentliga skræet. Men det finns även produkter som knappast uppfyller sådana krav på redlighet och vilja att hålla sig till sanningen.

Det är olyckligt att sådana krav sällan ställs eller ens diskuteras. Till viss del är detta en eftersläpning från den tid då synteser inte betraktades som ”riktig” historia. Genom att hävda att synteser aldrig kan vara vetenskapliga utan ”bara” har att göra med personliga val och tycke och smak avhänder man sig möjligheten att diskutera vad man kunde kalla ”minimikrav” för historiska syntesverk. Det som utmärker en vetenskaplig text och framställning är förstås utgångspunkten i klart formulerade regler. Det måste vara regler som följs och tillämpas av alla och kring vilka det råder en hög grad av konsensus. Trots olika kunskapsintressen och teoretiska perspektiv skall det åtminstone i princip kunna gå att nå enighet om sådana ”minimikrav”. Historisk vetenskap – liksom all annan vetenskap – förutsätter en systematisk och regelstyrd kunskapsinhämtning. Ett grundkrav är att varje arbete med ambitionen att tas på allvar skall vara möjligt att kritisera och förnuftsmässigt ta ställning till. Man kan inte nöja sig med att hävda att ”jag tycker så”. En rationell diskussion kan bara föras på basis av regler som utövarna är någorlunda överens om.

Men kan man verkligen ställa vetenskapliga krav på sådana som författar historiska synteser?

”Uppsvinget för den historiska syntesen i vid mening gör det angeläget att diskutera de kriterier och krav som man kan ställa på syntesen.”

”Vad förklarar över huvud taget historisk förändring?”

Det är förstås oändligt komplicerat att väva samman en rad olika företeelser med syfte att skapa en helgjuten bild av ett historiskt förlopp. Hur skall urvalet av stoffet ske? På vilken nivå skall vi försöka förklara de historiska händelserna? Vilken är egentligen en tids ”anda”? Hur skall kronologin indelas? Det är en högst relevant fråga om man verkligen kan tvinga in den historiska syntesen i den tvångströja av tekniker och regler som annars vägleder historieämnet. Kanske får man nöja sig med att syntesen alltid måste förbli någonting subjektivt, ett resultat av en kreativ fantasi som kan stimulera andra ”riktiga” historiker till nya frågeställningar och perspektiv.

Denna till synes bekväma ståndpunkt är emellertid inte tillfredsställande. Vår vardagskunskap säger oss att vi hela tiden gör skillnad mellan ett slags synteser som bygger på saklig grund och rimliga argument och sådana som inte gör det. Alla katter är inte lika grå. Urvalet av fakta liksom sambandet mellan olika delar av samhällslivet, ja själva den kronologi vi använder oss av, bör byggas på vissa kriterier som vi kan bli överens om. Att inte våga eller vilja öppna för en sådan diskussion kan få allvarliga följder. Det bereder vägen för en subjektivism inom historieskrivningen som i värsta fall leda till ohöljd relativism. Syntesen liksom all annan historieskrivning med seriöst syfte måste ta sin utgångspunkt i sådana fakta som historikern kan fastställa. Historikern kan alltså inte godtyckligt blanda samman ”fastställandet av fakta” med ”tolkningen av fakta” eller ”undersökningen” med det ”föremål” den vill studera. Kvaliteten i en ”bra” syntetisk framställning kan alltså i viss utsträckning avgöras mot bakgrund av hur väl minimikraven för en god historisk framställning uppfylls.

Men detta räcker faktiskt inte. I syntetiska framställningar ställs även frågor kring hur man skall se på sambandet mellan olika samhällsföreteelser. Hur kan man dela in historien i en kronologisk ordning? Hur skall man avgöra förhållandet mellan förändring och stabilitet? Hur skall man veta när en viktig samhällsförändring sätter in, så kallade ”tipping points” eller ”formativa moment”? Vad förklarar över huvud taget historisk förändring? Mot bakgrund av sådana frågor blir det tydligt att användning av teoretiska landvinningar inom samhällsvetenskaperna är ound-

gänglig även för historieämnet. När uppgiften är att tolka fakta och sätta samman enskilda historiska händelser i meningsfyllda satser finns det annars inga kriterier för ”god” vetenskap. Och eftersom det på goda grunder går att hävda att historiker i denna mening nästan alltid har ambitionen att tolka och väva samman öppnas här en avgrund. I denna mening var postmodernisterna den logiska följden av de naiva uppropen om ”back to basics”.

Det är synd att saker av detta slag sällan diskuteras när det gäller synteser inom historieämnet. Eftersom framställningarna bara undantagsvis tar sin utgångspunkt i teorier och begrepp som prövats inom samhällsvetenskaperna innebär det att det ofta är svårt att se på vilka grunder som valet av stoff och fakta – eller för den delen av perspektiv eller kunskapsintresse – egentligen gjorts. Genom att inte tydliggöra valet av synsätt på till exempel sambandet mellan politik och ekonomi eller mellan mänskligt handlade och social struktur kan det se ut som om detta är upp till författarens eget tyckande. Men på det sättet kan ingen ”bra” historia skrivas. Det borde vara möjligt att skriva syntetiska historieverk som mera tydligt och explicit tar sin utgångspunkt i vad samhällsvetare tror sig veta om hur ekonomier eller samhällen fungerar utifrån den moderna forskningsfronten. De farhågor för samhällsvetenskaplig imperialism som ventilerades för några tiotals år sedan sköt högt över målet. Även faran med anakronismer är möjlig att övervinna om man inser att begrepp och kontext förändras över tid. Det finns därför all anledning att gå tillbaka till E. H. Carr och fundera på vad han hade att säga för snart femtio år sedan. ■

► Lars Magnusson är professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet och bland annat författare till *Sveriges ekonomiska historia* (1996).

DET FINNS BÖCKER som jag önskar att jag hade skrivit själv. Karin Sennefelts *Politikens hjärta* är en sådan. Den behandlar ett centralt men föga utforskat ämne, den ställer nya frågor och gör innovativt bruk av källmaterialet, och den bidrar med skarpsinniga och överraskande tolkningar.

Frihetstiden är en av de mer särpräglade epokerna i Sveriges historia. Det politiska systemet med en tillbakaskjutna monark, en regeringsmakt under parlamentarisk kontroll och en sällsynt bred folkrepresentation var i det närmaste unikt bland Europas större stater. Författningens yttre skepnad leder lätt till felslutet att frihetstiden var en proto-demokratisk tidsålder. I själva verket var politikens form och innehåll mer lika antikens än nutidens. Enligt 1720 års regeringsform var riksdagen inte en lagstiftande församling, utan ett organ som värnade undersåtarnas rättigheter mot statliga intrång. När den tog sig rätten att också komma med egna politiska initiativ välkomnades det inte av alla. Stånden betraktades som institutionaliserade särintressen som dels skulle balansera varandra, dels utgöra en motvikt mot den verkliga statsmakten: kungen i rådet. Att ständerna formade rikspolitik var för många lika orimligt som om vi i dag skulle låta landet styras av arbetsmarknadens parter.

Riksdagen var ett gammalt organ som fick en ny roll under frihetstiden. Sedan länge hade Sverige ett utvecklat sockensjälvstyre där bönder satt i beslutande ställning. Lokalstyret präglades av pragmatism och strävan efter samförstånd men dominerades av bygdens välbeställda bönder som samlade på förtroendeposter och byggde nätverk. Men de bönder som var kungar i sin hembygd fick ofta stå med mössan i hand när de kom till Stockholm. Riksdagen fungerade i praktiken som en sublimerad sockenstämma: politiken formades av socioekonomiska allianser och informella nätverk; partierna – hattar och mössor – var som bäst lösa intressesammanslutningar.

Stockholm hade redan under 1600-talet blivit huvudort för riksdagens sammanträden och frihetstidens regelbundna sammankomster fick staden att sjuda av liv och spänning vart tredje år eller oftare. Uppemot ett par tusen delegater från hela riket samlades och satte sin prägel på huvudstaden, som räknade 45–60 000 invånare under epoken. Sennefelts bok handlar

arbetade eller tillfälliga kontakter. Underlaget är det vanliga – protokoll, dagböcker, rannsakingar – men för att komma åt en vardaglig politisk praktik har hon läst bisatserna, det som traditionell historisk skrivning uppfattat som brus i de berättande källorna. Vi får höra de politiska diskussionerna på torgen, viskandet i gränderna och grälen på vinkällarna. Rumsligheten är central i berättelsen och huvudstadens politiska dynamik levandegörs mycket konkret.

HISTORIA

Karin Sennefelt
Politikens hjärta
– *Medborgarskap, manlighet*
och plats i frihetstidens Stockholm

STOCKHOLMIA | 333 S. | ISBN 9789170312342

INNOVATIV HISTORIA SOM GÅR BORTOM KÄLLORNA

Recensent *Jonas Nordin*

KARIN SENNEFELTS BOK om det politiska livet i Stockholm under frihetstiden kommer att få stor betydelse för forskningen om 1700-talet. Det är ett verk som pendlar mellan snille och spekulat, kanske litet för mycket av det senare, finner recensenten.

om hur dessa män fann sig till rätta, hur de möttes och var, hur de samarbetade, hur de trätade, hur de danades som individer och som medborgare. Hon intresserar sig inte för de beslut som fattades av riksdagen eller vad som sades i sessionssalar, utskottsrum och rådkammare. Hon beskriver i stället hur politiken formerades på krogar, kaffehus och offentliga platser, genom informella möten och genom upp-

ATT SKAPA FÖRSTÅELSE för platsen och rummet har gjorts förr, exempelvis i studier av allmogens politiska kultur. Christopher O'Regan har visualiserat det gustavianska Stockholm på liknande sätt. Sennefelt går dock mer på djupet i sin ambition att läsa in mening och innebörd i till synes ovidkommande detaljer. Två centrala begrepp är *territorialisering* och *omtolkning*. Med territorialisering avser Sennefelt olika gruppers strävanden att ta en plats i besittning och göra den till en domän där man själv satte villkoren. Detta skedde bland annat genom omtolkningar: det mondäna Riddarhustorget eller höga herrars palats kunde berövas sin pompösa och officiösa framtoning genom uppsatta smådeskrifter; impopulära kungörelser eller förslag från politiska motståndare hänades genom att spikas upp på skampålen.

Analysen är genomgående elegant och uppslagsrik och det är en bok som kommer att få stor betydelse för forskningen om 1700-talet. Av det skälet finns det också anledning att diskutera en del problem som jag ser med undersökningen och de hör främst samman med metoden och tolkningarnas räckvidd. Traditionell historisk källkritik utvecklade metoder för att avgöra vad som verkligen har hänt. Modern kulturhistorisk forskning frågar oftare efter hur någonting uppfattades. Sennefelt tillämpar ett tredje tillvägagångssätt som snarare svarar på vilka samband forskaren uppfattar som väsentliga. Det sker genom tillämpad teoriantvändning som gärna går långt bortom

det som faktiskt står i källorna. Det är inte sällan snillrikt. Ofta tänker jag: "Självfallet, naturligtvis måste det ha varit så!" Andra gånger ställer jag mig tveksam till tolkningarna. Kruxet är att när vi lämnar källmaterialets utsagor har vi ingen möjlighet att avgöra vilken tolkning som är riktig. Så är det förvisso ofta för historikern. I vissa frågor ("Vem sköt Karl XII?") är vi utlämnade åt spekulationer och kvalificerade gissningar, men då handlar det i allmänhet om avgränsade spørsmål eller teorier som kan ställas mot varandra.

I Sennefelts skildring är däremot den kvalificerade spekulativen själva fundamentet. Ett banalt och obetydligt exempel: "Te var en dryck riksdagsbönder gärna drack på morgnarna", heter det på ett ställe (s. 155). Det är inget orimligt påstående, men i den korta satsen finns det flera led som vi varken kan verifiera eller falsifiera. Den skiljer sig kvalitativt från en utsaga av typen "te var en dryck kungen gärna drack på morgnarna", ty den kan vi kontrollera med rimlig säkerhet. Men hur många riksdagsbönder behövde dricka te för att Sennefelts påstående ska vara sant? Hur många av dem bör ha ogillat te för att det ska vara falskt?

DET HÄR ÄR ett harmlöst exempel. Problemen blir större när tankar och känslor ska ges mening med samma generaliserande metod. För Sennefelt har även de minsta handlingar en innebörd och varje detalj är betydelsebärande – allt var politik. När lägre ämbetsmän och bönder stod och hängde vid Riddarhustorget var det en förmäten handling som andades både sociala och politiska ambitioner. När adelsmannen Printzerskiöld rapporterade att han hade överfallits i en gränd var det för att markera hans politiska och sociala rätt till Stockholms gaturum. När upprorsmannen Sven Hofman torterades var det för att det pågick ett samspel mellan kropp och politik inom honom. Sennefelts benägenhet att se politik i varje handling liknar en skola i modern arkeologi som tillskriver minsta fynd en rituell innebörd.

Sennefelt uppfattar med all rätt medborgare som ett nyckelbegrepp, men jag menar att hennes utgångspunkt är fel när hon enbart definierar det som "politisk habilitet". Jag vill hävda att det i första hand förstods juridiskt. Därför var den medborgerliga diskursen fortsatt stark under gustaviansk tid fastän frihetstidens politiska subjekt åter hade reducerats till undersåtar. En kontrollmöjlighet är de utvecklade förslag till en "allmän svensk mannarätt" som debatterades livligt i frihetstidens slutskede. Dessa skulle omfatta alla medborgare oavsett "ålder, villkor och kön", som det hette. Läser man det som en

strid om politiskt inflytande blir det obegripligt, ser man det i stället som en kamp för vidgad rättskapacitet är det däremot logiskt att debatten kunde fortgå även under det nya statsskicket. (När Gustav III gjorde sig enväldig med den så kallade frihets- och säkerhetsakten 1789 återknöt han till ett tjugo år äldre dokument, ett slags habeas corpus-akt som hade avslagits av riksdagen.)

SENNEFELT GÖR EN insiktsfull analys av det politiska skålandet. Verserna innehöll gärna beslöjade allusioner som är snåriga att utreda och därför har nog många forskare bekvämt valt att avfärda dem som ointressanta grötrim. Sennefelts förklaring av deras funktion är upplysande, men ur den härleds den abstraherande slutsatsen att

HISTORIA

dryckeslagens skålar formade en medborgerlighet som var manlig, adlig och exklusiv. Denna konklusion är inte nödvändigtvis fel som delobservation, men här finns ett representativitetsproblem. Om man studerar skålar för kungahuset blir bilden en annan. I dem stod inte de skålandes politiska habilitet i förgrunden, de var inkluderande och riktades inte uteslutande mot manliga objekt (även om själva dryckes-

kulturen var i hög grad manlig). Generaliseringar utifrån delmängder återkommer på många håll i boken. Trots att den berör politisk praktik för breda grupper är tolkningarna påfallande strömlinjeformade och konsistenta. Sennefelt har likaså en tendens att fastslå och kvantifiera på osäkert underlag. Vi får bland annat veta att paskiller sattes upp på tre platser i staden, varken mer eller mindre, och att endast en smådeskrift sändes till prästeståndet under hela frihetstiden (s. 122). Källorna medger inte denna skenbara exakthet och den tillför heller inget väsentligt till tolkningarna. (Den omtalade skriften skickades för övrigt inte ens till prästeståndet utan till högvakten på slottet.)

Politikens hjärta är ett imponerande arbete som höjer sig över mängden. Mina kritiska synpunkter kan därför te sig orättvisa, men just för att boken säkerligen kommer att utöva stor inspiration på kommande forskning menar jag att det är befogat att diskutera tillvägagångssättet. I dag premieras gärna den spänstiga tolkningen framför den försiktiga källkritiken och det är vanligt med en sorts metodisk visklek: en utsaga som ursprungligen varit omgärdad av en rad förbehåll kommer när den refereras i nästa undersökning att behandlas som ett fastslaget faktum. Den myckna luften mellan källutsaga och tolkning gör att Sennefelts analys pendlar mellan snille och spekulativ – i mitt tycke lite väl mycket av det senare. Uppgiften hade kunnat lösas på andra sätt och här finns rum för olika historiepuffningar. Den som framöver vill studera 1700-talets politiska kultur kommer i alla händelser inte att kunna förbigå denna bok.

► Jonas Nordin är docent i historia och författare till *Frihetstidens monarki – Konungamakt och offentlighet i 1700-talets Sverige* (2009).

► Samkväm under frihetstiden, signerad (Nordiska museet). Satirisk målning över en grupp kannstöpare.

Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.)
Historieskrivningen i Sverige

STUDENTLITTERATUR | 222 S. | ISBN 9789144070438

FRÅN UNDERBARA ÖDEN TILL KONSTRUKTIONER

Recensent *Svante Nordin*

MED TEORIERNAS INTÅG på 60-talet förlorade det förflutna sin auktoritet över historieforskningen. Fakta har numera relativiserats medan politiska och moraliska omdömen blivit absoluta. Gångna tiders människor står i de anklagades bås. Om detta har de medverkande i *Historieskrivningen i Sverige* skrivit en högst lärorik bok finner recensenten.

SOM BAKSIDESTEXTEN FRAMHÅLLER är detta den första läroboken om historieskrivningens historia i Sverige. Som sådan är den ett uttryck för det ökade intresse för historiografi som framträtt inom historieämnet såväl internationellt som i Sverige. *Historieskrivningen i Sverige* vänder sig i första hand till studenter i historia, men även till yrkesverksamma historiker och allmänt historieintresserade.

Idé- och lärdomshistorikern Bo Lindberg har anförtrots avsnittet om den äldsta historieskrivningen alltifrån rimkrönikorna, över den götiska historieskrivningen på 1500- och 1600-talet till Dalin och Lagerbring. Gunnar Artéus skriver sedan om Geijer och 1800-talets historiker. Ragnar Björk avhandlar Hjärne och Uppsalaskolan, Rolf Torstendahl och Birgitta Odén Weibullskolan. Klas Åmark redogör därefter för "teoriernas intåg i svensk historieforskning". Eva Österberg skriver om "kultur, genus och samtiden".

Jag tror att man kan skönja en linje i utvecklingen av svensk historieskrivning. Den följer internationella mönster, men framstår som tydligare i vissa avseenden. En äldre historieskrivning uppfattade historia framför allt som litteratur. Den behövde inte skrivas på knittel som i de medeltida krönikorna, den kunde skrivas på upplysningstidens prosa som hos Dalin eller på romantikens som hos Geijer. Att namn inom svensk litteraturhistoria också figurerar i historieskrivningens annaler är därför ingen anomali. Hos dessa historiker finner man onekligen mycket av det som en senare kritisk historieforskning skulle utmönstra som legend och myt.

HISTORIA

DET SOM SEDAN inträder kunde kanske kallas "Rankeeran" eller "hur-det-egentligen-var"-eran i svensk historieforskning. Den sträcker sig från låt oss säga F. F. Carlsson till Erik Lönnroth. Målsättningen blev att genom arkivforskning och källkritik komma fram till "hur det egentligen var". Det förflutnas åtkomlighet för en objektiv forskning togs visserligen inte för given utan problematiserades i varje särskilt fall, men låg ändå till grund för företaget i sin helhet. Weibullarna drev tendensen särskilt långt. Fakta och bara fakta skulle ligga till grund för historieskrivningen. Källkritiken var metoden att nå fram till dem. Kom man inte åt dem fick man avstå. Torstendahl/Odén citerar ett karaktäristiskt uttalande av Lauritz Weibull gällande den tidiga medeltidens historia: "När så-

gen och dikt sopats bort, har det visat sig, att endast enstaka händelser och de grövsta linjerna i tidens historia äro vetenskapligt konstaterbara." Eller som det hette i programförklaringen för tidskriften *Scandia*: "Tidskriften vill söka hålla borta varje tendens främmande för rent vetenskaplig åskådning. Den vill sträva mot obetingad objektivitet. Nationellt, politiskt eller religiöst ståndpunktstagande är i strid med de vetenskapliga grundsatsen, i vilkas tjänst den arbetar."

Där fanns också något annat, mer subtilt som karaktäriserade periodens historieskrivning. Där fanns en bestämd idé om Sveriges förflutna, inte bara dess existens utan dess omfång och innehåll. Jag bläddrade i en gammal festskrift till en historieprofessor från femtiotalet, nyss utgallrad från ett närliggande institutionsbibliotek. Vad som i synnerhet fascinerar mig är själva titlarna och ämnena för de sakkunniga bidragen: "Kring Alsnö stadga" (Jerker Rosén), "Kampen om Holstein 1314-1318" (Allan Mohlin), "Kring tillkomsten av 1742 års byordningsprojekt" (Sven Ljung), "Till frågan om Sveriges utrikespolitik efter freden i Wärälä 1790" (Signe Carlsson). Det viktiga är inte enbart att man här vänder sig till en lärd publik som redan vet åtskilligt om Alsnö stadga (1280?), men nu brinner av iver att få veta mer eller som känner till det som finns att veta om freden i Wärälä, men som nu äntligen önskar ordentligt besked om vad som hände sen. Det viktiga är också att själva Alsnö stadga, kampen om Holstein, 1742 års byordningsprojekt och freden i Wärälä inom pärmarna för denna festskrift äger en sorts substantiali-

tet, en fyrdimensionalitet, en närvaro i tid och rum, en ontologiskt tillförsikt, som i senare historievetskap förefaller vara helt försvunnen.

Det teoriernas intåg som Klas Åmark skriver om medförde en brytning med denna värld. Nu kom vad idéhistorikern Sven-Eric Liedman då det begav sig kallade "kritiken av en socialt oansvarig, ytligt sett neutral vetenskap". Först ut var den marxistiska kritiken, men sedan följde alla de andra "teorierna" och "metoderna" som nu tog över humanvetenskaperna. Åmark karaktäriserar riktigt 1965 som ett märkesår: "Det året startade på allvar debatten om historieforskningens förhållande till samhällsvetenskaperna i Sverige. Då inleddes de nordiska fackkonferenserna i metodlära, som de formellt hette, som skulle bli en gemensam nordisk arena för diskussioner om metod, men framför allt om teoretiska frågor. Då inrättades också Riksbankens Jubileumsfond som en ny anslagsgivare med betydande resurser för att stödja samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning, inte minst historiska forskningsprojekt."

Marxism, strukturalism, struktur-funktionalism, "historia underifrån", genusteori, queerteori, postmodernism, postkolonial teori och åtskilligt annat kämpade nu om utrymmet. Något gemensamt för åtskilligt av detta var tanken att man borde bort från "fakta" och "verklighet" för att i stället tala om "sociala konstruktioner". Det var en sorts "avrankeisering" av historievetskapen. Idén om "objektivitet" utsattes för grava misstankar. Det förflutna förlorade på något vis sin auktoritet över historieforskningen. Historikerna stod tungt rustade med sina metoder och teorier och vaktade gränsen mot det förgångna.

MEN OCKSÅ TANKEN på "opartiskhet" diskrediterades. Det gällde att ta ställning. Marxisterna ville på sin tid förvandla historievetskapen till ett revolutionärt vapen. Sedan kom kampen mot könsmaktsordningen, det postkoloniala förtrycket, kampen för att ge röst åt de förtryckta grupperna och åtskilligt annat som Åmark och Österberg ger en provkarta på och som dominerat svensk historieskrivning under senare år. Det handlar om en "politisk svängning" men också som Eva Österberg uttrycker det om en "etisk svängning". Hon sammanfattar några tendenser: "Kultur, kvinnor, samtiden och den mångfaceterade användningen av historien måste nu ta en större plats."

Det tål också att upprepas att svensk historia långt ifrån betyder att forskarna bekänner sig till nationalromantik eller unken patriotism. Tvärtom ingår ett

skarpt ifrågasättande av nationella myter och nationalistisk politik i nutida historikers kritiska arsenal. "Nutida historiker" tvekar sålunda inte att ta politisk ställning och de gör det tydligen kollektivt. Här har man lagt Weibullepoken bakom sig. På ett utomordentligt intressant sätt har "fakta" relativiserats medan politiska och moraliska omdömen blivit absoluta, alltså motsatsen till vad som var gällande på Lauritz Weibulls och Axel Hägerströms tid.

Jag föreställer mig att det nu så framträdande moraliserandet över det förflutna betingas av en sorts ökande avstånd. Det är nutidens moraliska föreställningar, dess slagord och paroller som gäller och som i sin förmodade ofelbarhet överskuggar allt annat. Gångna tiders människor står i de anklagades bås.

"Det förflutna förlorade på något vis sin auktoritet över historieforskningen. Historikerna stod tungt rustade med sina metoder och teorier och vaktade gränsen mot det förgångna."

VÅR TIDSÅLDER ÄR med andra ord "posthistorisk" också i den meningen att det förflutna kommit att ligga långt borta. Den marxistiske historikern Eric Hobsbawm uttryckte det väl i slutet av förra seklet: "Vid seklets slut har det för första gången blivit möjligt att göra sig en bild av en värld där historien, inklusive historien i nuet, har mist sin roll, där de gamla kartorna som väglett människan individuellt och kollektivt genom livet inte längre avbildar den terräng vi rör oss i, det hav vi seglar på."

Svenskarna är ett av dessa lyckliga folk som under ett par århundraden inte haft någon historia. Ibland som under världskriget kom historien visserligen hotande nära, men greppet släppte till all lycka. Därför har vi som folk fått en större möjlighet än nästan alla andra folk att frigöra oss från historien och detta präglar också

vår historieskrivning. Om Västeuropa i sin helhet som många menar numer befinner sig i ett posthistoriskt och postmodernt tillstånd gäller detta i särskild grad det lyckliga Sverige.

DEN TYP AV realpolitiska analyser som förekom inom svensk historieskrivning ännu under Weibulleran lyser numera med sin frånvaro. Berättelser och bilder har avlöst föreställningen om ett faktiskt förflutet. Men detta avspeglar inte enbart en kunskapsteoretisk kritik eller en metodologisk diskussion utan en ny historisk situation där det förflutna har relevans framför allt som spännande berättelse inom populärkulturen eller, i mer seriösa sammanhang, som exempelsamling för politiskt/moraliskt uppbyggliga betraktelser. Framgångarna för "teori och metod" inom de historiska vetenskaperna kan ses ur detta perspektiv. Fokus har flyttats från det förflutna som sådant till historikerna med deras teorier, metoder, konstruktioner, moralomdömen och normer för politisk riktighet. Det är en mentalitetsförändring inom forskarfacket, men den speglar en mentalitetsförändring i samhället. Vetenskapen måste leva i sin samtid och svensk historievetskap gör just detta.

Från "underbara öden", via "konstaterbara fakta" till "berättelser" och "konstruktioner" – kanske är detta i mycket grova drag gången i den svenska historieskrivningens utveckling. Borta är Erik Väderhatt och Sigrid Storråda, Joar Blå skakar inte längre några kungar ur sin kapp, Valdemar Atterdag har upphört att brandskatta Visby, Peder Sunnanväder har ridit baklänges ut ur historien, efterlämnande bara ett svagt och snart utplånat spår av vetenskapligt fastställt fakta. Men också Alsnö stadga, mordet på Adolf av Segeberg som på sin tid – 1315 – gav genljöd över hela Holstein, Hargs inspirerande byordning från 1653, ja själva den konvention om subsidietraktat, som utgjorde en komplicerande faktor då freden i Wäralä kom till stånd i augusti 1790, också allt detta har förlorat sin fakticitet och sin tyngd, har utgallrats ur verkligheten. Kvar finns doktoranden X, docenten Y och professorn Z, nytert sysselsatta med att samla citationer för sin CV eller med att hitta de rätta nyckelorden för sin senaste forskningsansökan.

Om allt detta har historikerna bakom *Histeskrivningen i Sverige* skrivit en högst lärorik och förträfflig bok.

► Svante Nordin är professor i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet och författare till *Humaniora i Sverige* (2008).

Christine de Pizan Kvinnostaden

(*Le Livre de la cité des dames*)

ÖVERS. JENS NORDENHÖK

ERSATZ | 317 S. | ISBN 9789186437480

EN MEDELTIDA FEMINIST SOM LEVDE PÅ SIN PENNA

Recensent *Elisabeth Mansén*

ATT CHRISTINE DE PIZANS (1364–1431) *Kvinnostaden* nu finns på svenska i en utmärkt översättning är en insats som förlaget kan vara stolt över. de Pizan var en värdig representant för den lärda renessansen och uppfyller åtskilliga av de krav som kan ställas på en feministisk position.

HISTORIA

ÄNTLIGEN! ÄVEN OM ordet är slitet så måste det sägas, spontant och med eftertryck. När Nina Burtons bok *Den nya kvinnostaden* nominerades till Augustpriset år 2005 frågade sig många var den gamla kvinnostaden låg. Och nu, äntligen, kan vi besöka den sexhundra år äldre kvinnostad som titeln syftar på.

Christine de Pizan hör till den tidiga kvinnorörelsens upptäckter, omnämnd

av Simone de Beauvoir och prisad i otaliga översikter av kvinnornas historia. Hennes biografi över Jeanne d'Arc liksom hennes texter om allt från krigskonst till kärleksmöten har givit upphov till omfattande forskning. På senare tid har man också lyft fram hennes betoning av kvinnor som fredsstiftare. Men mest berömd är boken om kvinnostaden, *Le Livre de la cité des dames* (1405) med uppföljaren *Le Livre des trois vertus*.

Christine de Pizan var en produktiv författare och värdig företrädare för den lärda renessansen, aktiv i tidens intellektuella debatt, välkänd vid det franska hovet och fullt kapabel att i sina retoriska strategier inkludera antikens filosofer och bibelns texter lika effektivt som Boccaccios skrifter och samtida diktning. Hon lyckades försörja sig som författare, unikt för en kvinna i en tid då alla var beroende av mecenater och varje bokexemplar måste textas för hand.

Född i Venedig 1364, enligt den julianska kalendern, följde hon som barn med familjen till Paris där hon vid femton års ålder gifte sig med den tio år äldre Etienne du Castel, som studerat vid universitetet i Paris och blivit en av Karl V:s sekreterare. Äktenskapet tycks ha varit mycket lyckligt men inom tio år blev hon änka. Då hade även fadern, hovastrologen, alkemisten och läkaren Tommaso di Benvenuto da Pizano, gått ur tiden, liksom hans kunglige beskyddare. Christine de Pizan tog till pennen för att försörja sin mor och tre barn. Det krävde intensiv verksamhet och hon författade över trehundra dikter och ballader. Berömmelse i vidare kretsar vann hon genom sitt engagemang i tidens mest intensiva litterära debatt, den kring *Romanen om rosen*. Hon reagerade kraftigt mot de misogynna inslagen och de många negativa skildringarna av kvinnor. Samma tema utvecklas i *Kvinnostaden*.

VARFÖR, FRÅGAR BOKENS Christine, säger män att kvinnor saknar förnuft, att de aldrig utträttat något stort och att de inte förmår göra annat än föda barn, laga mat och utföra kvinnoosysslor som att spinna eller väva? Så många filosofer och författare hävdar att kvinnor inte är att lita på, att de är fäfänga, slösaktiga och trätgiriga. Världen tycks full av skrifter som bara har ont att säga om kvinnor. Och många i hennes samtid instämmer. Visserligen visar hennes egen erfarenhet något annat, men i längden kan hon inte hålla stånd mot en så överväldigande mängd höglärd herrar. Hennes slutsats blir att de måste ha rätt. Till slut känner hon bara förakt för sig själv och hela kvinnokönet. "Sorgsen och förtvivlad vände jag mig till Gud i mina tankar och gick i min dårskap så långt som

att beklaga att Han har låtit mig komma till världen i en kvinnas kropp."

När det andra kapitlet börjar sitter Christine bland alla böcker och gråter. Just när hon är nära att förtvivla uppenbarar sig i ett himmelskt ljus tre allegoriska kvinnor: Fru Förnuft, Fru Rättrådighet och Fru Rättvisa. De försäkrar henne att det finns andra aspekter att beakta och föreslår att de ska göra som antikens filosofer, som Platon och Aristoteles, liksom Augustinus efter dem, nämligen granska och kritisera filosofernas uttalanden, inte betrakta deras ord som ofelbara trosartiklar. Så inleder de en dialog för att röja undan alla missförstånd och rensa upp bland allt det hån och förtal som kvinnor utsätts för. Bokens Christine ställer många frågor och de tre kvinnorna svarar utförligt.

Bokens projekt består sedan i att bygga en symbolisk stad där alla berömvärda kvinnor ska få en fristad. Till det yttre liknar den mest Siena eller San Gimignano, med ringmur, palats och höga torn. Styrkan i stadens murar beror på de goda argument för kvinnans värdighet de lyckas finna, de höga tornen befolkas av kvinnor som utfört imponerande handlingar och de stora palatsen byggs för att rymma alla förträffliga kvinnor i historia, samtid och framtid. Där ska de få bo och leva i fred, alla kloka härskarinnor, alla kvinnor som utträttat storverk inom konsterna och vetenskapen, liksom alla helgon och martyrer. Genom detta arbete och de samtal kvinnorna för återupprättas Christines självkänsla och hennes tro på det egna omdömet återställs. Då inser hon att det finns många kvinnor som utträttat mycket i historien. "Det finns gott om geniala kvinnor i världen, om man vill finna dem." Staden kommer inte att stå tom.

Till kvinnostaden kommer utan åtskillnad såväl historiska som mytiska och litterära gestalter, människor av skilda stånd ända ner till de prostituerade, liksom gudinnor ur olika religiösa sammanhang. Sådan har konventionen blivit för den genre som kallas gynecéer, kvinnokataloger. Christine de Pizan inspireras i första hand av Boccaccios verk om berömda kvinnor, *De mulieribus claris* från 1374, en pendang till hans skrift om berömda män. Många av hennes exempel är hämtade från litteratur som var välkänd vid hennes tid, medan några plockades ur hennes egen bekantskapskrets. Men medan Boccaccio uttryckligen säger att han tar med båda goda och onda, vill Christine de Pizan endast öppna sin stad för ärbara kvinnor. I kvinnostaden samsas till slut härskarinnor med horor, poeten Sapfo med Sokrates hustru Xantippa, legendernas amazoner med Anastasia, en framgångsrik konstnär från 1400-talets Paris.

VILKEN TYNGD HAR då denna besynnerliga blandning av fakta och fiktion? Hur starka argument för kvinnors kompetens kan man bygga inom ramen för ett litterärt verk som detta? Om man ställer den frågan i dag måste man onekligen beakta devalveringen av historieskrivningens sanninganspråk. Gränsen mellan fakta och fantasi är inte knivskarp. Men det starkaste argumentet går i motsatt riktning och betonar insikten om fantasins kraft. När det gäller feminism i förgångens tid handlar debatten ofta om vilka krav och förväntningar som är anakronistiska. Vad kunde forna tiders kvinnor och män tänka sig, vad ansåg de möjligt, vad saknade de och önskade sig aktivt? Och då erbjuder *Kvinnostaden* intressanta svar.

Mest omdebatterad är frågan om Christine de Pizan kan betraktas som feminist – alternativt profotfeminist med tanke på att begreppet skapas långt senare – eller om hon trots allt har en alltför konventionell uppfattning om kvinnans roll i samhället. Naturligtvis måste hon förstås i sitt historiska sammanhang, en tid då kvinnor och män traditionellt hade olika uppgifter och då jungfrulighet och kyskhet var starka ideal. Men hennes eget livsöde, hennes litterära verk skrivna till kvinnors försvar mot mäns fördomar, hennes klara uppfattning att det är avsaknad av utbildning och erfarenheter, inte naturliga anlag, som skapar kvinnors intellektuella brister, tyder på att hon uppfyller åtskilliga av de krav som kan ställas på en feministisk position och en övertygelse om jämlikhet mellan könen.

Jag ska säga dig det en gång till med eftertryck: att om det hade varit vanligt att små flickor blev satta i skola och fick lära sig allt kunnande, som pojkar, så skulle de lära sig lika väl och förstå subtiliteterna i konsterna och vetenskaperna lika bra som de. [...] Att det har funnits kvinnor med stora kunskaper och stort förstånd ska jag berätta för dig apropå vad jag redan har sagt om att kvinnornas intelligens är lika stor som mennens.

PERSONLIGEN FÄSTE JAG mig vid de återkommande berättelserna om kvinnor som klädde sig i manskläder för att fly från förföljare, ta sig in på förbjudet område, delta i strid, ta tjänst hos sultanen, bli munkar eller finna något lämpligt sätt att försörja sig. En kvinna vikarierade till och med som lärare i juridik när hennes far var upptagen. Kvinnornas verksamhet inom männens sfär skildras genomgående som lyckosam och oproblematiserad ur moralisk synvinkel. Så särskilt konventionell kan Christine de Pizan inte ha varit. Mod, styrka och klokhet är viktiga inslag i hennes

► Christine de Pizan i färd med bygghandlet av *Kvinnostaden*...

BILD UR UTCÄVA AV KVINNOSTADEN FRÅN 1400-TALET

kvinnoidéal, även om hon talar vackert om behovet av ödmjukhet och tålmod, särskilt i umgänget med det motsatta könet.

För *Kvinnostaden* är inte endast en bok om och för kvinnor. De kvinnor som beskrivs står ofta i livsavgörande relationer till fäder och bröder, makar och söner. De historier som berättas är insatta i sociala sammanhang, där kvinnor och män konkurrerar och samspelar. Männerna är inte osynliga, tvärtom är det ibland kvinnorna som saknar namn, trots att de är berättelsens huvudpersoner. Därför är det kanske inte förvånande att bokens personregister omfattar mer än dubbelt så många mansnamn som kvinnonamn. Möjligen är det lite tankeväckande.

Kvinnostaden rymmer många överraskningar för läsaren. Min första bekantskap med boken ligger långt tillbaka i tiden, och jag minns fortfarande min förvåning över att Christine de Pizan år 1405 oroar sig över mäns föreställning att kvinnor tycker om att bli våldtagna. Det är inte nå-

got jag drömt eller hittat på, utan det står nu att läsa på sidan 196: ”det irriterar och beklämmer mig att män så ofta säger att kvinnor egentligen vill bli våldtagna.”

DEN SOM VILL bilda sig en egen uppfattning i alla dessa frågor, eller bara resa i tid och rum från sin bekväma fätölj, kan nu äntligen besöka Christine de Pizans *Kvinnostad*. Litteraturprofessorn Carin Franzen, som just har skrivit en bok om den höviska kärleken som kvinnlig strategi, bidrar med ett utmärkt förord och Jens Nordenhök, som översatt klassiker som Cervantes *Don Quijote*, har svept *Kvinnostadens* invånare i en behaglig svensk dräkt. Det är en kulturinsats förlaget Ersatz kan vara stolt över.

► Elisabeth Mansén är professor i idéhistoria vid Stockholms universitet.

”Hon lyckades försörja sig som författare, unikt för en kvinna i en tid då alla var beroende av mecenater och varje bokexemplar måste textas för hand.”

Göran Rosenberg
Ett kort uppehåll på
vägen från Auschwitz

ALBERT BONNIERS FÖRLAG
290 S. | ISBN 9789100126278

ÖVERLEVARE SOM INTE ORKADE VARA ÖVERLEVANDE

Recensent Johan Östling

FÖRFATTAREN OCH journalisten Göran Rosenberg har skrivit en gränslös och gripande bok om sin far som kom till Södertälje 1947 efter att ha överlevt de nazistiska lägren. Boken är ett bidrag till den stora internationella litteraturen om det förra seklets barbari.

HISTORIA

EN LJUM AUGUSTIKVÄLL 1947 gör tåget från Auschwitz halt på Södertälje Södra. Bland passagerarna som stiger av finns en ung och oklanderligt klädd man från Łódź. För honom kunde det ha blivit ännu ett kort uppehåll på väg bort från det gamla livet, men det blir hans slutdestination. Om denne David Rozenberg har hans son skrivit en gränslös och gripande bok. Den undandrar sig entydig bestämning: till dels familjekrönika och självbiografi, till dels reseskildring och

stadshistorik, men lika mycket en betraktelse över överlevandets villkor, skådat genom ett nittonhundratalsliv.

För sexton år sedan gav författaren och journalisten Göran Rosenberg ut *Det förlovade landet*, en personlig historia om sionismens idé och verklighetens Israel. Den boken tog sin början när han tretton år gammal lämnade barndomsstaden Södertälje och påbörjade uppstigningen till det förlovade landet. *Ett kort uppehåll på vägen från Auschwitz* slutar där den andra började och berättar på sätt och vis förhistorien.

Uppenbart är att detta verk har fått mogna under lång tid. Framställningen är väl komponerad, orden valda med omsorg. Lika uppenbart är att boken vilar på grundlig inläsning och energiska efterforskningar. Citat ur familjens brev och *Stockholms Läns & Södertälje Tidning* ger närhet och tidsatmosfär, och insprängda i texten finns små, okommenterade fotografier som för tankarna till W.G. Sebalds verk.

Rosenberg skriver med större variation i sina uttrycksmedel än i tidigare böcker. Sitt stilistiska mästerverk visar han i pendlingen mellan en återhållen, redogörande prosa och direkta, mänskliga anrop. Han kan abrupt avbryta en saklig beskrivning av historiska förhållanden och rikta en appell till sin pappa: han skriver om honom men också till honom. Till stilens karaktéristik hör formelartade, lite omständliga omkväden – ”mannen som skulle bli min far”, ”den plats som jag försökte göra till min”. Gång på gång får Rosenberg påminna sig själv om att inte föregripa skeenden och utnyttja sin efterhandskunskap för att rationalisera och skapa sammanhang som aldrig fanns. Historien skall skrivas framlänges.

OCH DEN HISTORIA som skall skrivas tar alltså sin början i Södertälje några år efter andra världskriget. Hit kom två unga judiska polacker; han för att arbeta i lastbilsfabriken och hon för att arbeta i medicinfabriken. Det rädde svår bostadsbrist men efter ett tag fick de en etta med kokvrå. Det blev deras gemensamma plats. Strax därefter, samma år som staten Israel grundades, kom deras förstfödda barn till världen. Nogsamt undvek föräldrarna att ge honom ett judiskt släktnamn och lät honom i stället få heta Göran som så många andra svenska pojkar det året. Det är en del i det som författaren långt senare ser som Projektet: att föra in familjen i det nya samhället och ge dem en ny framtid.

Det är en ljus barndomsvärld som tonar fram. Föräldrarnas vardag ramades in av stråvan och skötsamhet, men för den lille pojken med de runda glasögonen fanns alltid en lekfull och levande pappa. De läste böcker och lade bokstavsbrickor, de

promenerade till havsbadet och gjorde söndagsutflykter med den nya bilen. Undan för undan blev pojken varse att hans lilla familj inte var som alla andra familjer i staden med den stora fabriken. Föräldrarna firade inte jul, bröt på polska och vägrade att köpa det lokala bageriets limpa uppkallad efter Södertälje Södra – SS-limpan. Han visste att de var judar, och även om han inte riktigt visste vad det betydde så anade han att det hade med skuggorna att göra.

Så växlar berättelsen tempus och ton. Den vuxne Göran Rosenberg rekonstruerar sorgfälligt sin pappas irrfärder i den nazistiska lägerarkipelagen under krigets sista år. Han fördes våren 1944 från Chaim Rumkowskis ghetto i Łódź och skildes på rampen i Auschwitz-Birkenau från sin familj och Haluz, den kvinna som skall bli hans hustru. Genom turen, slumpen eller försynen lyckades han och hans bror Natek komma med en transport från förintelseläget till en lastbilsfabrik i Braunschweig. ”Efter Auschwitz är detta paradiset”, skrev han senare om det år då han var slavarbetskraft på Firma Büssing. När fabriken bombades i krigets slutskede fördes han på osannolika vägar till läger i Ravensbrück och Wöbbelin innan han genom Röda korsets försorg till slut anlöpte Malmö i juli 1945.

Varje väg från Auschwitz är ett individuellt mirakel, påminner oss sonen som följer sin pappa i fotspåren. Han reser i östtyska avfolkningsbygder, gräver i lokalhistorien och uppsöker rester från krigsåren. Längre ville många ortsbor förtränga; först efter murens fall har minnet hunnit i kapp. På landsväg 191, någonstans mellan Neu Kaliss och Heiddorf i Mecklenburg-Vorpommern, kör han för snabbt och blir fotograferad av en fartkamera. Tillbaka i Stockholm nås han av ett officiellt brev från trafikövervakningsenheten i Landkreis Ludwigslust som förklarar att ”sehr geehrte Herr Rosenberg” har brutit mot paragraf 55 i lagen om ordningsföreselser. Han bestrider inte brott, bildbevisen förefaller övertygande, men han provoceras av det tyska ordningsnitet, uttryckt på ett språk med en dokumenterad förmåga ”att dölja de största vidrigheter bakom de mest formella och korrekta benämningar”.

DAVID ROZENBERGS RESA slutade inte i och med att han kom till Sverige. Den första tiden fördes han mellan utlänningsläger på den svenska landsbygden, från Öreryd i Småland till Tappudden-Furudal i Dalarna. I februari 1946 fick han arbeta på Alingsås Bomullsväfveri och slet hårt vid maskinvävstolarna, men hade tankarna på annat håll. Som genom ett under hade också hans Haluz överlevt och tagit sig tillbaka

till den polska hemstaden. I brev efter brev försökte han locka henne till Alingsås, en plats som han bemödade sig om att framställa som ljus och löftesrik. Det lyckades.

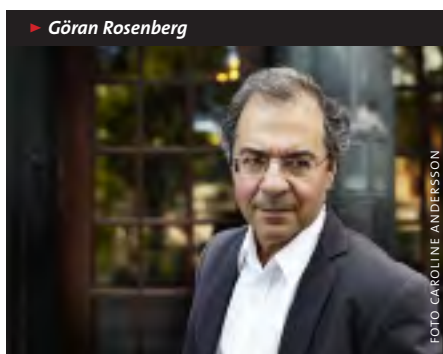
Det unga, återförenade paret från Łódź passade inte i den tidens svenska kategorier. Flyktingar var de inte, inte heller invandrare. I myndigheternas ögon var de transitmigranter eller repatriander, men det var attribut som inte fångade det särpräglade i deras belägenhet. Småningom började ordet "överlevande" att användas. Dessa förenades av att de hade tagit sig ur de nazistiska lägren med livet i behåll; de borde ha varit döda men var det inte. "I realiteten har vi redan dött en gång, det är bara det att vi förunnats att återfödas på nytt", konstaterade David Rozenberg.

I Sverige var främlingsrädslan utbredd och statsledningen var av uppfattningen att de överlevande skulle resa vidare efter en kortare tid på svensk mark. Det var också så som de flesta själva såg på sitt öde. Nästan hälften av dem ville emigrera till Palestina, en fjärdedel till USA och bara tre procent ville stanna i Sverige. Många lämnade även landet under de första åren, men behovet av duglig arbetskraft var skriande i den tunga svenska industrin och utkomstmöjligheterna goda. Lastbilsbyggare hörde mer framtiden till än textilarbetare, och en varm sommardag 1947 tog David Rozenberg tåget mot Södertälje.

GÖRAN ROSENBERG HAR rört sig i en vid cirkel och återskapat sin pappas livsberättelse. När han återvänder till barndomsstaden är det 1950-tal. Södertälje frustar av framtidsoptimism, levnadsstandarden stiger för varje år och Scania-Vabis tillverkar lastbilar åt världen. År 1954 blir familjen Rosenberg svenska medborgare och byter slutgiltigt ut z mot s. Anpassningen till det nya samhället är en del av deras gemensamma projekt. För pappans del inbegriper detta projekt dock så mycket mer. Han vill bli maskiningenjör och sitter sena kvällar lutad över korrespondenskursens studiehäften. Han vill ta sig fram, han vill att horisonterna skall öppnas.

Utåt sett är det en glad pappa med ett varmt leende. I brev till brodern, som emigrerat från Borås till Tel Aviv, är han mån om att vara på gott humör. Men man anar något rastlöst, osaligt i hans väsen. Hans ambition går om intet när han misslyckas med att stiga i graderna. Projektet går i stå; horisonterna stänger sig. I ett försök att bryta sig loss säger han upp sig från lastbilsfabriken ("Uppförande: Hedrande. Arbetskunnighet: Utmärkt", står det i tjänstebetyget) och blir handelsresande i billiga smycken. På nätterna ropar han okända namn.

Var alla aktiviteter till för att dämpa

”Om denne David Rozenberg har hans son skrivit en gränslös och gripande bok. Den undandrar sig entydig bestämning: till dels familjekrönika och självbiografi, till dels reseskildring och stadshistorik, men lika mycket en betraktelse över överlevandets villkor, skådat genom ett nittonhundredatalsliv.”

ängesten och jaga bort förföljelseidéerna? Göran Rosenberg läser Jean Améry för att bringa klarhet. Hos den österrikiske essäisten, som tog sig levande ur Auschwitz, Buchenwald och Bergen-Belsen, växte det fram en oförsonlighet mot eftervärldens oförståelse, tystnad och språkförbistring. En liknande oförsonlighet identifierar Rosenberg hos sin pappa. I ett skonat, framtidförtröstande femtiotal-Sverige blev historiens offer ensamma. De kunde till och med ha svårt att nå sina närmaste. Den polsk-amerikanska litteraturvetaren Eva Hoffman, barn till två överlevande, beskri-

ver i *After such knowledge* (2004) hur hennes egen efterkrigsgeneration inte kunde ta till sig föräldrarnas osammanhängande, obearbetade fragment av minnen och berättelser. De talade inte samma språk.

Just under dessa år, då tystnaden bredde ut sig, erbjöd den västtyska staten ekonomisk gottgörelse för dem som tagit varaktigt yttre skada av sin lägervistelse och förlorat sin arbetsförmåga. *Wiedergutmachung* kunde innebära ett välkommet penningtillskott, men minst lika mycket att ens erfarenheter fick ett erkännande. Vem som kunde komma i åtnjutande av gottgörelse avgjordes av Förbundsrepublikens betrodda läkare. David Rosenberg lät sig därför undersökas av en särskild doktor i Stockholm som på klanderfri tyska författade ett utlåtande om hans hälsotillstånd. Läkaren skrev inte rakt ut att han var simulant, men han menade att sjukdomen kom sig av en längtan efter gottgörelse och var "att uppfatta som en försäkringsneuros". Det som kunde ha blivit en offrets upprättelse blev en förövarens sista skymf.

Ångesten fördjupades och övergick i en svår depression. I hela detta sorgliga nedbrytningsskede – och över huvud taget i boken – skymtar vi knappt pappans hustru och sonens mamma; vad hon gjorde, tyckte och kände får vi inte veta. David Rosenberg fördes till Sundby lasarett och blev föremål för sinnessjukvården. En dag i slutet av maj 1960 begärde han permission för att kommunala musikskolan hade elevuppvissning och hans son spelade Vivaldis dubbelkonsert i a-moll. Någon månad senare hann skuggorna slutgiltigt i fatt honom, liksom de hann i fatt så många andra överlevande. Psykiatrerna slog fast att sjukdomsorsaken var endogen, att den kom inifrån, men hans son vägrar att se det så. Bakom allt fanns en exogen faktor: Auschwitz med mera.

MED EN BEUNDRANSVÄRD behärskning som förstärker snarare än mildrar känslorna följer Göran Rosenberg sin far in i döden. Han har skrivit en benådad berättelse om en pappa som överlever men som inte mäktar med att vara överlevande. Den sällar sig till ett litet antal svenska böcker om det förra seklets barbari som kan fogas in i den stora internationella litteraturen.

► Johan Östling är forskarasistent i historia vid Lunds universitet och medlem av Respons redaktionsråd.

DEN POPULÄRVETENSKAPLIGA genre som vill bringa klarhet i frågan om de religiösa gudsföreställningarnas framväxt och betydelse har fått ett nytt tillskott. Mest kända sedan tidigare är Karen Armstrongs *Historien om Gud* och Jack Miles *Gud – en biografi*, men i Sverige har även Jonas Gardells *Om Gud* och *Om Jesus* rönt stor uppmärksamhet. I denna rad av böcker intar nu Robert Wrights *Och människan skapade Gud* en intressant och udda position. Han gör ett ambitiöst religionshistoriskt försök att kartlägga gudstankens utveckling, särskilt inom de abrahamitiska religionerna (judendom, kristendom och islam) och kopplar denna uppgift till en övergripande moralfilosofisk reflektion över vår tids situation, som sedan ett drygt decennium har kantats av konflikter med religiösa förtecken.

Innan jag går närmare in på boken, vill jag säga något dels om författaren och hans kontext, dels om det svenska sammanhang som översättningen landar i. Robert Wright är en synnerligen produktiv nordamerikansk journalist, författare, lärare och forskare med bakgrund i Söderns fundamentalistiska kristendom och senare utbildad bland annat i sociobiologi vid Princeton. Han har undervisat vid olika universitet och driver i dag nät-tv-kanaler med politisk och livsåskådningsmässig inriktning. Wright har skrivit en rad böcker som kopplar samman moral och vetenskap, inte minst utifrån spelteoretiska perspektiv, något som i allra högsta grad utmärker den aktuella boken. Utifrån ett liberalt nordamerikanskt perspektiv, präglad av 9/11 och efterföljande polariserade trender, vill Wright slå ett slag för en moraliskt god religiositet.

I USA, liksom i Europa, har den så kallade nyateismen präglad det mediala populärvetenskapliga samtalet om religion. Frontfigurer som Richard Dawkins, Daniel Dennett och Christopher Hitchens har lanserat en bild av religion som något i alla stycken förlegat och orimligt för var och en som håller vetenskapen högt. Wright

– som själv måste betraktas som en skarp och kvalificerad religionskritiker – förhåller sig skeptisk till denna diskussion som han kallar ”religionsfientlig”. Likt många före honom konstaterar Wright att den gud som förlöjligas i den nyateistiska genren är den ”traditionelle, antropomorfe guden”. Denna gud är fortfarande högst aktuell i den amerikanska kontexten och

nyansering av debatten som Wright efterfrågar. När Förbundet Humanisterna med Christer Sturmark i spetsen för ett antal år sedan lanserade sin ateistiska humanism var det i mångt och mycket en svensk variant av den internationella nyateismen, även om somt också skilde sig från den internationella debatten, som att man egentligen inte vill se sig som ”nya” ateister utan som stående i Ingemar Hedenius etablerade tradition. I dag tvingas Humanisterna debattera religion på ett mer differentierat sätt. Sturmarks nya tankesmedja Fri tanke består av en brokig skara av debattörer, såväl religiösa som ateister och agnostiker. Mot denna bakgrund är det intressant och upplyftande att det just är Fri tankes förlag som nu ger ut Wrights eftertänksamma bok. Tyvärr har man självsvåldigt gett boken en svensk titel som för tankarna till en sliten och föga innovativ religionskritisk figur, nämligen att gudsföreställningar är mänskliga konstruktioner.

ORIGINALET'S TITEL, *The Evolution of God*, fångar på ett mycket mer kärnfullt sätt Wrights projekt. Han utgår visserligen med rätta från att religiösa föreställningar alltid är mänskliga skapelser, men som agnostiker har han också hederligheten att erkänna att ett sådant konstaterande aldrig principiellt kan utesluta att något gudomligt finns bortom dessa konstruktioner. Därtill hävdar han, utan att överge sin agnosticism, att det är intressant att tänka kring den kulturella evolutionen och gudsföreställningarnas evolution som en process där Gud också framträder mer objektivt. Att Fri tanke har velat tona ner

denna komplexitet genom en direkt missriktad titel (man anger inte någonstans i boken originalets titel!) känns föga fritt utan mer som en unken fläkt från äldre svensk förmyndarateism.

Att ge ett kort referat av boken låter sig inte göras då det handlar om en ytterst detaljerad populärvetenskaplig framställning av gudsföreställningarnas framväxt i jägar-samlar-samhället, gudsföreställning-

FILOSOFI & PSYKOLOGI

Robert Wright Och människan skapade Gud

(*The Evolution of God*)

ÖVERS. FRI TANKE FÖRLAG

FRI TANKE FÖRLAG | 610 S. | ISBN 9789186061227

DEN KULTURELLA EVOLUTIONEN HAR GETT OSS MORALISK FANTASI

Recensent *Mattias Martinson*

NYATEISMEN HÄVDAR ATT religionen är helt förlegad och oförenlig med vetenskapen. Den amerikanske författaren Robert Wright är själv en skarp religionskritiker men vill nu slå ett slag för en moraliskt god religiositet. Nyateismen förlöjligar den traditionelle, antropomorfe guden, men det är inte den enda sortens gud som kan finnas, menar Wright. Hans tolkning av religionens historia säger att tonen i de heliga skrifterna bestäms av omständigheterna kring deras tillkomst men han utesluter inte att den kulturella evolutionen är en process där Gud framträder mer objektivt.

därför är det rimligt att föra en skarp polemisk debatt, men Wright menar att det nu är tid för religionskritikerna att erkänna att detta ”inte är den enda sortens gud som kan finnas”. Hans bok kan karaktäriseras som ett försök att presentera en sådan alternativ förståelse av det gudomliga.

I den svenska kontext som översättning- en av Wrights bok landar kan man skönja åtminstone tendenser till en liknande

arnas vidare öden i de tidiga polynesiska hövdingdömena (Tonga, Sällskapsöarna, Påskön etcetera) och i de tidiga imperierna (Mesopotamien, Babylonien, Egypten etcetera) samt en omfattande redogörelse för gudstankens komplexitet i de abrahamitiska religionerna. En sådan våghalsig uppgift låter sig inte göras utan tydliga vägval och begränsningar. Wright navigerar sig dock framåt med hjälp av etablerad forskning, och även om vissa av de forskare han slår följe med inte är helt okontroversiella får jag det övergripande intrycket av att boken är vetenskapligt solid. Vissa vägval och strategier kan ifrågasättas eller diskuteras, men den ”teologiska” poäng som Wright vill göra utifrån sina egna mer konstruktiva filosofiska perspektiv kan sägas vara väl grundad i en aktuell vetenskaplig faktabas.

EN UPPFRISKANDE SIDA med Wrights arbete är att han explicit låter den filosofiska ambitionen genomsyra hela den omfattande redovisningen av religionshistoriskt material. Så är fallet med hans införande av ett spelteoretiskt perspektiv på religionens funktion och därmed på hur föreställningar om Gud i heliga texter kommer att skifta beroende på sociala faktorer. En av hans grundläggande teser är att ”tonen i en helig skrift anges av omständigheterna kring dess tillkomst”. Denna ”materialistiska” utgångspunkt fylls ut med tanken att gudar och gudsföreställningar historiskt sett har en avgörande roll i spelet mellan olika grupper och intressen. Religionen och bilden av en gud eller ett panteon blir mer tolerant och inklusiv i tider när samhällen tjänar på att respektera andra folks eller gruppers gudar. När man spelar så kallade icke-nollsummespel med sina grannar (exempelvis genom olika handelsförbindelser där parterna är någorlunda jämlika) finns det all anledning att inte förneka den andra parten rätten till egen verklighetstolkning. Spelar man däremot nollsummespel (där maximering av den egna vinsten inte beror av motståndaren) tenderar gudsbilderna och de heliga texterna att bli mer intoleranta och avgränsande.

Denna sociala och politiska uttolkning av gudsföreställningarnas roll är intressant, inte minst för att Wright är så konsekvent när han genomför sin analys av det religiösa materialet. Detta medför att han effektivt kan läsa texterna (särskilt den hebreiska bibeln) mothärs på ett sätt som visserligen är bekant för den som är teologiskt utbildad, men som borde ge en del nytt att tänka på för den allmänintresserade läsaren. De teologiska dimensionerna av Israels öden från uttåget ur Egypten, via intåget i Kanaans land, rikets delning och

senare deportationer uttyds skickligt med hjälp av den spelteoretiska tesen. Ibland är det viktigt att hålla sig väl med grannar, och då antar Jahve toleranta drag, ibland förlorar man bara på att ge grannarna någon respekt, då blir Jahve nitälskande och aggressiv. Wright använder gängse redaktionskritiska teorier och metoder för att visa hur dessa radikalt olika sidor av Jahve, som är sammanflätade i den hebreiska bibeln, konsekvent kan relateras till Israels skiftande geopolitiska position. Exempelvis menar Wright att en i biblisk mening förebildligt god och gudfruktig israelisk kung som Josia (2 Konungaboken 22 och 23) i själva verket kan betraktas som ”det moraliska lågvattenmärket i hela den abrahamitiska litteraturen” när han genom brutal utrotning av stora grupper går till rätta med avgudadyrkan i Juda städer. Genom användandet av religionshistoriska

FILOSOFI & PSYKOLOGI

och bibelkritiska metoder visar Wright att det inte finns någon rätlinjig moralisk utveckling att tala om, snarare visar exemplet Josia att gestalter i en sen epok i Israels historia faller ner i en intolerans som skulle ha varit främmande för många tidigare bibliska gestalter.

Nytestamentliga gestalter som Jesus och Paulus tolkas enligt samma mönster. Paulus situation, där han behövde ett visst socialt lugn kring sina församlingar, ledde till föreställningar om Gud, kärlek och gemenskap som visserligen inte var universalistiska, men som betonade den broderliga kärleken mellan de kristna som sedan också fick genomslag i relationerna till omgivande samhälle. En kristendom i statsbärande ställning blir mindre tolerant. Den historiske Jesus hade som judisk domedagsprofet knappast något gemensamt med den milde Jesus som de historiskt otillförlitliga evangelierna tecknade.

Vad som framträder i de abrahamitiska traditionerna är alltså snarast en rikare

möjlighet att genomskåda det sociala spel, där religionen varit så central och bli mer kritisk i förhållande till den religiösa traditionens mångfald. Detta kräver moralisk fantasi och Wright menar att möjligheten till denna moraliska fantasi är vad den kulturella evolutionen, inte minst genom religionen, har medfört. Somligt i religionens historia är riktigt bra, somligt är riktigt dåligt. Koranen, nya testamentet, den hebreiska bibeln, alla läses med samma metoder och en liknande ambivalent dynamik framträder överallt. Denna dynamik måste mötas med moralisk inlevelse och fantasi för att vi inte skall övermannas av vår situation, utan i stället hantera de kriser världen i dag står inför. Det blir intressant när profeten Muhammed framställs som en för de abrahamitiska religionerna sammanfattande figur: ”Mer än någon annan gestalt i den abrahamitiska traditionen förkroppsligar Muhammed denna dynamik och illustrerar den över hela skalan. Ibland är han den stridslystne Josia, ibland den förämda Jesaja, ibland den defensivt inkluderande [...] Paulus, ibland [...] evangeliernas obesvärade inkluderande Jesus. Denne ende man förkroppsligar den abrahamitiska trons moraliska historia med alla dess krumbukter.”

UR DENNA HISTORIA sorterar Wright fram vad han kallar en moralisk ordning som han med relativt stora anspråk talar om som en mer eller mindre objektiv moralisk lag, vilken ger mänskligheten valet att skrida framåt i moralisk förfining eller sjunka tillbaka i barbarisk konfrontation. Detta är inte tänkt som ett argument för Guds existens, det vill säga att Gud måste till för att garantera den moraliska ordningen, men Wright påpekar att det ger ett nytt utrymme för en helt annan conception av Gud jämfört med de mänskliga gudsbilder som vi möter i religionerna. Utifrån evolutionära resonemang hävdas att det går att förena ett strikt vetenskapligt synsätt på verkligheten med tanken på att evolutionen frambringar det gudomliga i form av kärlek och sanning, som då skall förstås som konceptuella bestämmningar av en högst abstrakt idé om hur historien öppnar för en rikare moralisk fantasi.

Även om Wrights starkaste sida inte verkar vara filosofihistoria skriver han här medvetet eller omedvetet in sig i en idealistisk idétradition från Hegel som tenderar att tolka en materiell och historisk process i ljuset av det intellektuella eller andliga resultat som processen frambringar. En sådan idealism har ibland lett till ohöjd och orealistisk optimism i relation till den egna epoken och dess betydelse i ett universellt perspektiv. Det finns ett drag av sådan naivitet också hos liberalen

► Gud skapar djuren på den femte dagen... Teckning av Julius Schnorr von Carol Field (1794–1872)

Wright, som verkar se den nutida globala ekonomin som en sorts bålverk mot att isolationism och provinsialism skall breda ut sig. Den religiösa evolutionens resultat, moralisk fantasi, tycks summerad i en kapitalistisk utbyteslogik som tvingar människor att ha affärer med varandra och därför också tvingar dem att sätta sig in i varandras synsätt. Det spelteoretiska sättet att betrakta religionen kan därmed också tolkas som en nutida omkonstruktion av religionshistorien för att neutralisera den inför de globala utmaningar som verkligen betyder något. En sådan hegelsk rationalism ekar bitvis i boken (även om Wright inte låter den stå där oproblematiserad).

Wright skriver på flera ställen att vetenskapen står i skuld till religionen på så sätt att vetenskapens moderna rationalitet fyller liknande funktion för människan som religionen tidigare gjorde. Rationaliteten som vetenskapen vilar på är i den meningen inte alltid så rationell som vi vill tro. Det hade lagt ytterligare en dimension till hans framställning om han hade varit lite mindre vag angående den politiska och ideologiska konsekvensen av sin egen idealism, som ofrånkomligen finns där. Det går inte riktigt att skaka av sig känslan av att Wright ändå drivs av en djup (och möjligen tivelaktig) tilltro till att en sorts andlig kraft – som heter kapitalism – trots allt drar oss i rätt historisk riktning.

DET GÅR GIVETVIS att rada upp kritiska anmärkningar. En aningen gåtfull sida av framställningen är den totala frånvaron av reflektion kring offer och – i judendomens och kristendomens fall – försoningstänkande. Det känns genuint uppfriskande och dessutom motiverat att Wright till skillnad från så många teologer i historien väljer att inte tillskriva kristendomen en särskild historisk roll som gör att den kristna uppenbarelsen höjer sig över all annan religion. Men det är likväl problematiskt att inte skillnaderna mellan judendom, kristendom och islam diskuteras närmare. Man behöver inte tänka i termer av gudomlig uppenbarelse för att inse att den kristna försoningstanken i sina traditionella utformningar i mytologisk mening representerar en annan gudsbild än den muslimska, och att detta har fått stora konsekvenser för den moraliska självförståelsen inom dessa religioner. I en tid då René Girards tänkande kring syndabocken har diskuterats så mycket framstår det trots allt som en brist att Wright inte ens berör denna tematik.

Men i stort är boken ett i god mening våghalsigt försök till syntes av en serie olika perspektiv på det mänskliga, och ambitionen är ingen mindre än att visa hur vi på sikt kan rädda världen från vår egen mänskliga destruktivitet. Att man måste läsa en sådan bok med skepsis är givet. Glädjande är att man kan läsa klart den och verkligen känna att man trots sin skepsis har övermannats av sympati och därmed kunnat erövra helt nya och fruktbare vinklar på saker och ting.

► Mattias Martinson är professor i systematisk teologi med livsåskådningsforskning vid Uppsala universitet. Han har bland annat skrivit boken *Katedralen mitt i staden – Om ateism och teologi* (2010).

”Utifrån evolutionära resonemang hävdas att det går att förena ett strikt vetenskapligt synsätt på verkligheten med tanken på att evolutionen frambringar det gudomliga i form av kärlek och sanning, som då skall förstås som konceptuella bestämningar av en högst abstrakt idé om hur historien öppnar för en rikare moralisk fantasi.”

Rebecca Solnit Gå vilse – En fälthandbok

(A Field Guide to Getting Lost)

ÖVERS. SOFIA LINDELÖF

DAIDALOS | 210 S. | ISBN 9789171733771

GÅ VILSE KRÄVER TRÄNING

Recensent Erik Persson

DEN AMERIKANSKA KULTURHISTORIKERN Rebecca Solnit hävdar att man måste lära sig att gå vilse för att kunna se världen i en ny dager och tolka tecken som man inte tidigare lagt märke till.

FILOSOFI & PSYKOLOGI

HUR PÅVERKAS VI av att alltid ha ett direkt tillgängligt svar på varje uppkommen fråga eller ovisshet? När vi förlorar orientering i en mer eller mindre främmande storstad kan mobilen alltid plockas fram för att pricka in vår lokalisering på en karta. När ett årtal, en skådespelare i en viss film eller författaren till ett visst verk förlorat sig i minnets dunkla vatten finns Google alltid tillhands för att berätta. Vart tar trevandet, sökandet, irrgången, den oväntade upptäckten vägen? Detta är frågor som dyker upp hos mig under läsningen av den amerikanska kulturhistorikern och författaren Rebecca Solnits *Gå Vilse – En fälthandbok* och jag börjar fundera över hur Solnit hade förhållit

sig till dessa teknologiska förändringar och hur de påverkar vår uppfattning av världen. Även om detta tema inte är så framträdande i boken, som i original kom ut 2005, så har hon tidigare diskuterat frågor om samspelet mellan konstnärliga och teknologiska omvandlingar och förändringar av människors medvetande och perception. Detta tema utvecklade hon inte minst i *River of Shadows* från 2003, där hon diskuterade Eadweard Muybridges berömda fotografier på hästar i rörelse, som lade grunden för filmediets framväxt.

I den nu till svenska översatta boken, det första av Solnits verk i svensk språkdräkt, knyts ändå ett antal teman från hennes författarskap och breda kulturhistoriska palett samman. Inte sällan finns en politisk dimension hos Solnit, som inte minst engagerat sig som miljöaktivist, och naturen har en framträdande roll även i *Gå Vilse*. Men även urbana miljöer är en viktig utgångspunkt både i den aktuella boken och i Solnits övriga författarskap. Hon har skrivit flera böcker om städer och stadsomvandling, inte minst med ett fokus på hemstaden San Francisco.

I *Storming the gates of Paradise – Landscapes of Politics* finns ett fyrtiotal av hennes artiklar samlade, i vilka ett centralt tema är kopplingen mellan specifika platser, geografier och miljöer och de politiska praktiker som tar plats på dessa platser, praktiker som både möjliggörs och omöjliggörs. Detta tema utvecklas också i *Wanderlust: A History of Walking*, där Solnit skriver gåendets kulturhistoria från Rousseau och Baudelaire via Walter Benjamin till dagens amerikanska städer. För Solnit blir gåendet, i såväl lantliga som urbana landskap, en praktik som tillåter tanken att vandra fritt. Gåendet blir också en symbol för överskridandet av gränsdragningar mellan olika kunskapsfält och vetenskapliga discipliner – något som i högsta grad även karaktäriserar Solnits författarskap.

ÄVEN OM SITUATIONISMEN och kretsen kring den franske konstnären och filosofen Guy Debord bara behandlas på några sidor i *Wanderlust* så tänker jag att det finns stora likheter med den kringströvande praktiken *derivé* som situationisterna teoretiserade kring – och i viss mån kanske också ägnade sig åt – på 50- och 60-talet och det vilsegåendets ideal som Solnit utvecklar i den nu till svenska översatta boken. För situationisterna var tanken på *derivé* ett försök att utforska det industriella samhällets alltmer genomplanerade städer och ett sätt att göra motstånd mot ett alltmer rationaliserat samhälles påbjudna väg från A till B.

Det centrala temat i *Gå vilse – En fälthandbok* är just hur det moderna samhället

hanterar olika former av ovisshet och hur möjligheterna till att gå vilse på många sätt elimineras. Till stor del kan boken sägas ta avstamp i frågan och citatet som en student under en workshop kommer fram med till Solnit: "Och på vilket sätt tänker du söka efter det som du inte alls vet vad det är?" Bokens nio essäer är fyllda av associationer och teman som på olika sätt behandlar frågor om ovisshet, förluster, samhällets inrättande av olika typer av gränser och vårt behov av att tvinga oss själva att lämna den utstakade vägen: "Att aldrig gå vilse är att inte leva, att inte veta hur man går vilse leder till undergång och någonsans där mittemellan finns ett liv där man upptäcker saker."

Här möter vi den blinde mannen, på ständig vandring genom den brusande staden med sin vita käpp. Varje gång han kom till en gatukorsning eller något annat hinder som han inte klarade av att hantera på egen hand ställde han sig helt enkelt och ropade på hjälp. Naturligtvis visste han inte om någon skulle hjälpa honom eller hur många som ens hörde, men han fortsatte att ropa – Hjälp! Hjälp! Hjälp! – tills någon kom fram för att hjälpa honom förbi hindret. Här möter vi Thoreau som i Walden hyllar erfarenheten av att gå vilse i en skog. Här möter vi den franske konstnären Yves Klein och dennes berömda språng ut i tomrummet på en gata i Paris 1960 och Virginia Woolf som längtade efter att gå vilse bland folkmassans kroppar och för en stund slippa ifrån det egna medvetandets gränser.

► Våga språnget. Yves Kleins "Leap Into the Void"

TILL STOR DEL är *Gå vilse* en berättelse om Amerika och om 1800-talets amerikaner som inte verkar ha gått vilse på samma sätt som de människor som hämtas av dagens räddningspatruller. En dag eller en vecka med förlorad orientering var knappast någon katastrof när man inte behövde inrätta sig efter den bestämda tidsrymd som en weekend eller semestervecka erbjuder. Man hade dessutom en mer utvecklad förmåga både att överleva på det som jorden erbjöd och att läsa och förstå de platser som ännu inte hamnat på någon karta. "Jag har aldrig gått vilse i skogen under hela mitt liv, men en gång var jag konfunderad i tre dagar", som nybyggaren Daniel Boone uttryckte det. För den upptäcktsresande som mötte den stora amerikanska kontinentens ännu inte kartlagda vidsträckthet var den viktigaste förmågan en förtröstan om överlevnad och att i slutändan hitta rätt. För de europeiska köp- och vetenskapsmännen var detta terra incognita förstås framför allt något som fortfarande återstod att kartlägga och exploatera. Men det fanns även andra sätt som européernas möte med den nya världsdelen tog sig uttryck på. Solnit berättar om en lång rad européer som gick vilse i Amerika, men som inte hittade rätt genom att återvända utan genom att anpassa sig och förvandlas till något nytt. Nybyggare som tillfångatogs av indianer anpassade sig till den nya kulturen och valde att inte återvända till sina tidigare landsmän när tillfälle gavs.

Från de europeiska nybyggarnas möte med den nya kontinenten rör sig Solnit till efterkrigstidens amerikanska stadslandskap, från enplansvillan i förorten till punken, vars estetik sög näring ur den industriella ekonomins ruiner, ur övergivna hamnområden och bangårdar i städer som New York och San Francisco. Landskap som under de senaste decennierna omvandlats till nya reglerade och tillrättalagda arenor för konsumtion och nöjen, ägde för de unga punkarna och konstnärerna som Solnit också tillhörde som ung kvaliteter att förlora och berusa sig i: "Staden hade en gåtfullhet och farlighet av det slag som stadsförnyelse har i uppdrag att undanröja."

ATT GÅ VILSE är enligt Solnit en färdighet som måste övas upp och redan i den första

essän lyfter hon förstås fram Walter Benjamins berömda citat: "Att ha svårt att hitta i en stad betyder inte så mycket. Men att gå vilse i en stad, på samma sätt som man går vilse i en skog, det kräver skolning." Vilsegäendet handlar inte bara om att förlora orienteringen utan också om att för en stund förlora sig själv och att lära sig att se en välbekant miljö på ett nytt sätt, att tolka tecken som man tidigare inte har lagt märke till. Vilsegäendet blir ett slags förfrämmande där det hemtama framträder i ny dager: "De gånger en arkitektonisk detalj eller vy som undgått mig under alla år talar om för mig att jag aldrig har vetat var jag befinner mig, [...] de berättelser som gjorde mig uppmärksam på de försvunna landskapen och begravningsplatserna och arterna i närheten av mitt hem." I boken *Infinite City* från 2010 undersökte Solnit med utgångspunkt i San Francisco just dessa lager på lager av mening och dolda historier som ryms på en plats man trodde att man kände så väl. Kanske kan Solnit betraktas som en intellektuell nomad, som rör sig över stora kulturhistoriska vidder, från ämne till ämne. Men ämnen och teman återkommer, såväl inom *Gå Vilse* som inom författarskapet i stort, men med nya infallsvinklar.

Gå Vilse är på många sätt en njutning att läsa, vindlande essäistik i ordets rätta bemärkelse, utsökt välskrivet, med långa slingrande meningar fint översatta av Sofia Lindelöf. Ibland blir det dock vagt i kanterna, där jag undrar hur vissa avsnitt passar in under bokens övergripande tema. Stundtals blir det också väl långa refererande återberättelser, där jag som läsare väntar på att en poäng skall lyftas fram. Samtidigt är detta förstås något av Solnits arbets sätt och något som korresponderar med bokens ämne. Med början i en detalj, en anekdot, utvecklas texten och tankegången, läsaren är utlämnad åt författaren, tvingas lita på att denne vet vart texten är på väg. När det fungerar är Solnit en alldeles utmärkt guide in i ovisheten.

► Erik Persson är frilansskribent och fil. mag. i Kulturstudier.

— En elev till Rebecca Solnit: —

”Och på vilket sätt tänker du söka efter det som du inte alls vet vad det är?”

Roberth Ericsson & Sonja Schwarzenberger (red.)

Mor mamma morsan

FORUM | 244 S. | ISBN 9789137137568

MODERSKAP BORTOM SCHABLONEN

Recensent *Cecilia Riving*

DE VÄLSKRIVNA BIDRAGEN i denna bok griper tag i läsaren men blir aldrig sentimentala. De vittnar om mödrarnas centrala betydelse i sina barns liv.

Samtidigt är detta också en bok om de frånvarande fäderna och, ofrånkomligen, om barnen själva.

FILOSOFI & PSYKOLOGI

JAG HAR LÄST en bok om mödrar. Jag sätter mig ner för att skriva om den. Hur ska jag inleda recensionen? Jag förkastar alla idéer som dyker upp. För sentimentalt. För banalt. För högtravande. För personligt. Jag inser att mitt dilemma säger något viktigt om boken och dess ämne. Det går inte att hitta ett förhållningssätt som är rätt. Det går inte att vara sakligt analytisk och distanserad. Boken har berört mig på ett djupt personligt plan. En bok om mödrar kan väl aldrig vara annat än personlig. Den leder ofrånkomligen tankarna till den egna modern – den som finns där, den som en gång fanns.

Mor mamma morsan är en antologi med

tretton texter om mödrar. De som skriver är kända svenska kulturpersonligheter. Idén till boken kommer från Roberth Ericsson, författare och kulturskribent, och Sonja Schwarzenberger, journalist och programledare. De ställde sig frågan: var finns mammorna i det kulturella samtalet? Var finns de ärliga och genuina skildringarna av relationen mellan mor och barn i vårt samhälle? Boken vill lyfta fram mödrarna bortom schablonen, de riktiga människorna av kött och blod – de kärleksfulla, omtänksamma, självupppoffrande, krävande, tragiska, bortvända mödrarna. Schwarzenberger skriver att boken från början var tänkt som en hyllning till alla de mödrar som gått före sina barn och varit deras förebilder, men att det efterhand blev tydligt att de mörkare stråken inte gick att hålla utanför berättelserna. Kärlek och sårbarhet, stolthet och sorg är så sammanflätat att det inte går att upplösa.

En hel rad pappaskildringar har kommit ut det senaste decenniet; angelägna och viktiga böcker som fått mycket uppmärksamhet i medierna. I deras kölvatten har efterhand uppstått ett tomrum. Jag har saknat den andra föräldern – var finns de ärliga berättelserna om henne? Är det så att modern tas för given och därför inte syns lika tydligt? Så vardaglig, så omärklig i sin självklara närvaro, hukande över diskbänk och gympapåse och tvättkorg. När hon görs synlig riskerar hon att förvandlas till en schablon, en endimensionell stereotyp – den ömma och självupppoffrande, den distanserade och svekfulla. Medan fäder kan vara lite lagom aparta och ändå älskansvärda är modersrollen hårdare reglerad. För modern finns inte mycket utrymme att göra fel, att vara bristfällig. Bara den perfekta modern är en god mor.

Mor mamma morsan är en befriande frisk fläkt, med alla sina bristfälliga, småknasiga, roliga, tragiska, självupptagna, kärleksfulla, självupppoffrande och mänskliga mödrar. Boken är en provkarta på moderskap och dess många variationer. Flera av bokens mammor kan vid en första anblick framstå som typiska representanter för stereotypa modersbilder. Å ena sidan den självupppoffrande modern som lever hela sitt liv för barnen och först när de lämnat boet ger sig lov att utveckla egna intressen och behov. Å andra sidan den självcentrerade, olyckliga modern som stänger ute både sina barn och resten av världen. Men i bokens porträtt blir mödrarna aldrig stereotypa, eftersom de skildras så uppriktigt, med en stark känsla för individens och tillvarons komplexitet. Svart och vitt existerar inte. Det tillgivna och självupppoffrande moderskapet har sina mörkare sidor i form av barnets skuld över allt modern försakat och gått miste

om. Den onåbara modern, å sin sida, är vänd inåt i sin egen olycka men ändå inte en kärlekslös gestalt. Hon har inte själv valt sin roll; hon har pressats in i den av omänskliga livsvillkor. Hon har känt sig tvingad att skydda sig själv mot den smärta som kärlek alltid innebär.

Sen finns där förstås mödrar som befinner sig någonstans mittemellan dessa poler. De som är ganska schyssta morsor men har sina jobbiga egenheter, de som gjort fel på alla möjliga sätt men aldrig fått sina barn att tvivla på kärleken. Dessa mammor är helt enkelt som folk är mest, det vill säga fantastiska och besvärliga om vartannat. Sina stora olikheter till trots finns det dock en sak som förenar bokens tretton mödrar: deras gränslösa betydelse. I sina barns liv är de centrala, levande som döda. En av många förtjänster med boken är att den påminner om att relationen mellan mor och barn aldrig är likgiltig. De

”En av de många förtjänsterna med boken är att den påminner om att relationen mellan mor och barn aldrig är likgiltig.”

tretton porträtten, sinsemellan så olika, vittnar alla om det starka band som löper mellan generationerna. Banden kan vara robusta och slitstarka eller hoptrasslade och bräckliga, men de finns där. Och när de hotar att slitas av sträcker barnet desperat ut handen för att knyta ihop dem igen.

TROTS ATT ÄMNET lätt kunde inbjuda till det blir bokens modersporträtt aldrig sentimentala. Inte heller de påtagligt smärtsamma texterna – som Agneta Kling-spors, Kristian Lundbergs, Augustin Erbas – hamnar i det tårdrypande; det är starka och gripande skildringar som uttrycker barnets längtan men samtidigt visar stor medkänsla med den saknade modern. Fantastiska är porträtten av de ensamstående mödrarna, dessa vardagshjältar som så sällan får den uppmärksamhet de förtjänar. Mari Jungstedts skildring av sin fränskilda mamma ger en fin och ärlig bild av den ensamma moderns omänskliga slit, i en tid då det var självklart att barn i första hand var moderns ansvar. Nour El-Refai

berättar om sin självständiga mamma som efter svåra upplevelser bestämmer sig för att ensam ta hand om sina barn. Martina Montelius ger en varm och rörande skildring av sin ensamma mamma, som skapar ett eget magiskt universum åt sig själv och dottern. Att hon, som kunde vara så ensam och ledsen, ändå gav sin dotter det bästa man kan ge ett barn – tillit, förmågan att leva utan rädsla.

Samtidigt är berättelserna om de ensamstående mödrarna naturligtvis också berättelsen om de frånvarande fäderna. Detta spår är så framträdande i boken att det är en historia för sig. Det är inte mycket som behöver sägas för att vidden av faderns frånvaro ska bli smärtsamt tydlig. Här finns kvinnan som ensam måste ta hela ansvaret och barnet som blir övergivet. Mari Jungstedt skriver om faderns möjlighet att dra sig undan, försvinna från ansvaret: ”Självklart begick min mamma misstag under min uppväxt. Men hon var åtminstone där.” Kristian Lundberg skriver: ”Ja, jag skall berätta om min mor, men då måste jag också berätta om min far – som aldrig kom och knackade på dörren.”

Boken berättar en välkänd historia: den om hur kraven och förväntningarna på mödrar och fäder har sett diametralt olika ut. I historisk tid är detta mest iögonenfallande när det gäller de utomäktenskapliga barnen som ända in på 1900-talet betraktades som moderns ansvar. Dessa barn fick arvsrätt efter sina fäder först på 1970-talet – så långt fram i tiden sträcker sig alltså uppfattningen att ett barn inte har någon självklar rätt till en far. I dag skulle de flesta bli upprörda vid tanken på att en far inte har samma skyldigheter att sörja för barnet som modern. Samtidigt har den långa historien av frånvarande fäder gjort att vi ser det som ett stort framsteg att pappor nu i större utsträckning är fysiskt närvarande och tar ansvar för sina barn. Utan tvivel är det ett framsteg – men inte förrän vi börjar betrakta det som en fullständig självklarhet har vi nått ända fram.

INTE BARA NÄR det gäller föräldraansvar utan även i andra avseenden är *Mor mamma morsan* en intressant historisk samhällsskildring. De mödrar som porträtteras har vuxit upp i olika tider, i olika sociala sammanhang, i städer och på landsbygd, i Sverige och andra länder. Här finns det fattiga fosterbarnet som fick äta stående vid spisen, bondflickan som tvingades fösa kor förbi kiosken där de coola killarna stod och hängde, kvinnan som utvandrade från Syrien till Sverige med tre små barn och lyckades bygga ett helt nytt liv, den unga flickan som reste ensam till en ny plats för att börja arbeta på fabriken, som så många andra flickor. De tretton porträtten är inte

bara berättelser om mödrar utan också om det samhälle som de levit i – framför allt är det en skildring av hur det individuella ödet bara kan förstås i relation till de yttre faktorer som formar och påverkar människors liv.

Det finns mycket att ta till sig i *Mor mamma morsan*. Bidragen håller genomgående en hög nivå, även språkligt. Stilen och uttrycksätten varierar och skapar en väl avvägd blandning. Några av texterna är dessutom påfallande roliga. Aase Bergs text är en bitisk och underhållande reflektion över moderskap i allmänhet, där hon vänder upp och ner på olika föreställningar om god och pedagogisk barnuppfostran. Martina Montelius berättelse om sin uppväxt med Kristina Lugn är bitvis dräpande rolig och Fredrik Strages text om sin mor, abstraktexpressionisten från Gnarp, genomsyras av en lägmäld humor. Det komiska behövs, inte minst för att visa att relationen till en mor också kan vara detta: skrott och upptåg och välgörande respektlöshet. Även moderskap kan man driva med. Också mödrar kan man skämta om.

Lika mycket som *Mor mamma morsan* är en berättelse om mödrar är den naturligtvis en berättelse om barn. De som skriver, de vuxna barnen, är hela tiden närvarande i texterna. Vissa skriver explicit om sig själva och sin relation till modern, andra finns med som tysta betraktare och uttolkare. Modern framträder genom barnets ögon. Vem blir hon då? Det är en intressant fråga som anknyter till den mediedebatt som triggades igång av Felicia Feldts uppgörelse med modern Anna Wahlgren i början av året. Hennes bok väckte starka känslor. Hur får man skriva om en mor? Hur arg får man vara? *Mor mamma morsan* innehåller inga ursinniga uppgörelser men aktualiserar ändå frågan om hur man som vuxet barn kan förhålla sig till sin mamma. Vilket ansvar har man som barn för relationen till modern? Vad kan man egentligen begära av en mor? I sitt bidrag formulerar Aase Berg några tänkvärda reflektioner: "Vad man inte kan kräva: Förståelse. Kamratskap. Samma tankar om hur livet ska levas. Intellectuell överensstämmelse. Liknande världsbild. Gemensam politisk inställning. Vad man däremot kan kräva, det som är en mammas plikt och jobb: kärlek. Och framför allt: obrottslig lojalitet. Receptet kärlek + obrottslig lojalitet = trygghet."

► Cecilia Riving är fil. dr i historia och redaktör på *Respons*.

Marianne Liliequist &
Karin Lövgren (red.)
Tanten, vem är hon?
– en (t)antologi

BOREA | 284 S. | ISBN 9789189140806

TANTEN SOM SYMBOL FÖR ALLT OCH INGET

Recensent *Clary Krekula*

SAMTIDIGT SOM UNGDOMLIGHET

hyllas och åldrande förnekas så är tanten mer aktuell än någonsin. I en ny antologi om den svenska tanten samsas texter om så skilda ämnen som kvinnors åldrande, mostrars påverkan på barn och konstruktioner av familjehistorier.

Boken hade dock behövt en tydligare diskussion av begreppet tant och vilka innebörder vi lägger i det.

FILOSOFI & PSYKOLOGI

ÄVEN OM SAMSPELET mellan kön och ålder har belysts brett och problematiserats både nationellt och internationellt vore det fel att påstå att denna forskning är central inom det fält som med bred pennföring betecknas som genusforskning. Frågorna har inte heller någon självklar plats i debatten om kvinnors och mäns (olika) villkor. Att den omfattande forskningen om kvinnors och

mäns åldrande i hög utsträckning diskuterats med en mer begränsad publik är problematiskt eftersom det medför att kunskap om äldre och åldrande inte tas som utgångspunkt i samhällsdebatten. Att så är fallet visar sig till exempel i att äldre kvinnor och män i medier och i politisk debatt nästan enbart framträder som konsument av en hårt kritiserad äldreomsorg och i ringa utsträckning som medborgare eller politiska aktörer med intressen och behov därutöver.

Mot denna bakgrund är det positivt att en grupp forskare vid Umeå universitet i den nya antologin *Tanten, vem är hon? En (t)antologi* har ambitionen att diskutera kvinnors åldrande med ton och material som möjliggör samtal med ett bredare auditorium. Författargruppens utgångspunkt är att den svenska tanten är på kommersiell, medial och kulturell frammarsch. Som intäkt för en sådan terrängvinst tas det stora antalet böcker som skrivits om tanten de senaste åren, att tanten tillägnats såväl museum som statyer samt att lapptäcken, bonader, stickningar och andra exempel på vad forskarna kallar för "tant-hantverk" beundras.

Bilden av tanten är emellertid, som författarna redovisar, långt ifrån entydig. I den refererade litteraturen tillskrivs tanten civilkurage, hon säger ifrån och tar plats som subjekt. Samtidigt är hon osynlig i många sammanhang. Hennes kropp bär tecken på att ha levit ett stort antal år och beskrivs med animaliserade benämningar som gäddhäng och kråksparkar. I dessa karakteriseringar antas tanten ha en avgränsad åldersposition; det antal år hon levit klassas som många och hon själv kategoriseras som äldre eller rent av som gammal. Parallellt med detta framställs tantskapet i den pågående tantvågen som generationsöverskridande. Det framstår som en performativ position som iscensätts genom sysslor som att sylta, safta och baka småkakor samt genom att bära attribut som hatt och handväska. Det blir i denna tappning något som kan göras av kvinnor oavsett deras ålder. Tanten blir därmed, skulle man kunna säga, en paradox. Hon är och hon är inte.

FORSKARGRUPPEN PÅPEKAR ATT upphöjningen av tanten sker samtidigt som ungdomlighet hyllas och åldrandet förnekas genom tal som att "ålder bara är en siffra". Om vi ansluter oss till deras påstående om att tanten, åtminstone i någon mening, vinner mark, finns det alltså fog att problematisera i vilket eller vilka avseenden så sker och hur detta i så fall förhåller sig till äldres position i samhället därutöver. Bokens titel och inledande inramningar antyder också att det är sådana proble-

matiseringar av tanten som begrepp och kategorisering som står i fokus. Så är dock inte fallet, utan redaktörerna Marianne Lieliequist och Karin Lövgren anger att boken syftar till att "belysa och problematisera tanten i betydelsen den medelålders och/eller äldre kvinnan". I stället för att ifrågasätta, bråka med och bända på de antaganden och beskrivningar som antas kunna förmedlas med hjälp av etiketten "tant" väljer författarna alltså att nyttja beteckningen för att på ett godtyckligt sätt ringa in medelålders och äldre kvinnor. Efter som flertalet kapitel baseras på intervjuer med någon eller några kvinnor, som allt sammantaget är i åldrar 40–65 år, hamnar bokens egentliga fokus främst på kvinnor i den nedre delen av det åldersspann man säger sig vara intresserad av. Bokens innehåll drar i många fler riktningar än vad som anges i dess syfte. Här berörs också teman som Astrid Lindgrens liv och galleri av tanter, familjehistorier som narrativ inskolning och autoetnografiska skildringar av relationer mellan barn och far- och morföräldrar. Övergripande används alltså tanten som ett paraplybegrepp under vilket man inkluderar texter som antingen berör beteckningar som tant och mostrar, eller illustrerar varierande erfarenheter bland kvinnor i de angivna åldrarna.

ENLIGT LITTERATURVETAREN ANNELIE Bränström Öhman fanns tanten på 1960-talet överallt. Kvinnor i alla åldrar kallades då för tanter eftersom det var ett tilltalsord som användes för att markera respekt för vuxna kvinnor. Tantskapet var också kroppsligt närvarande och förtingligt genom svettkuddar som syddes in i klänningarnas armhålur och genom gördlar för sanitetsbindor. I och med utbredningen av du-reformen och införslerna av nya produkter som tamponger och effektiva deodoranter blev tanten "mer en sorglig rest av en kvinnlighet som levde i förfluten tid". Hon försvann och ersattes av kvinnan. Bränström Öhman avvisar beskrivningar av att de nutida upphöjningarna av tanten skulle vara ett uttryck för att vi gått in i en ny epok som skulle kunna karakteriseras som tantens århundrade. Det är inte bara tanten som erhåller intresse. En motsvarighet till den nutida vurnen för tanten kan också ses i det växande forskningsfältet *Girlhood Studies* och i ett ökat intresse också för flickors liv och litteratur. Det finns också en elasticitet i de åldersrelaterade kategorierna "flicka" och "tant", där flickan kan ses i tanten samtidigt som tanten ses i flickan. Resonemangen lyfter fram att det generationsöverskridande tantskapet visserligen skulle kunna bära på en emancipatorisk kraft och möjliggöra något positivt för kvinnor i de aktuella åld-

”Bokens innehåll drar i många fler riktningar än vad som anges i dess syfte.”

rarna, men att detta begränsas av att den pågående tantvågen fokuserar attribut och attityder snarare än kropp och identitet och att den därför inte utmanar de åldersföreställningar som bär upp till exempel modebranschens ungdomsfixering.

I ETT ANTAL kapitel redovisas forskningsresultat som på ett eller annat sätt inbegriper grupper av kvinnor i de här aktuella åldrarna. Detta görs utan att resultaten i någon egentlig mening problematiseras i relation till tanten. Här illustreras till exempel att kvinnor i 50-årsåldern kan använda internet som en socialt och fysiskt säker plats för sexuell utforskning och att olika kronologisk ålder på kvinnor som lever i samkönade relationer också innebär tillhörighet i skilda homosexuella generationer. Även om dessa resultat är intressanta i sig är de svåra att förstå i bokens kontext. Syftet synes vara att illustrera variationer bland kvinnor i dessa åldersgrupper. Och visst har ett sådant synliggörande ett värde i en bok som också vänder sig till läsare som inte nödvändigtvis är insatta i frågor om genus, ålder och åldrande.

Frågan är i så fall varför man väljer att ta omvägen över ett oproblematiserat tantbegrepp för att illustrera sådan mångfald bland äldre och medelålders kvinnor. Återkommande forskning pekar på att själva kategoriseringen av grupper är grunden till ojämlikhet och att homogena kategoriseringar är exkluderande och också tenderar att bli normativa. Likaså argumenteras i socialgerontologiska sammanhang att man måste uppmärksamma ålder i åldrandet, det vill säga se heterogeniteten inom kollektivet äldre.

I denna antologi väljer man dock att gå motsatt väg. Genom att tillskriva det stora kollektivet av kvinnor äldre än 40 år den övergripande benämningen tant skriver man in dem i en enda stor kategorisering. I de kapitel som diskuterar olika livsstilar bland kvinnor i mellanåldrar, framträder antologins bekymmersamma hantering av tanten tydligt. Samtidigt som dessa kapitel tar sin utgångspunkt i antologins användning av tanten som en inramning av kvinnor i vagt angivna åldrar, så visar de på det problematiska i att knöla in olikhet under en gemensam kategorisering (som tant).

Bokens största begränsning är just denna teoretiska vaghet. Mellan kapitel och inom ett och samma kapitel behandlas forskning om tanter och om äldre kvinnor utan reflektion över hur kategoriseringarna hänger samman. På så sätt blir tanten allt och ingenting. Hon är variation och hon saknar begränsning. Hon utmejslas mot något onämnt annat. Hon är kvinnor som inte kategoriseras som unga och hon är de unga kvinnor som gillar syltning, bakning och små blommiga kaffekoppar. Begreppsligt sägs tanten vara en ålderskategori, ett åldersrelaterat begrepp, en symbol, en markör för åldrandet och en stereotyp, men begreppen varken definieras, diskuteras eller används i analys för att synliggöra något nytt. Det är synd, för boken hade både tjänat på och förtjänat ordentliga begreppsdiskussioner såväl om tantkategorin och -begreppet som om de bekönade ålderskonstruktioner som man själv skapar med dess hjälp.

I MIN LÄSNING av (t)antologin väcks frågor som framför allt handlar om de äldsta åldersgrupperna bland kvinnor, de som sägs ingå i den valda tant-definitionen men vars röster denna gång hamnade utanför antologin. Vad hade hänt om erfarenheter från dessa grupper förenats med berättelserna från mellanåldrarna? Hade tanten kvarstått som en möjlig benämning på det stora kollektivet kvinnor som författarna säger sig inkludera, eller hade olikheter synliggjort begränsningar i kategoriseringen? Och vad betyder en så stor kategorisering för möjligheten för tanten att "tala tillbaka", att definiera gränsdragningar och ge ord åt egna erfarenheter? Vad händer om rösterna blir många och det börjar skorpa i leden? Vems röst tränger igenom då? Vad gör vi, med andra ord, när vi skapar nygamla kategoriseringar?

► Clary Krekula är docent i sociologi vid Karlstads universitet.

Joshua Foer
Moonwalk med Einstein – Minnet och konsten att komma ihåg

(Moonwalking with Einstein: The Art and Science of Remembering Everything)

ÖVERS. JOHAN NILSSON
 NATUR & KULTUR | 239 S. | ISBN 9789127132474

UTNYTTJA RUMMET FÖR ATT KOMMA IHÅG

Recensent *Lars-Göran Nilsson*

DEN AMERIKANSKE JOURNALISTEN Joshua Foer ville ta reda på om man kunde träna sitt minne genom att gå kurser och han blev så duktig att han vann de amerikanska minnesmästerskapen. Hans bok om hur man kan träna sitt minne är välskriven och beskriver minnesträningens historia på ett vederhäftigt sätt. Minnesteknikerna går tillbaka på en metod som grekerna utvecklade, den så kallade loci-metoden. Man föreställer sig ett rum och placerar sedan ut de saker man ska minnas i det.

JOSHUA FOER, AMERIKANSK journalist och författare, har skrivit en bok om hur man kan träna minnet. Den är välskriven och lättläst med många fascinerande berättelser om fantastiska minnesprestationer för att illustrera olika teser om hur man tränar upp minnet. Boken är grundlig och faktainriktad i det att den beskriver minnesträningens historia på ett vederhäftigt sätt med många hänvisningar till skönlitteraturen där minnet och minnesförmågan är en del av berättelsen.

Hur minnet fungerar är ett ämne som intresserar många. Åtskilliga är oroad för det egna minnet, som de tycker håller på att försämrans och de tolkar detta som ett uttryck för en begynnande demens. Finns det någonting man kan göra för att förbättra sitt minne, eller åtminstone hålla det på samma nivå? Möjligen är det så att den upplevda försämringen i minnesprestation beror på att man inte tränar minnet lika mycket i dag som tidigare. Det finns ju numera mobiltelefoner, datorer och andra hjälpmedel som man bekvämt kan använda som externa minnen för att lagra information som man senare behöver. Dessa hjälpmedel är lättillgängliga och tillförlitliga när det gäller att lagra information. Nackdelen är kanske att minnet inte får en daglig dos av träning i att lagra fakta. Finns det då kurser som man kan gå för att träna det egna minnet så att man återfår den minnesförmåga man en gång haft?

DESSA OCH ANDRA liknande frågor hade även föresvävat Foer. Han beslöt att ta reda på om det går att förbättra sitt minne ge-

FILOSOFI & PSYKOLOGI

nom träning och kontaktade en "minnesmästare" som ledde sådana kurser. Ganska snart tyckte Foer att han hade fått ett bättre minne av minnesmästarens lektioner och anmälde sig till tävlingar i förmågan att minnas. Till sin förvåning vann han de amerikanska minnesmästerskapen. Det finns sådana tävlingar i många länder och också världsmästerskap, ungefär på samma sätt som det finns världsmästerskap i kulstötning och höjdhopp. Foer blev dock inte världsmästare i minne och jag tror inte att han bryr sig så mycket om det. Han ser tävlingarna som ett kuriosum och uppträdanden av den regerande världsmästaren på allehanda tillställningar som ett pinsamt ekonomiskt geschäft, men skriver ändå om tävlingar och uppträdanden med värme och engagemang.

Entusiasmen för minnesträning har han fått genom insikten att hjärnan är en entitet med mycket plasticitet. Det går med relativt liten insats att träna hjärnan så att minnet fungerar bättre än det hade gjort utan träning. Många mer seriösa möjligheter öppnar sig utöver att bli världsmästare i minne. Egen personlig tillfredsställelse över att kunna förbättra sitt minne och därmed förstå att demensen inte är nära förestående är inte något att förringa. Minnesträning i rehabilitering efter olika sjukdomar, såsom stroke eller efter trafikolyckor med allvarliga hjärnskador som följd, är andra värdefulla tillämpningar av insikten om hjärnans plasticitet.

All minnesträning emanerar från en teknik eller metod som utvecklades under de gamla grekernas storhetstid. Denna metod kallas loci-metoden. Det sägs att den grekiske poeten Simonides från Keos, som levde på 400-talet före Kristus, utvecklade den. Vid en tillställning med adelsmän och andra grekiska dignitärer hade Simonides läst en dikt till värden för kalaset. Just när han skulle sätta sig till bords för att äta middag med övriga gäster blev han kallad utomhus för att tala med någon. Medan Simonides talade med denne rasade taket i festlokalen ner och krossade och dödade alla gäster. Ett stort arbete vidtog för att gräva fram och identifiera de döda. Under tiden vankade Simonides av och an i sina egna tankar och kunde snart meddela att han kunde ge en lista på alla som var där och var de satt. Han gjorde detta genom att föreställa sig hur det såg ut i lokalen när pelare och tak fanns på plats och gästerna

satt på sina platser runt bordet. Anekdoten förtäljer att Simonedes på detta sätt kunde identifiera alla gäster.

Anekdoten nertecknades flera hundra år efteråt och det spekuleras i att den kom till för att ge Simonides äran av att ha upptäckt minneskonsten. Många har i efterhand menat att fler personer måste ha varit inblandade i ett sådant projekt, i synnerhet eftersom man vet att utantillinläring var på modet bland politiker i de grekiska stadsstaterna vid denna tid. Foer ger många intresseväckande exempel på personer med en sådan vältalighet från Grekland och från andra områden runt om i världen senare i historien. Exempelvis satte Cicero en ära i att lära sig alla sina stora tal till senaten utantill och vann på detta sätt särskild respekt.

LOCI-METODEN LÅG ALLTSÅ till grund för alla andra minnestekniker som har utvecklats senare. Den gick ut på att man med hjälp av sin föreställningsförmåga skulle utnyttja rummet för att komma ihåg det man ville komma ihåg. En övning som deltagare i en kurs i minnesträning även i våra dagar får gå igenom kan vara upplagd på följande sätt. Deltagaren får sig förelagd en lista med ord, till exempel en lista med varor som skall köpas i affären, mjöl, socker, smör, diskborste och så vidare. För att lära dig denna lista med ord skall du föreställa dig ett rum, en lokal som du är mycket väl bekant med, till exempel den lägenhet du bor i. Du tänker dig då att det står ett paket med mjöl på köksbordet, sockerpaketet ligger i vardagsrumsoffan, smöret står i kylskåpet och diskborsten hänger på en krok över diskbänken. När du har tänkt genom detta några gånger så kommer du att finna att du inte behöver titta på lappen när du är i affären.

I de kurser på detta tema som ges i dag har man i allmänhet lagt till ytterligare en minneskomponent hämtad från modern minnesforskning. Det gäller då att göra varje intryck och föreställning så unik som möjligt. Detta ger ett unikt minnesspår som är lättare att hitta bland allt annat som finns lagrat i minnet. Så i stället för att föreställa sig att sockerpaketet står på köksbordet föreställer man sig att sockret är uthållt över hallmattan, och diskborsten hänger i gardinstängeln i vardagsrummet. Resultatet blir genomgående bättre med denna tillspetsning.

MAN HAR I olika utvärderingar av dessa tekniker funnit att man därvid blir bra, till och med mycket bra, på att komma ihåg det material man har tränat på. Om man tränar på att bli bra på att känna igen ansikten så blir man bra på detta, men det är mycket liten transfer till andra upp-

giftsdomäner, som till exempel att komma ihåg namn eller telefonnummer. För att öka sin minnesförmåga för dessa material måste man därför ta en annan kurs med just denna inriktning. För att utveckla träningsprogram för minnet som har en mer generell effekt måste man ta hänsyn till vad som har kommit fram inom minnesforskningen efter de gamla grekerna. Foer noterar denna brist men utvecklar inte vidare vad som skulle kunna göras.

Ett steg i detta är att ta fasta på att man numera inte talar om minnet som en enda entitet utan som olika minnessystem med olika funktioner. Ett ganska vedertaget sätt att se på minnet i dag är att det består av fem olika minnessystem: procedurminne, perceptuellt minne, semantiskt minne, episodiskt minne och arbetsminne. Procedurminnet svarar för välinlärd motorik som att cykla, simma, dansa. Det är praktiskt taget ingen glömska i detta minnessystem och man har inte brytt sig om att

”Det går med relativt liten insats att träna hjärnan så att minnet fungerar bättre än det hade gjort utan träning.”

utveckla några träningsprogram för detta system. Perceptuellt minne gäller navigering i omgivningen. Det är ett automatiserat minne med praktiskt taget ingen glömska. Inga träningsprogram har utvecklats. Semantiskt minne är ett kunskapsminne. Jag kommer ihåg/jag vet att Oslo är Norges huvudstad, jag kommer ihåg/jag vet att H₂O är den kemiska beteckningen för vatten, jag kommer ihåg/jag vet att ”varm” är motsats till ”kall”. Loci-metoden och nya varianter används för att öka prestationen i semantiska minnesuppgifter. Episodiskt minne gäller personligt relaterade minnen som är definierade i tid och rum. Till exempel kommer jag ihåg vem jag träffade dagen före midsommarafton ifjol eller jag kommer ihåg vad vi hade till middag i söndags. Glömskan i detta minnessystem är mycket påtaglig, i synnerhet vid hög ålder. Loci-metoden och varianter av denna lämpar sig mycket bra för träning av detta minnessystem.

Arbetsminnet används för att aktivt behålla information i minnet under kortare eller längre perioder, för att uppdatera

information som redan finns i minnet eller för att på annat sätt behandla inkommande information så att den skall passa formaten för till exempel semantiskt och episodiskt minne. Det är först på senare år man har börjat att utveckla träningsprogram för arbetsminnet, ofta i tillämpade sammanhang. Exempelvis har man med hjälp av sådana program lyckats hjälpa barn med ADHD att bli mer fokuserade och mer välfungerande i många olika situationer och har därigenom lyckats råda bot på den bristande generalitet som gäller för de flesta andra träningsprogram för minnet.

Arbetsminnet innehåller flera olika så kallade exekutiva funktioner som styrs av strukturer i hjärnans frontallob, till exempel att uppdatera information som redan finns i minnet. Det är troligt att dessa funktioner även är kopplade till andra strukturer i hjärnan som är av betydelse för andra minnessystem. När man tränar dessa funktioner förbättrar man därför inte bara sin prestation i arbetsminnesuppgifter utan även prestationen i uppgifter som egentligen styrs av andra hjärnstrukturer.

ETT EXEMPEL PÅ en uppgift som tränar den exekutiva funktionen uppdatering får tjäna som avslutning på detta resonemang om minnessystem. Föreställ dig årets månader. Dessa tänker man i allmänhet på i kronologisk ordning, januari, februari, mars och så vidare. Uppgiften nu är att räkna upp årets månader i bokstavsordning. Finns det någon månad på A, tänker man sig, när man börjar. Javisst, augusti kommer man på och så går man igenom den kronologiska ordningen och kommer på att man har missat april i den första vändan. Nu är det alltså två månader som finns i bostavslistan, som man skall hålla i minnet och fortsätta att uppdatera med månader som börjar med andra bokstäver enligt ordningen i alfabetet. Man har alltså den kronologiska ordningen på månaderna välinlärd i minnet och därur skall man plocka månader och lägga dem i bokstavslistan i en ständig uppdatering. Om det skall vara någon meningsfull träning av den exekutiva funktionen skall man naturligtvis inte använda papper och penna. All omstrukturering skall man göra i minnet.

► Lars-Göran Nilsson är professor i psykologi vid Stockholms universitet.

Magnus Hörnqvist
En annan Foucault
 – *Maktens problematik*

CARLSSONS | 172 S. | ISBN 9789173314824

DET FINNS INTE EN UTAN FLERA FOUCAULT

Recensent *Sven-Olov Wallenstein*

MAGNUS HÖRNQVIST VILL precisera en teori om makt utifrån Foucaults texter från 70-talet.

Men för den sene Foucault står makten i dess disciplinära funktion inte i centrum. Hörnqvist visar inte en annan

Foucault utan riskerar att cementera den gängse bilden.

FILOSOFI & PSYKOLOGI

FÅ SAMTIDA TÄNKARE torde vara så citerade och använda, men också så misshandlade och missförstådda, som Michel Foucault. Av alla de teman som han behandlar är frågan om maktens relation till vetandet det som har givit upphov till flest våldsamma reaktioner, också hos i andra sammanhang relativt subtila läsare, men det är också det tema som vunnit mest gehör. För vissa förefaller Foucault reducera alla vetenskaper och kunskaper till maktrelationer och våld och han blir

därmed upphovsmannen till en samtida relativism och irrationalism som upplöser all legitimitet – ”postmodernismen”, kort och gott, i alla dess varianter. För andra är hans genomlysningar av vetandets transformationer och institutionella funktioner en kopernikansk revolution inom samhällsteorin, som tvingar oss att tänka sanningens historicitet på ett sätt som har sina rötter i både Nietzsche och Heidegger.

För den som följer Foucaults utveckling kronologiskt blir det snart uppenbart att det är svårt att rekonstruera en enhetlig teori om makt. När frågan om maktens förhållande till kunskapens olika former dyker upp för första gången i installationsföreläsningen vid Collège de France, *Diskursens ordning* (1970), förstås den fortfarande i termer av en repressiv och förbjudande struktur, vilket framgår tydligast i Foucaults kommentarer kring sexualiteten. Sex år senare skulle han komma att hävda något helt annat. I takt med att de olika forskningsprogram som skisseras i föreläsningen – som ju ingalunda är en systematisk teori, utan närmast en skiss över kommande undersökningar – utvecklas mer i detalj, kompliceras denna bild. Maktens produktiva karaktär framträder, framför allt i analyserna av disciplinen. Denna andra modell når sin höjdpunkt i *Övervakning och straff* (1975) och det första bandet av *Sexualitetens historia, Viljan att veta* (1976), för att sedan om inte överges så i alla fall på djupet modifieras, framför allt i föreläsningsserierna *Säkerhet, territorium, befolkning* (1977–78) och *Biopolitikens födelse* (1978–79), där ”regerandets” problem övertar den roll som tidigare spelades av disciplinen.

Efter detta tar Foucaults arbete en mängd olika riktningar. Sexualitetens historia börjar om i frågor om subjektets hermeneutik i antiken. Han läser Kant i ljuset av frågan om upplysningen och det moderna. Studiet av ”regerandet” fördjupas historiskt i analyser av antika texter, som också ställer frågan om sanningssägandet, modet och den intellektuelles roll i offentligheten. Det är diskutabelt om denna sista fas kan ses som ett enhetligt projekt, snarare måste man säga att övergivandet av den ”produktiva” modellen för makt runt 1977 inleder en kris som sedan skulle bli permanent. Klart är i alla fall att makten i dess disciplinära funktion *inte* är det problem som upptar Foucault under hans sista period, utan snarare det han kallade ”att styra sig själv och att styra andra” (som är titeln på de två sista föreläsningsserierna), vilket förbinder regeringens problem med undersökningar av jaget och självrelationen.

I sin studie *En annan Foucault* försöker Magnus Hörnqvist precisera en foucaul-

diansk teori om makt baserad på ett tämligen begränsat urval av texter, i princip från mitten av 70-talet. Hans grepp är lika systematiskt som selektivt. Foucaults hela tidigare utveckling, med dess analyser av vetandets olika former, faller i princip bort, liksom de senare texterna. Det viktiga, understryker Hörnqvist, är att uppnå teoretisk stringens i begreppsanalysen, inte att fördjupa sig i det empirisk-historiska material som ofta upptar kommentarlitteraturen, inte heller att teckna en bild av Foucaults egen utveckling, vilket han, i mitt tycke något förhastat, avvisar som ett ”idéhistoriskt” problem. Det han eftersträvar är en Foucault användbar för samhällsvetenskapen och hans bok är utan tvekan ett mycket precist bidrag till en redan ytterst omfattande litteratur – och, måste man tillägga, ett värdefullt tillskott till den fortfarande tämligen magra svenskspråkiga receptionen. Men om denna fokusering på maktbegreppet ger en analytisk skärpa åt framställningen, så alstrar den också en problematisk ensidighet, inte minst genom att Foucaults senare utveckling faller bort, där han själv ägnar sig åt en omfattande revision av de tidigare teserna om makten.

HÖRNQVISTS SYFTE ÄR att visa på en ”annan Foucault” genom att utveckla tre dimensioner av maktbegreppet: makt som relation och aktivitet, skillnaden mellan repressiv och produktiv makt, och skillnaden mellan programmatisk och icke-programmatisk makt. För Foucault är makt på en gång relation och aktivitet, och i denna dubbelhet ser Hörnqvist en första spänning som sedan fortplantar sig genom hela hans verk: å ena sidan är makt något relationellt, det vill säga ett styrkeförhållande som förutsätter en bakomliggande ordning (vilket inte betyder att alla sådana ordningar är av samma slag), å andra sidan är den aktivitet, det vill säga ett utövande och en praktik som utgår från den särskilda situationen. I Hörnqvists läsning saknar Foucault emellertid ett utvecklat begrepp om bakomliggande strukturer, vilket gör att han fokuserar på individuella handlingar snarare än deras betingelser och makten som aktivitet tar överhanden.

Makten som aktivitet accentueras än mer i de senare verkens utläggningar av ”regerandet”, vilket för Hörnqvist innebär att maktbegreppet till sist upphävs. Det har också lett många av Foucaults efterföljare inom ”regerandestudier” (governmentality studies) att avvisa begreppet över huvud taget. Den slutsats som dras av Hörnqvist är den motsatta: vi måste hitta tillbaka till det relationella begreppet, vilket förutsätter att vi kompletterar Foucault med en teori om den sociala ord-

ningen. Makten som utövande och praktik kommer förvisso underifrån, men frågan om hur den stabiliseras kräver ett perspektiv som Foucaults analys saknar, i vilken "normativa, potentiellt stabiliserande övertygelser är bannlysta".

Det är på denna punkt som Hörnqvist gör en produktiv koppling till Marx och försöker visa att Foucaults maktanalys är förenlig med teorin om kapitalet, om än inte med de underliggande teserna i den historiska materialismen. Även om Foucault inte har något utvecklat begrepp om makt som struktur, så hävdar Hörnqvist att vi i det avseendet kan se hans analyser av biopolitik som en aspekt av konstitutionen av arbetskraft och disciplinen som en nivå på vilket ett produktionssätt stabiliseras och reproduceras, vilket för Marx i huvudsak skedde genom repressiva åtgärder. Kanske kunde man säga att Marx ger oss ett perspektiv ovanifrån, en systemisk bild, medan Foucaults mikroanalyser visat hur den systemiska ordningen implementeras i detalj, och i denna mening är de inte oförenliga.

Debatten om Foucaults eventuella förenlighet med Marx har rasat sedan länge och Hörnqvists förslag saknar inte föregångare, till exempel Richard Marsdens *The Nature of Capital: Marx after Foucault* (1999), som hade förtjänat en diskussion. Men man måste också notera att den kontinuitet mellan teorin om disciplin och biopolitik som förutsätts i ovanstående resonemang explicit förnekas av Foucault, åtminstone i föreläsningarna från 1978 och framåt, och att den genealogi för kapitalet som han själv skisserar ser tämligen annorlunda ut, inte minst på grund av hans undersökningar av den liberala traditionen.

"Hans grepp är lika systematiskt som selektivt. Foucaults hela tidigare utveckling, med dess analyser av vetandets utveckling, faller i princip bort, liksom de senare texterna."

PROJEKTET ATT KONSTRUERA en koherent teori om makt hos Foucault medför att Hörnqvist i princip måste hålla sig till det man i dag närmast kunde kalla den "klassiske" Foucault, det vill säga perioden i mitten av 70-talet, då teorin om maktens produktivitet får sitt mest systematiska uttryck i analyserna av fängelset och sexualiteten. Här finner vi den "kopernikanska revolution" som Foucault genomför på maktanalysens område, och Hörnqvist ger en stringent framställning av hur den kan kasta om utgångspunkterna i den ovan nämnda repressiva och/eller juridiska modellen: makten är organiserad runt normer, dess effekter uppnås utan samtycke, den bemäktigar och underkuvar på en gång, och den är i grunden produktiv. I centrum står begreppet disciplin, tillsammans med den uppsättning av normaliserande tekniker som Foucault analyserar i detalj, och Hörnqvists framställning ger oss här flera exempel som också tar oss in i samtiden.

Dessa med rätta kanoniska texter utgör emellertid, som redan påpekats, bara en begränsad fas hos Foucault, och redan i föreläsningarna från 1977-78 börjar han i grunden ifrågasätta att disciplinen skulle utgöra en grundstruktur i de moderna samhällena. Han inleder en analys av liberalismen som ett samspel mellan frihet och säkerhet, vilket sedan i föreläsningarna från 1978-79 dras ända fram till en lång diskussion om nyliberalism under 1900-talet. Dessa detaljerade diskussioner av det moderna "entreprenöriella" jaget förefaller mig eminent relevanta för Hörnqvists problemställning angående hur samtycke alstras och sociala strukturer reproduceras, än mer så i dag än då Foucault höll sina föreläsningar.

De berörs emellertid bara perifert i hans bok, delvis kanske för att de ter sig som rent empiriska, men också på grund av författarens genomgående och förvisso träffande polemik mot en tendens i den samtida litteraturen om "governmentality" att övergå till ett okritiskt teoretiserande om hur det moderna samhället kan styras på mest effektivt sätt. Han noterar med rätta att denna tradition ibland "urartar i en funktionalism", men jag tror att det är missvisande att pådyvla Foucault något sådant. Foucaults senare texter om jagteknologier och självtekniker (som i huvudsak gäller antika historiska exempel) är ingalunda bara en funktionalism, utan handlar om hur ett själv alltid måste konstitueras i relation till omgivande former för vetande och makt, alltså om att fördjupa maktbegreppet så att det inte bara förstås som en yttre form. För Hörnqvist innebär detta att maktanalysen förflyktigas, eller snarare förflyttas till en dimension gällande sub-

► Michel Foucault (1926-1984)

jektet eller dess konstitution, vilket han uppfattar i termer av passivitet, eller ser som gränsande till "metafysik", vilket jag tror är en missvisande läsning av Foucaults senare arbeten.

FRÅGAN OM DET finns en "annan" Foucault kan därför te sig lätt egenartad, inte minst för att maktens Foucault utan tvekan är den vi känner bäst – även om Hörnqvists studie visar att många av de slentrianmässiga formuleringarna av den disciplinära makten både bör och kan preciseras. I ljuset av det nya material som blivit tillgängligt under de senaste tio åren, såväl de samlade intervjuerna och essäerna som de nu nästan kompletta föreläsningarna vid Collège de France, borde man säga att det finns flera Foucault, och att problemet snarare gäller hur vi kan förstå enheten i hans verk. Som jag ser det ligger den inte i en underliggande systematisk teori som vi kan gräva fram, inte heller i upprandandet av en serie distinkta faser med sina respektive problemställningar skilda åt av radikala brott, utan i en underliggande problemställning om subjektet och erfarenheten som ständigt tvingar fram nya och mer sammansatta svar, och där maktanalysen är ett väsentligt steg, men inte det avgörande. I denna bemärkelse riskerar *En annan Foucault* i alla sina detaljerade och på många sätt klargörande diskussioner av ett begränsat urval texter snarare att cementera en trots allt gängse bild av Foucault som en tänkare uteslutande intresserad av maktens problem.

► Sven-Olov Wallenstein är professor i filosofi vid Södertörns högskola.

UTBLICK

EUROKRISEN

GÅR DEMOKRATI OCH GLOBALISERING ATT FÖRENA?

Recensent Björn Elmbrant

HUR SYNEN PÅ euron har förändrats ser man genom att jämföra upplagorna av David Marshs *The Euro*. I den första, som kom 2009, trodde han att euron skulle skydda Europa från de värsta följderna av finanskrisen och skapa tillväxt och enighet.

År 2011 hävdar han att euron orsakat stagnation och att man blundat för betydelsen av de ekonomiska skillnaderna mellan länderna.

Eurosystemet kombinerar en låst valuta med fria kapitalrörelser vilket tvingar politikerna att dansa efter bankernas och ratinginstitutens pipa.

Den amerikanske ekonomen Dani Rodrik hävdar i *The Globalization Paradox* att demokrati, nationalstat och globaliserad ekonomi inte går att förena.

Han pläderar för en moderniserad variant av det system som fanns 1945–1971 och som bland annat innehöll restriktioner för kapitalrörelser.

.....

David Marsh
The Euro
The Politics of the New Global Currency
YALE UNIVERSITY PRESS
340 S. | ISBN 9780141027777

David Marsh
The Euro
The Battle for the New Global Currency
YALE UNIVERSITY PRESS
386 S. | ISBN 9780300176742

Dani Rodrik
The Globalization Paradox
Democracy and the Future of the World Economy
W. W. NORTON & CO
346 S. | ISBN 9780393071610

.....

VILKEN GRAD ÄR historikers omdömen grundade i en evig och orubblig analys och hur mycket påverkas man av den tid man lever i? Britten David Marsh har skrivit eurons historia i boken *The Euro. The Politics of the New Global Currency*. En första upplaga kom 2009 och rönt berättigad uppskattning. Förra året publicerades en omarbetad andra upplaga av *The euro*, nu med undertiteln *The battle for the new global currency*, vilket antyder att något dramatiskt hänt under tiden mellan de två versionerna av boken. I vilken utsträckning hade Marsh i den första upplagan förutsett de förändringar som skett? Vilka omständigheter i utvecklingen av eurokrisen hade han inte kalkylerat med?

Först ska sägas att Marshs bok, byggd på långa intervjuer med de högsta politikererna och tjänstemännen och på dokument och samtalsuppteckningar, ger unika inblickar i tänkandet på europeisk nivå. Särskilt bra relationer tycks författaren ha med tjänstemän på Bundesbank och Europeiska Centralbanken (ECB), vars ekonomiska synsätt är av grundläggande betydelse för att förstå euron. Boken visar med en rad detaljer det mödosamma knåpandet år efter år, som till slut gör att den gemensamma valutan går i lås. Det EU som tecknas är mindre storslagna visioner än summan av ett antal nationella egenintressen.

För den som inte visste det förut är Marshs bok en bekräftelse på att politik är en dialektisk process, där få framsteg görs utan friktion. Som när Wim Duisenberg föreslås som chef för den europeiska centralbanken och den franske presidenten Chirac frågar "Vem är denne man?" Den holländske premiärministern Kok invänder: "Han är inte precis någon vi hämtat från gatan, ska ni veta." Nu bryter den tyske förbundskanslern Kohl in: "Jag gillar inte tonen." Chirac svarar: "Vi fick veta om Duisenberg via pressen. Jag vill inte bli behandlad så. Vi har redan accepterat att banken ska ligga i Frankfurt." Det finns andra repliker ur bokens samtalsuppteckningar som är minnesvärda. Premiärminister Margaret Thatcher säger till den tyske ambassadören: "Så ni vill att jag ska gå till Hennes Majestät Drottningen och förklara för henne att om några år ska hennes bild inte längre finnas på sedlarna?" Samma Thatcher utbrister vid den tyska återföreningen: "Vi har slagit tyskarna två gånger, nu är de där igen." Det visar att de anti-tyska stämningar som kommit i dagen på senare år inte är något nytt.

Marshs beskrivningar av 1980-talet, när ett antal beslut tas som grundlägger eurosamarbetet, är naturligtvis de delar av hans verk som i stort sett är oförändrade genom de båda upplagorna. Allt som tyskarna då sa om ekonomisk stabilitet och vikten av centralbankens oberoende ställning, gentemot de franska politikernas ekonomiska expansionism och irritation över att inte kunna lägga sig i räntebesluten, är sånt som förmodligen med blott små retuscheringar sägs i dag när Angela Merkel och François Hollande möts. Men vill man som David Marsh skriva historia i flykten är givetvis omdömena om de två-tre senaste åren mer sårbara för tidens tand.

I den första upplagan skriver Marsh att "den gemensamma valutan skyddat Europa från ett ännu värre utfall av finanskrisen, som startade i USA och sedan spred sig till hela världen". Så trodde många eu-

inte kan vara säkra på att euron helskinnad kommer att överleva sitt andra decennium, men det finns ändå en hoppfull ton: "Fast om euron övervinner sina vedermödor och blir en hållbar framgång, så blir den prestationen, med tanke på allt som förevarit, i sanning den rikaste av segrar." I den andra upplagan är det inte tal om några segrar. Euron, som skulle skapa tillväxt och enighet, har resulterat i stagnation och split. Marsh liknar där kommissionens och ECB:s självgratulationer vid eurons jubileum i maj 2008, strax innan finanskrisen bröt ut, vid Pangloss i Voltaires *Candide*, som blundar för avgrunden framför sig. Och han är mycket mindre förtröstansfull än tidigare om det politiska handlaget: "Det var inkompetens och försumlighet som gjorde att de europeiska regeringarna trodde att de simmade med historiens ström, när denna i själva verket

vänt." Den nya permanenta räddningsfonden ESM tillkom efter den första upplagan. Här menar Marsh i förbluffande skarpa ordalag att om valutunionen behöver ett sådant dyrbart arrangemang för att hålla ihop för all framtid så har de europeiska ledarna "tyst erkänt början till slutet för europrojektet". Han noterar att ett antal fakta under krisens gång kommit upp till ytan: "Många av dem fanns där hela tiden; några få väntade på att bli upptäckta." Det är en träffande formulering.

Styrkan i Marshs arbete är de förstnämnda fakta, det vill säga brister eller begränsning-

ar i konstruktionen av eurosystemet, som han noterade redan i första upplagan, till exempel hur tufft det blir för ett euroland som inte kan devalvera sig ur sviktande konkurrenskraft, eller att den gemensamma räntan inte var en *one size fits all*. Den var alldeles för låg för Irland och Spanien, där det blev lånebubblor och överhettning. Marsh sätter 2009 ett visst frågetecken för att eurozonen med sina stora ekonomiska skillnader länderna emellan ska kunna resultera i en konvergens, det vill säga en utjämning av de ekonomiska villkoren. År 2011 är han klart kritisk till hur eurokriserna låtsats att detta var ett icke-problem.

FÖRSTA UPPLAGAN AV historien om euron kom ut innan EU-ledarna 2010 beslutade om ett första "räddningspaket" till Grekland. Med tanke på att eurons grundregler i Maastrichtavtalet har ett förbud mot den sortens stöd, gör Marsh bedömningen att det är "osannolikt" att Tyskland skulle ge efter på denna punkt. Men så blev det.

Slutorden i den första upplagan är att vi

ar i konstruktionen av eurosystemet, som han noterade redan i första upplagan, till exempel hur tufft det blir för ett euroland som inte kan devalvera sig ur sviktande konkurrenskraft, eller att den gemensamma räntan inte var en *one size fits all*. Den var alldeles för låg för Irland och Spanien, där det blev lånebubblor och överhettning. Marsh sätter 2009 ett visst frågetecken för att eurozonen med sina stora ekonomiska skillnader länderna emellan ska kunna resultera i en konvergens, det vill säga en utjämning av de ekonomiska villkoren. År 2011 är han klart kritisk till hur eurokriserna låtsats att detta var ett icke-problem.

Kombinationen av låsta valutor och fria kapitalrörelser beskriver Marsh i den första upplagan av *The Euro* som "en obekvämsamexistens". Den förre tyske presidenten Christian Wulff valde förra året hårdare ord då han sa att "politikerna låter sig föras runt i cirkusmanegen av banker och ratinginstitut". Detta principiella demokratiska dilemma är en punkt som man

gärna sett att Marsh utvecklats mer i den andra upplagan av sin klassiker.

EN SOM DÄREMOT funderat mycket på dessa frågor är Dani Rodrik, ekonom vid Harvard. I *The Globalization Paradox*, som knappast uppmärksammas alls i svenska tidningar, hävdar han att tre fenomen är omöjliga att på en och samma gång förena: demokrati, nationalstat och en stark globaliserad ekonomi. Man måste i praktiken välja bort en av de tre. Rodrik skissar på några kombinationer:

1) Att man undviker en fullskalig globalisering för att i stället bygga upp ett förtroende för demokratin inom nationalstatens ram. 2) Att man behåller nationalstaten men släpper fram en obegränsad globaliserad ekonomi, vilket betyder att demokratin tar allvarlig skada. 3) Att man för att tämja globaliseringen försöker globalisera demokratin, flytta upp den på en högre nivå, på bekostnad av nationalstaten.

Europa ligger väl just nu någonstans vid 2. Anhängarna av ett mer demokratiskt och federalt Europa drar mot 3, fast de väl knappast har någon medvind i det aktuella europeiska debattklimatet. När professorn har handuppräknat bland sina elever får emellertid nummer 3 alltid flest röster. Men Rodrik själv är tveksam till det.

Vi kan, menar han, inte blunda för nationalstatens betydelse och rusa vidare i tron att vi ser ett globalt samhälles födsel. Globala beslut blir lätt uttunnade kompromisser, som i praktiken betyder svagare styrning än annars. Se på G20-gruppens fåfänga försök att enas om bonusregler för finanssektorn och något slags Tobinskatt.

De alltför tunna kompromisserna är också något vi känner igen från vardagen i EU:s ministerråd och som också David Marsh skriver mycket om framför allt i den andra upplagan av *The Euro*.

Rodrik påpekar att EU sedan krisens start exempelvis fått ett halvduzin nya övervakare av finansmarknaderna. De gör

det stora möjligheterna att ålägga kapitalrörelserna restriktioner. Det berodde på att arkitekterna av Bretton Woods, ekonomen John Maynard Keynes och andra, inte trodde att fria kapitalrörelser skulle vara bra för den ekonomiska stabiliteten.

De som försvarar fria kapitalrörelser brukar beskriva banker som ett livsviktigt smörjmedel för företagen. Det är de förstas i någon mening fortfarande. Men numera handlar bara en liten, liten rännil av alla globala finansiella transaktioner om den verkliga ekonomin, verkliga företag och riktiga investeringar. Det mesta går ut på att tjäna pengar genom att flytta pengar på en dataskärm. "Vi gör ingenting annat än pengar", var parolen vid tradingdisken på det 2008 kapsejsade finansbolaget Bear Sterns.

På 70-talet, innan finansmarknaderna släpptes fria, var den dagliga handeln med varor och icke-finansiella tjänster tio gånger större än de finansiella transaktionerna. För 25 år sedan var båda aktiviteterna ungefär lika stora. Men 2010 motsvarar allt världen producerar i form av varor och tjänster bara sex procent av de sammanlagda globala finansiella transaktionerna.

Den reala ekonomin krymper alltså på bekostnad av den finansiella. Det är svansen som viftar med hunden. Eller som en marxist skulle säga: kapitalet tränger ut arbetet.

Poängen med Rodriks utopi är att det – i varje fall på pappret – går att försvaga finansmarknadernas stora makt över dagordningen, som ju många inte minst i Bryssel och bland EU-politiker djupt ogillar. I Maastrichtfördraget finns emellertid inskrivet att begränsningar av de fria

► Helmut Kohl, Margaret Thatcher och François Mitterrand: euro-trätande trojka

FOTO SCANPIX (KOLLAGE)

förstås stor nytta, men på vems mandat sitter dessa globala teknokrater i nya institutioner? Och var finns mekanismerna för att utkräva ansvar? Även om vi föreställer oss ett mer demokratiserat EU, med övernationella valedlar till Europavalen och en kommission som väljs av parlamentet, blir förankringen bakåt ändå för svag. Harvardprofessorn menar att för den framtid vi kan överblicka är ett globalt styre en återvändsgränd.

RODRIK HAR EN egen utopi. Han vill att vi ska pröva om det går att konstruera en modern variant av Bretton Woods-uppgörelsen för handeln i världen. Den var i kraft under nära tre decennier efter andra världskriget. Det var ett system som utan tvekan gav en kick åt investeringar, välbästand och trygghet. På den tiden hade de enskilda länderna frihet att dansa efter sin egen pipa, så länge de tog bort en del tullar och andra hinder och behandlade alla handelspartners lika. Men en klar skillnad jämfört med i dag är att då fanns

— Margaret Thatcher: —

”Så ni vill att jag ska gå till Hennes Majestät Drottningen och förklara för henne att om några år ska hennes bild inte längre finnas på sedlarna?”

kapitalrörelserna är förbjudna inom EU. Det är denna "obekväma samexistens", att frihandeln som princip ska samsas med skadliga fria kapitalrörelser, som David Marsh antytt, men som han aldrig riktigt utvecklat. Rodrik poängterar att han inte vill backa tillbaka till 50-talet och det är inte heller önskvärt. Ett modernt Bretton Woods måste inkorporera ett antal reformer inom den globala handeln som skett på senare år.

Men eftersom Rodrik menar att det han kallar hyperglobaliseringen är närmast "dåraktig" måste man försöka hitta vägar för att mildra den. De öppna gränser vi har i dag måste kunna gå att kombinera med mer uthålliga sociala mål. Handel finns till inte för sin egen skull, utan för att den skapar välstånd. Globalisering måste hela tiden vara ett medel, inte ett mål. Blir den ett mål drar man lätt på sig kritik för att bankirernas väl går före medborgarnas. Rodrik nämner det inte, men sådana stämningar är vanliga i de delar av Europa som dignar under dagens tunga budgetnedskärningar. Och mycket skulle vara vunnet om man med en globalisering light också

skulle kunna slippa några av de 124 större eller mindre finanskriser som vi haft sedan 1970, och som kastat grus i maskineriet.

DET FINNS FÖRSTÅS flera tunga invändningar mot Rodriks utopi. Det är svårt att förstå sig på att G20-gruppen med länder som USA och Storbritannien, som lever gott på sina finansmarknader, skulle vara intresserade av uppdaterad version av Bretton Woods. Och klarar finansmarknaderna av att ställa om sig om en så stor inkomstkälla som att globalt flytta runt pengar skulle minska? De som i debatten vill förespråka Dani Rodriks modell skulle förstås också omedelbart anklagas för att vara protektionister eller bakåtsträvare.

Tanken på att begränsa de fria kapitalmarknaderna är emellertid inte lika tabu som tidigare. Under Asienkrisen 1997–98 införde Malaysia kapitalrestriktioner som omedelbart fördömdes av de renlärliga. Men när man efter något år tog bort begränsningarna visade det sig att man hade återhämtat sig snabbare än grannländerna. Den tidigare så stränga Internationella Valutafonden (IMF) har bytt uppfattning.

Tillfälliga begränsningar av de fria kapitalrörelserna är numera fullt legitima i utvecklingsländerna.

Rodrik är inte älskad av alla kollegor. Nobelpristagaren Paul Krugman sa i ett privat samtal med honom att böcker som hans kan vara farliga eftersom man "matar barbarerna", det vill säga frihandelsmotståndarna. Men Rodrik menar att det inte är han, utan de som förgyller den gränslösa globaliseringen och blundar för de demokratiska och sociala problemen, som måste upp till bevis. Så djup som den ekonomiska krisen i USA och Europa är måste debatten om det finns några realistiska alternativ föras öppet, inte i några mindre, akademiska rum.

► Björn Elmbrant är journalist och författare.

— Annonser —

Ett öppet sår i Sveriges historia

Så här har historien om Raoul Wallenbergs liv aldrig skrivits förut – en saklig skildring av verkligheten som tar andan ur läsaren.

"Carlberg skildrar ett av nittonhundratalets mest fascinerande öden och känner ansvar för var detalj. Hennes forskningsinsats är också helt överväldigande."
Ola Larsmo, DN

"Ett bländande storverk"
Östgöta Correspondenten

Finns i bokhandeln och på nätet

KÖP
DEN NU!

NORSTEDTS

LÄS MER PÅ WWW.NORSTEDTS.SE

KORT EFTER ISLAMS uppkomst kom muslimerna genom det islamiska rikets expansion i kontakt med ett stort antal civilisationer och högkulturer. Expansionen stannade inte vid politiskt och militärt och ekonomiskt herravälde, utan omfattade även vetenskapliga utbyten. Nyckeln till muslimernas vetenskapliga framsteg tycks ha varit att de lyckades skapa en harmoni mellan tro och vetande, som gjorde det möjligt för muslimska lärda att utnyttja de andra kulturernas bildningsarv inom såväl naturvetenskapernas område som de spekulativa kunskaperna.

Tydligast uppenbarades denna harmonisering inom de spekulativa vetenskapernas område. Under den islamiska guldåldern framträdde en rad muslimska teologer och filosofer, som hade tagit intryck av grekiska filosofer. Utan att förneka trons och uppenbarelsens betydelse underströk de förnuftets och vetenskapens värde för förståelsen av religionens grundläggande principer. Förutsättningarna för denna positiva inställning till förnuftet finns i Koranen, som uppmanar de troende att betänka Guds tecken i tillvaron – olika naturliga fenomen som regnet, molnen, åskan, kosan, kamelen, bisamhällen etcetera – för att därigenom komma till insikt om tillvarons komplexitet och behovet av en gudomlig konstruktör som skapat hela världssalltet. Naturvetenskapen och den spekulativa vetenskapen ansågs bidra till en mänsklig gudsförståelse.

Framväxten av en materiellt och kulturellt välutvecklad civilisation skapade förutsättningar för en institutionalisering av de vetenskapliga verksamheterna. Ett stort antal vetenskapliga institutioner och lärdomscentra grundades med början från 760-talet, och muslimska härskare underhöll vetenskapsmän i sina palats och ställde stora bibliotek, astronomiska observatorier och liknande institutioner till deras förfogande. De vetenskapliga institutionerna spelade en viktig roll för den intellektuella utvecklingen i muslimskt dominerade

områden. Ett stort antal verk översattes från grekiska, persiska och andra språk till arabiska och bidrog på så sätt till att en stor del av den tidens samlade lärdom blev tillgänglig för muslimska tänkare.

Vetenskapsmän och filosofer med skiftande etniska och religiösa bakgrunder skapade gemensamma intellektuella arenor där de olika kulturerna kunde mötas

I SIN BOK *Nytänkarna – Den arabiska vetenskapens gyllene tid* söker den brittisk-irakiske fysikern Jim al-Khalili på nytt svar på frågan varför den muslimska civilisationen öppnade sig för andra civilisationers vetenskap och varför och när denna utveckling upphörde. Till skillnad från tidigare verk inom detta område kommer han med en rad nya infallsvinklar som gör framställningen värdefull. Han ställer frågan om muslimernas vetenskapliga renässans enbart skall ses som resultatet av ett lyckligt sammanträffande i tid och rum, en tillfällighet, och därmed en parentes i historien, eller om den snarare skall ses som ett samspel mellan sociala, religiösa, historiska och geopolitiska faktorer.

När det gäller orsakerna bakom muslimernas vilja att ta till sig andra kulturernas bildningstraditioner är han inne på samma spår som tidigare forskare, nämligen det rationalistiska synsättets utbredning genom den muazilitiska skolan inom teologin och den muslimska filosofin. al-Khalili lägger stor vikt vid att den muslimska vetenskapliga renässansen ägde rum under abbasidernas* tid, och hävdar att abbasidernas nära samarbete med den persiska aristokratin var en av de viktigaste orsakerna bakom denna utveckling.

Problematiskt är emellertid det begrepp som förekommer redan i boktiteln. al-Khalili använder sig genomgående av begreppet arabisk vetenskap när han diskuterar den vetenskapliga traditionen och utvecklingen i den muslimska civilisationen under abbasidernas tid (750–1258). Han är medveten om att detta är ett problematiskt begrepp eftersom många framstående vetenskapsmän under denna period inte var etniska araber, utan snarare perser eller av turkisk/centralasiatisk härkomst. Dessutom var flera av de mest kända överättarna i den stora översättarkampanjen kristna eller judar. Det enda dessa vetenskapsmän hade gemensamt var det arabiska språket. Arabiskan spelade samma roll som engelskan gör i dag eller latinet gjorde i högmedeltidens Europa.

NATURVETENSKAP & TEKNIK

Jim al-Khalili

Nytänkarna

– *Den arabiska vetenskapens gyllene tid*

(Pathfinders – The Golden Age of Arabic Science)

ÖVERS. MARGARETA EKLÖF

BONNIERS | 338 S. | ISBN 9789100123819

DEN VETENSKAPLIGA BLOMSTRINGEN INOM DEN ISLAMISKA CIVILISATIONEN

Recensent *Mohammad Fazlhashemi*

JIM AL-KHALILIS BOK är ett självklart komplement till den vetenskapshistoriska kanon men är också tillgänglig för en allmän publik. Han tillför nya infallsvinklar och går emot den gängse uppfattningen om att den islamiska civilisationens vetenskapliga framsteg tog slut efter den mongoliska invasionen. Hans begrepp "arabisk vetenskap" är emellertid problematiskt, för många av centralgestalterna i denna tradition var inte araber, även om de skrev på arabiska.

och berika varandra. Denna mångfald gynade inte bara muslimerna utan bidrog också till framväxten av ett högtstående världsarv som fördes vidare till andra kulturer. Denna era i den muslimska historien har av nutida bedömare, som exempelvis orientalisterna F. Rosenthal, beskrivits som "det triumferande vetandets era", som skilde den islamiska civilisationen från andra.

ende vetenskapsmän under denna period inte var etniska araber, utan snarare perser eller av turkisk/centralasiatisk härkomst. Dessutom var flera av de mest kända överättarna i den stora översättarkampanjen kristna eller judar. Det enda dessa vetenskapsmän hade gemensamt var det arabiska språket. Arabiskan spelade samma roll som engelskan gör i dag eller latinet gjorde i högmedeltidens Europa.

Utifrån detta skulle man kunna benämna medeltidens vetenskapliga verksamhet som latinsk vetenskap, eller använda beteckningen engelsk vetenskap för dagens vetenskapliga produktion. Faktum är att varken medeltidens eller vår tids vetenskapliga produktion benämns efter det språk som den förmedlades eller förmedlas på. Varför vill inte författaren använda begreppet muslimsk vetenskap? al-Khalili påpekar med rätta att någon religiös betingad vetenskap inte finns. På samma sätt som man inte kan tala om judisk, buddhistisk eller kristen vetenskap kan man inte heller tala om muslimsk vetenskap. Detta är ett fullt förståeligt argument men frågan är om inte beteckningen "muslimernas vetenskapliga tradition" skulle vara ett mer adekvat begrepp i detta sammanhang. En minoritet bland dessa vetenskapsmän bekände sig till andra konfessioner, men gemensamt för dem var att de agerade inom en kontext som hade tillkommit genom den förändrade kunskapsynen i den muslimska civilisationen.

Det var de vetenskapliga institutionerna, det rationalistiska tänkesättet och det kritiska tänkandet som tillsammans med de muslimska makthavarnas mecenatverksamhet och de stora summor pengar som de avsatte för vetenskaplig verksamhet som gjorde denna vetenskapliga renässans möjlig. Till detta skall läggas det faktum, som författaren själv påpekar, att den vetenskapliga utvecklingen under guldåldern var nära knuten till islam och det religiösa tänkesätt som var dominerande då. Detta tänkesätt öppnade för tolerans som i sin tur gav näring åt en genuin stämning av förväntan och optimism.

EN STOR FÖRTJÄNST med al-Khalilis bok är att han går in i clinch med den gängse uppfattningen att den islamiska civilisationens guldålder och dess vetenskapliga och filosofiska framsteg tog slut efter den

mongoliska invasionen. Enligt idéhistorisk kanon i Väst upphörde den muslimska civilisationens guldålder när den mongoliske härledaren Djingis khans ättlingar lade Bagdad i ruiner och satte punkt för det abbasidiska kalifatet år 1258. Utvecklingen efter denna period finns ofta inte omnämnd i idéhistoriska översiktsverk, trots att muslimska vetenskapsmän både inom filosofin och naturvetenskapen gjorde stora insatser efter denna period. Illuminationsfilosofin** upplevde sin storhetstid efter att den aristoteliskt influerade filosofiska traditionen hade gått tillbaka och inom det naturvetenskapliga området ser vi inte heller något totalt stopp.

Muslimska vetenskapsmän fortsatte att göra nya landvinningar inom medicin,

NATURVETENSKAP & TEKNIK

astronomi, matematik och andra områden. Ett annat bevis på att den vetenskapliga andan inte hade slocknat totalt är den nordafrikanske muslimske tänkaren Ibn Khalduns (1332–1406) arbeten, som skrevs långt efter den tidsperiod som betecknas som den muslimska guldåldern. Ibn Khaldun, mest känd för sitt stora verk *al-Muqaddima*, Introduktion/Prologomenon, har ömsom beskrivits som den moderna sociologins fader och ömsom – enligt nationalekonomen och statsvetaren Joseph Schumpeter (1883–1950) – som nationalökonomins fader.

Trots att den gyllene eran var mycket längre än 200 år tog den islamiska civilisationens vetenskapliga storhetstid slut, efter att det isla-

miska riket drabbades av olika former av splittringar, bland annat politisk, ekonomisk, språklig, social, psykologisk och religiös/sekteristisk. Till dessa faktorer skall läggas det rationalistiska tänkesättets och det kritiska tänkandets tillbakagång till förmån för sufismens och ortodoxins utbredning, samt det faktum att den moderna tryckkonsten introducerades mycket sent i muslimska länder.

DETTA ÄR EN gedigen och värdefull vetenskaps- och idéhistorisk genomgång av utvecklingen i den islamiska civilisationen. Författaren går in för att kritiskt granska redan etablerade uppfattningar när det gäller den muslimska vetenskapshistorien. Han väjer inte för de svåra frågorna och har med sin bok tillfört värdefulla och nya insikter. Boken är ett välkommet inlägg i den debatt som länge har pågått här i Väst i fråga om den muslimska civilisationens roll i förvaltningen och utvecklingen av det världsarv som muslimerna fick ta över och som de lämnade åt eftervärlden. Han visar också med önskvärd tydlighet att det vetenskapliga framåtskridandet, oavsett om det har ägt rum i den muslimska civilisationen eller senare i Europa, sker stegvis och ackumulerande. Boken är ett självklart komplement till befintlig idé- och vetenskapshistorisk kanon, men den är också tillgänglig för en bredare allmänbildad publik.

Författaren avslutar sin idé- och vetenskapshistoriska redogörelse med en diskussion kring förhållandena i muslimska länder i dag. Han konstaterar att det görs, trots motstånd från konservativa krafter, en del satsningar på vetenskaplig forskning i muslimska länder. Han är emellertid nogga med att understryka att det inte räcker med att avsätta miljardsummor på forskningsinstitut, som numera finns i Saudiarabien, Qatar, Iran och andra länder, för att återskapa och återuppväcka en vetenskaplig kultur och anda som fanns i Visdomens hus i Bagdad på 700–800-talet. Ekonomisk och institutionell satsning på forskning måste ske parallellt med demokratisering och politiska reformer som respekt för åsikts- och yttrandefrihet, eftersom dessa är nödvändiga för vetenskapligt framåtskridande och en övergång till kunskapsbaserade samhällen i informationsåldern.

► Mohammad Fazlhashemi är professor i idéhistoria vid Umeå universitet.

* Abbasiderna hade makten 750–1258 och flyttade det islamiska rikets centrum från Damaskus till Bagdad.

** Illuminationsfilosofin kombinerade platonska, ny-platonska och pytagoreiska föreställningar med den islamiska mystikens föreställningsvärld.

► Arabiska kirurger, avbildade i ett manuskript från 1400- eller 1500-talet.

DEBATTEN OM EUROPAS framtid lyfts den svenska erfarenheten fram som en modell att ta efter. Sverige tycks nämligen anvisa en framkomlig väg mellan offentliga och privata intressen, mellan marknadslösningar och statlig styrning och mellan jämlikhetsideal och nyföretagande. I Sverige har också välfärdssystem, tillväxtmodeller och sociala förhållanden modifierats ganska radikalt de senaste decennierna, dock till synes utan att tappa den historiska inriktningen mot inkludering och social sammanhållning. Sverige, för två decennier sedan utpekade som Europas sjukaste man med svåra utvecklingsproblem (drabbad av "Suedosclerosis", med en minnesvärd formulering av nationalekonomen Ingemar Ståhl), skulle därmed ha utvecklats till en modell för ett i övrigt vilset Europa. Till och med i amerikansk debatt har det svenska exemplet lyfts fram i så olika grenar som skuldsanering, finanskrisantering, teknikutveckling och anpassning efter globaliseringens ekonomiska spelregler.

Svenskt samhälle har mycket riktigt genomgått en snabb omställning de senaste decennierna. Men hur väl förstådd är förändringen egentligen: vem drev fram den och vilka idéer och intressen formade den? Frågan är också hur stabil modellen egentligen är och om den tål en ny djupdykning i världsekonomin.

En naturlig hemvist för att svara på sådana frågor borde vara samhällsforskningen. Forskningen har fyllt en reflekterande men också pådrivande funktion under den djupgående moderniseringen av Sverige från 1930-talet och framåt.

Sociologer studerade attityder och handlingsmönster i ett föränderligt samhälle, statsvetare analyserade medborgarnas politiska engagemang, nationalekonomerna villkoren för ekonomisk politik och geograferna följde urbaniseringens mönster och omgestaltningen av svenskt näringsliv. Även humanisterna drogs in i det täta samarbetet mellan forskning och politik när historikerna tog sig an folkrörelsernas

roll och betydelse när Sverige blev modernt.

I DAG KAN man knappast finna en motsvarighet till denna täta koppling mellan kunskap och samhällsförändring. Det är knappast en fråga om pengar – samhällsforskningen har det hyggligt ställt och antalet samhällsvetare vid de svenska uni-

gynnsam för den svenska samhällsmodellen: Sverige har, som Lars Magnusson konstaterade i *Respons* nummer 1, klarat den ekonomiska krisen mycket bättre än andra europeiska länder. Kanske är det så att svenskt samhällsliv är mindre sårbart och har en större motståndskraft än andra länder. Det kan vara så, men vi vet faktiskt inte eftersom ingen ställer eller beställer de frågorna. Det saknas samhälleliga motsvarigheter till de djupbelysningar av gener och proteiner som formar dagens naturvetenskap och medicin (det som med en klatschig term kallas "life science"). Där naturvetenskaperna och deras välgörare tycks ha oändligt självförtroende står samhällsforskningen och stammar.

EN ILLUSTRATION AV denna rådvillhet och svårighet att få till ett rimligt samtal mellan forskning och samhälle finns i den av Per Molander utgivna skriften *Kunskapen och makten*. Sammantaget tecknar de olika kapitlen i antologin bilden av ett ganska radikalt samhällsskifte och konturerna av en övergång till en samhällsmodell där flera av fundamenten i efterkrigstidens samhällsutveckling övergetts sedan 1990-talskrisen. Riksbanken, länge ett av politikens främsta instrument för att jämna ut konjunkturcykler, verkar sedan länge i suverän isolering från politiska påtryckningar. Den ekonomiska politiken, också den historiskt skött med pragmatismen som ledstjärna, styrs i dag av normer och tak vilka endast de mest dristiga vågar ifrågasätta. Juridiken formas alltmer i ett europeiskt sammanhang och har också den fått en högre grad av frihet från

politisk styrning. Arbetsmarknaden, som utgjorde vridpunkten för efterkrigsmodellen och som omsorgsfullt administrerades av staten och arbetsmarknadens parter i samförstånd, hanteras numera i flera olika skikt av riksbank, arbetsförmedling, arbetsmarknadsorganisationer och statlig expertis i relativt okoordinerad form. Universiteten och forskningen, traditionellt formade som delar av staten och statsap-

UTBILDNING & SKOLA

Per Molander (red.)

Kunskapen och makten

– Om det offentliga beslutsfattandets kunskapsförsörjning

ATLANTIS | 270 S. | ISBN 9789173535311

STORA SAMHÄLLS- FÖRÄNDRINGAR SKER I BLINDO

Recensent *Mats Benner*

DENNA ANTOLOGI VISAR att allt inte står rätt till med samhällsvetenskapen. Kunskapen mobiliseras inte som vid tidigare politiska och ekonomiska skiften och anpassningen till de stora förändringarna i dag sker på ett mycket svagt kunskapsunderlag.

versiteten har aldrig varit större. Och samhällsförändringarna är inte mindre djupgående nu än de var när efterkrigstidens samhällsmodell tog form. Rimligen borde en skärskådning av omgestaltningen av svenskt samhällsliv vara en angelägenhet inte bara för akademiska forskare utan också för beslutsfattare och administratörer.

Hittills har alltså utvecklingen varit

paraten, har frigjorts från centralplanering och skall numera styras självständigt med sikte på global synlighet och excellens. Samtidigt förväntas de parera demografiska svängningar och politiska nycker och scenförändringar, och vävs alltmer in i ett intrikat system av utvärderingar och målmedelstyrning.

Sammantaget ger detta ett något splittat intryck. Å ena sidan är det disciplin och samordning som gäller: budgetbalans och låg inflation är politikens ankare. Å andra sidan frigörs staten från sina traditionella sätt att styra när universiteten skall bli stiftelser, Riksbanken är självständig och formar sitt och nationens öde på egen hand, och arbetsmarknaden formas av ett läggspel av intressen utan tydlig riktning. Om denna samhällsmodell är långsiktigt stabil och hållbar eller om den bär på nya spänningar och motsättningar som bara väntar på att brisera vet vi inte.

Läget tycks med andra ord vara upplagt för en samlad värdering av vad tjugo års grundläggande samhällsförändring har betytt. Molanders bok ger en del ingångar men systematiken i dess analys är inte alltför utpräglad. Den är därför i sig vittnesbörd om att allt inte står rätt till med samhällsforskningen. En del bidrag har mer karaktären av personliga reflektioner över sakernas tillstånd medan andra grundligt men en smula oproblematiserande går igenom ett samhällsområdes utveckling. Ett exempel på det senare är Lars Heikenstens och Anders Vredins framställning av penningpolitikens utveckling, som undviker de djupgående motsättningar och kontroverser som präglat detta område efter finanskrisen 2008. Andra har en luttrad och mer cynisk ton, som när Daniel Tarschys lakoniskt konstaterar att staten sällan vet exakt vad den vill och hur den skall följa upp sin verksamhet, men ändå envisas med att utveckla alltmer förfinade utvärderingar och styrinstrument – till ingen uppenbar nytta. Johan Hirschfeldt tecknar säkert och torrt juridikens navigerande mellan kunskap och omdöme, dock utan att närmare beröra hur lagstiftning och rättskipning påverkats av samhällsförändringar och europeisk integration. Michael Sohlman däremot, lägger tyngdpunkten helt på den europeiska dimensionen i sin genomgång av forskningspolitikens utveckling. I några andra bidrag tecknas utvecklingen inom arbetsmarknad och statsförvaltning, också de med en blick för spänningar och intressestrider mellan kunskap och politik – idealiska partners kunde man tycka, men uppenbarligen inte alltid i samspel med varandra.

MOLANDER OCH HANS kolleger fångar tämligen väl in 1990-talets omformning och

anpassningar av efterkrigstidens många sociala, ekonomiska och politiska institutioner och uppfattningar. Det är denna tid av omvandling som summeras och systematiseras i boken. Men den ger inte så mycket framåtblickande kunskap. Finanskrisen har brutit ned mycket av den klokskap som boken lyfter fram som förebildlig. Riksbanken, också den svenska, söker nya vägar bortom inflationsbekämpning och experimenterar vilt med nya stimulansformer. Regeringar världen över – inte minst i Europa – har dragit på sig astronomiska underskott för att täcka upp efter den havererade finansmarknaden.

När de nu tvingas, självmant eller efter yttre påtryckningar, börja dra in på de statliga utgifterna skiljer sig recepten åt, från åtstramning till expansion. Därför är Europa ett slagfält av olika politiska lösningar och modeller, långt ifrån den förnuftiga och rationella modell som Molander och hans medförfattare skisserar. Den sociala oro som detta gett upphov till följer inte heller den några rationella mönster och inga sociala krafter eller intellektuella rörelser likt dem som förde Sverige ur 1990-talskrisen tycks finnas, vare sig i Europa eller USA.

OM NU KUNSKAP mobiliserades för att lyfta Sverige ur motsättningarna och inläsningarna för tjugo år sedan, var finns då utrymmet och kraften för en liknande mobilisering av kunskapen i dag? För svensk del skulle det handla om att hantera arvet efter 1990-talets kris- och omställningspolitik, till exempel i form av en mer offensiv användning av offentliga resurser, en förändrad hantering av relationen mellan stat och marknad i välfärdssystemen (efter Carema och andra uppenbara tillkortakommanden), nya insatser för integration och delaktighet på arbetsmarknaden, belysning av familjers sociala och ekonomiska villkor, reformer som kan stärka universitetens trovärdighet. Detta och en hel del annat som krishantering lade åt sidan dyker nu upp och pockar på uppmärksamhet. En samlad uppföljning av 1990-talets svenska krispolitik och dess efterbörd väntar således på att göras.

I Europa är problemen både mer akuta och mer djupgående. De handlar om de politiska institutionernas trovärdighet, den monetära unionens uppbyggnad, inriktning och styrning, förhållandet mellan välfärdssystem och familjebildning, hanteringen av sociala spänningar, segregation och ekonomisk ojämlikhet, de yngres sociala och ekonomiska ställning, de europeiska utbildnings- och forskningssystemens långsiktiga villkor, för att bara nämna några. Men EU framstår som paralyserat och medlemsstaterna djupt söndrade i synen

på krisen, dess orsaker och utvägar. Inte heller här finns det ett övermått av samlade framställningar och kritiska analyser.

Samhällsutvecklingen i vår del av världen befinner sig därför i någon form av brytpunkt. Den europeiska integrationen kommer antingen att fortsätta och fördjupas, och i så fall drivas av någon form av samlad idé och föreställning, eller att brytas ned i en blandning av nationella lösningar och regionala koalitioner mellan olika intressen. Andra delar av världen står inför lika djupa men annorlunda förändringar. USA måste växla ned från supermakt till en mer normal global säkerhetspolitisk roll, och måste sannolikt reformera sina politiska institutioner och forma ett nytt samhällskontrakt. Kina har bara påbörjat utvecklingen mot sociala och politiska reformer i den snabba tillväxtens kölvatten.

MÄRKLIGT NOG SKER dessa förändringar och anpassningar huvudsakligen i blindo, med snabba och okoordinerade beslut med svagt kunskapsunderlag, detta trots att situationen sannolikt är lika dramatisk nu som för sextio år sedan när andra världskriget var över och världen gick in i en ny fas av social och ekonomisk expansion. En intim allierad i den utvecklingen – i öst som i väst – var då den samhällsvetenskapliga kunskapen, som till betydande del formade det politiska ramverket. Det gällde pensioner, ekonomisk politik, utbyggnaden av barnomsorgen, skolreformer, expansion av högre utbildning och forskning. Alla dessa områden formades med gedigna kunskapsunderlag som diskuterades i ett samlat samhälleligt samtal.

Dagens situation är annorlunda, både mer ignorant, tidspressad och elitstyrd. Detta riskerar att bli en explosiv blandning. Detta är paradoxalt. Det görs i dag enorma investeringar i kunskap kring teknisk förändring och förståelsen av livsbehandlingarna men samhällsfrågorna hanteras ganska lättsamt. Alla jagar framtidens uthålliga samhällsmodell, men ingen verkar veta hur en sådan skall fångas in eller beskrivas. På den nuvarande krisen biter inte Molanders rationella recept, eftersom det saknar en tydlig krets av intressenter och en samlad "berättelse". Här om någonstans saknar man ett rationellt samtal mellan forskning och politik, och här om någonstans behöver det offentliga beslutsfattandets kunskapsförsörjning förstärkas.

► Mats Benner är professor i forskningspolitik vid Lunds universitet.

DET KAN TYCKAS som en ödets ironi att poeten och essäisten Nina Burtons *Flodernas bok* recenserades i en tidskrift specialiserad på nyutkommen facklitteratur. För närmare tio år sedan drog hon nämligen igång en debatt i *Dagens Nyheter* om essän som en skönlitterär genre som i allt högre grad marginaliserades eftersom den i bibliotekens klassifikationssystem, i bokhandeln och i det allmänna medvetandet uppfattades som facklitteratur och sorterades utifrån sitt innehåll snarare än efter formen. På detta sätt förskingrades enligt Burton en gammal och anrik genre: essän saknade numera egen hylla och eget signum. Ytterst handlade det inte så mycket om den praktiska frågan om essäbokens fysiska placering som om synsättet på vad som är litteratur. En definition av skönlitteraturen som bortsåg från essäistiken riskerade att förlora sin koppling till fakta, seriositet eller stil och enbart förknippas med fiktion och verklighetsflykt.

Denna debatt, där författare och biblioteksfolk tyvärr mestadels talade förbi varandra, fick ett efterspel i tidskriften *Svensk Bokhandel*, som i ett nummer 2007 förde in ett debattinlägg om de osynliggjorda essäböckerna med underskrift av Burton och en rad andra namnkunniga författare, journalister och förläggare. I tidskriften *Författaren* hade man samma år ett temanummer om konsten att sortera böcker, där man bland annat rapporterade om stadsbiblioteket i Malmö som bestämt sig för att organisera en speciell essähylla, och där Nina Burton publicerade en "Essävandring" där hon på lekfullt manér och genom variationer på en av essäns centrala metaforer – vandrigen eller flanerandet – resonerade om vad som särskiljer essäistens rörelsemönster och typ av utforskning från kritikerns, reporterns, debattörens, kåsörens och fackbokförfattarens.

Burton har alltså klargjort att hon inte vill bli sammanfäst med de "hemula" fackförfattarna. Hon identifierar sig mer med Tove Janssons vagabonderande och fritt strövande Snusmumrik än med den nervöst samlade och systematiserande He-

mulen. Ändå kan jag inte låta bli att undra om man måste välja det ena eller det andra – har inte en rad essäister tämligen frimodigt drivit omkring i gränslandet mellan vetenskap och konst, mellan facklitteratur och skönlitteratur utan att på något enkelt sätt kunna föras till en viss kategori? Kanske är det just positionen mitt emellan som kan fungera kreativt och utmanande?

KONSTARTERNA & MEDIER

Nina Burton

Flodernas bok – Ett äventyr genom livet, tiden och tre europeiska flöden

BONNIERS | 389 S. | ISBN 9789100126919

MODERN BILDNINGSPÅ PÅ VATTEN

Recensent *Emma Eldelin*

I SIN NYA bok tar Nina Burton med läsaren på en bildningsresa som äger rum lika mycket i landskapet som i läsningen och i inlevelsen i det förgångna. Hon färdas i Europa och låter floderna bestämma vad hon hittar. *Flodernas bok* handlar om det grundläggande existentiella behovet av sammanhang och av att vara del av något större. Med floden och vattnet som centrum har Burton hittat ett spännande sätt att reflektera kring detta och det tillåter henne att överskrida de sedvanliga gränserna mellan naturvetenskap och humaniora.

Med *Flodernas bok*, som har undertiteln *Ett äventyr genom livet, tiden och tre europeiska flöden*, ger sig Burton ut på strövtåg i Europa och följer därmed upp några av sina tidigare böcker med liknande karaktär och ambition: år 1993 kom *Resans system, poesin* som var en personlig resa i den europeiska poesins olika språkområden och ett möte med en rad levande och döda poeter, där ett av huvudspåren handlade om relationerna mellan litteratur och nationell och kulturell identitet. År 2005 följde *Den nya kvinnostaden*, som samlade ett antal por-

trätt av mer eller mindre osynliggjorda kvinnliga föregångare och kreativa pionjärer inom en rad olika kunskapsfält. *Flodernas bok* har tre europeiska floder som kongenial utgångspunkt: genom att resa längs Rhône, Rhen och Themsen från källa till utlopp knyter Nina Burton samman natur med kultur, det personliga med det allmängiltiga, nuet med det förgångna och det poetiska med det prosaiska. Burton tar sig fram längs eller på vattnet och låter floden själv, färdvägen och rastställen bestämma vad hon hittar: "glaciärer, ånglok, ålar och fåglar, ljus och rörelse, folkvandringar och kulturskiten, vin och öl, sagor och gutenbergska böcker, konst och poesi, drakar, grottor, salt och spöken, karnevaler och katastrofer, broar och gamle Faust och min egen livsresa." Läsaren uppmanas att följa med Burton på hennes nyfikna Grand tour i modern tappning, en bildningsresa som sker lika mycket genom landskapet som i läsningen och inlevelsen i det förgångna, och där vattenkraft och modern fraktlogistik står sida vid sida med renässans-tänkare och sagoberättare.

Eftersom hon ofta skriver om sin färd i presens får man känslan av att delta i en pågående utforskning med utrymme för både sidospår, improvisationer och oväntade biflöden. Ändå har Burton ett i förväg utstakat mål som tycks utgöra såväl en estetik som ett helt perspektiv på tillvaron: hon söker efter samband, närhet och likhet, vill förena och överskrida snarare än skilja åt. Denna ambition syns inte minst i hennes analogi-tänkande, som när faderns vagabondiska släkt jämförs med ålarnas vandringsdrift eller när snöflingans liv visar sig vara märkligt likt människans och den övriga naturens.

Ambitionen framträder också i språket, som genomsyras av verb som "väva", "fläta", "tvinna" och "knyta". Jag kommer att tänka på Theodor Adornos "Der Essay als Form" från 1958, där han använde mattan som metafor för att beskriva essän som ett speciellt sätt att tänka: "... tanken skrider inte entydigt framåt, utan de olika momenten flätas samman som i en matta. På

den sammanflätningens täthet hänger tankens fruktbarhet”, skrev Adorno. *Flodernas bok* kan läsas som ett sådant essäistiskt försök att samordna och sidordna snarare än underordna, att söka likheten mer än skillnaden – något som gör det svårt, för att inte säga obefogat, att försöka ge en kort sammanfattning av vad den handlar om. *Flodernas bok* är inget mindre än en bok om allt möjligt som kan och har förknippats med dessa floder, och ramarna för en sådan utforskning markeras endast av författarens associationsförmåga och upp-täckarlusta.

I DENNA VILJA att omfatta allt blottas också ett annat genredrag i *Flodernas bok*: Burton säger sig tillhöra ”encyklopedsläktet” och samlar liksom encyklopedierna stora mängder fakta om natur- och kulturhistoria förbunden med dessa europeiska floder. Liksom encyklopedisterna griper hon över stora kunskapsfält, men ter sig ändå som en ganska udda fågel inom detta släkte, just eftersom hon inte vill systematisera eller skapa hierarkier. Burton vill forma en helhet utan system, och låter därför själva floden ange en sorts ordning.

Kanske får vattenflödet också bestämma Burtons tempo, för även om hon söker efter den stilla flodfärden som kontrast till vår tids brådska drabbas jag emellanåt av känslan av att hon är lite för otålig, att hon skyndar förbi en del händelser och livsöden som hade kunnat bjuda på mer om hon hade stannat en stund vid flodbädden. Det en aning ytliga är förstås släkt med det encyklopediska: den som vill omfatta nästan allt kan inte fördjupa sig särskilt i något. Kanske gäller det också i fråga om genre: Burtons bok verkar vilja vara allt på samma gång: encyklopedi, essä, reseskildring, reportage, självbiografiskt fragment och poetisk naturskildring. Liksom floden flyter den: in i och ut ur genrer, förbi städer, industriområden, personliga minnen och enskilda levnadsöden ur kulturhistorien, ständigt på väg någon annanstans.

Men detta är kanske en orättvis kritik mot Burtons bok, eftersom det inte är de enskilda exemplen som står i centrum utan snarare deras samband: detta är flo-

dernas rörliga bok och det som utforskas är det dynamiska samtal som förs mellan floder och stränder, där varje enskilt exempel är en replik i ett ständigt sorl. I detta sorl blir författaren, som hon själv skriver, ett slags transformator: ”Världen strömmar genom mig, och när jag tolkar den på mitt sätt formas både den och jag.” I hög grad handlar *Flodernas bok* om det grundläggande existentiella behovet av sammanhang och av att vara del av något större, bortom människans ynkligt korta tid på jorden. Med floden och vattnet som centrum har Burton hittat ett spännande och fruktbart sätt att reflektera kring detta, där hon samtidigt lyckas överskrida de

KONSTARTERNA & MEDIER

sedvanliga gränserna mellan naturvetenskapliga och humanistiska perspektiv.

Inte minst ger *Flodernas bok* uttryck för tron på det individuella kunskapsökandet, ett sökande som ständigt måste tampas med rationella och kommersiella krafter. Det markeras bland annat när Burton motvilligt följer med en kryssningsbåt på Rhône eftersom det numera knappast finns några andra sätt att ta sig fram på denna flod än de massturistiska. Paketlösningen och den i förväg utstakade rutten blir ett hot mot Burtons bildningsprojekt, för ”på kryssningar behöver man inte gå utanför sin egen ram. Man ska koppla av, äta gott och se vyer passera utan att undra

över dem”. Upplevelseturismen är besläktad med den historielöshet och rationalism som Burton också finner utmed sin resväg, och som emellanåt får henne att tappa tron på framtiden. *Flodernas sagor* och legender, deras kultur och strändernas vackra natur har glömts bort, förstörts av industriell stordrift eller reducerats till turistiska snapshots. Burton markerar distans även mot vetenskapen i dess institutionaliserade och kollektiva former och skriver i stället in sig i en europeisk tradition av fritt tänkande individer med ett personligt färgat synsätt, bland dem Petrarca, Erasmus och Robert Burton.

VAD ÄR DET då för kunskap som uttrycks i denna bok? Som jag ser det skulle Burtons utforskning kunna beskrivas som ett slags situerad eller lokal kunskap: *Flodernas bok* ger uttryck för en personlig sanning och erfarenhet, knuten till och omöjlig att skilja från platsen, tiden, jaget och språket. Samtidigt strävar Burton efter att skildra något mera allmängiltigt – historiska erfarenheter, insikter och minnen som är på väg att drunkna i nuets närsynthet, europeiska samtal som riskerar att kvävas i en tid där nationalism och ekonomisk oro skapar konflikter och splittring. Det som dröjer sig kvar efter att jag läst boken är ändå inte i första hand glimtarna av alla gestalter och händelser från det förgångna, utan snarare de partier där Burton ger sig ut på mer okänt vatten i nuet, som när hon tillbringar en tid på skrotprämen M/S Michaela på Rhen. I det nära mötet med dem som numera lever på och av floden får Burtons sökande det motstånd det behövs – här öppnas blicken för det oväntade, och det sagoskimrande och lyriska som ibland tenderar att ta över färd en skön kontrast i skepparens handfast självklara arbetsvardag.

► Emma Eldelin är forskarassistent i Tema Kultur och samhälle vid Linköpings universitet.

— Nina Burton: —

”Världen strömmar genom mig, och när jag tolkar den på mitt sätt formas både den och jag.”

Magnus Ljunggren
Poesi och psykiatri
 – 16 essäer om det förra
 sekelskiftets ryska
 symbolistkultur

CARLSSONS | 188 S. | ISBN 9789173314886

KONSTEN SKULLE LEVAS FULLT UT OCH DET EGNA LIVET SKULLE BLI TILL KONST

Recensent *Julie Hansen*

I SIN NYA bok gör Magnus Ljunggren en djupdykning i den ryska symbolistkulturen. Han förmedlar till läsaren tidsandan i det förra sekelskiftets Ryssland, en tid då allt för ett kort ögonblick tycktes möjligt.

KONSTARTERNA & MEDIER

DET FÖRRA SEKELSKIFTET i Ryssland var en oerhört dynamisk och kreativ tid inom alla konstarter. Mot en fond av terrorism, revolutioner och krig skapade ryska modernister djärva experiment. Denna tid gav upphov till flera litterära storverk, som Aleksandr Bloks dikter och Andrej Belyjs roman *Petersburg*. Den ryska benämningen på denna litteraturhistoriska period – silveråldern – markerar den som en höjdpunkt och ställer den i relation till den ryska guldåldern, då ro-

mantikerna Aleksandr Pusjkin och Michail Lermontov skrev sina mästerverk.

Ett flertal av de ryska symbolisternas verk förtjänar en plats i den europeiska modernismens kanon, men få av dessa texter finns i svensk översättning. Magnus Ljunggrens studie *Poesi och psykiatri – 16 essäer om det förra sekelskiftets ryska symbolistkultur* bidrar delvis till att fylla detta tomrum genom att presentera symbolisternas miljö och influenser. Ljunggren är professor emeritus i rysk litteratur vid Göteborgs universitet och expert på symbolismen. Flera av dessa essäer har tidigare publicerats i internationella vetenskapliga tidskrifter. Samlade här på svenska erbjuder de en djupdykning i den ryska symbolistkulturen. Essäerna kan läsas oberoende av varandra, men sammantaget visar de olika sorters släktskap, beröringspunkter och även märkliga sammanträffanden som alla gav impulser till symbolismens utveckling. Trots avsaknaden av notapparat är det tydligt att boken bygger på ett gediget ryskt källmaterial som består bland annat av memoarer, dagböcker, brev och filosofiska och skönlitterära verk.

Den ryska symboliströrelsen inspireades till en början av fransk symbolism, men de ryska symbolisterna skiljer sig från sina franska förebilder genom en mystisk läggning, ett intresse för tysk filosofi och en strävan efter syntes. Synteserna söktes mellan olika religioner, konstarter, mellan Öst och Väst (med Ryssland i centrum), och inte minst mellan konsten och livet. För symbolisterna skulle konsten levas fullt ut och det egna livet bli till konst.

Denna ständiga strävan att förena dikt och verklighet gör det särskilt intressant att studera symbolisternas biografier. Här möter man färgstarka personligheter som hyste apokalyptiska förväntningar inför framtiden och trodde på konstens potential att omskaka och omdana världen. De var alla sökare som fascinerades av det irrationella, extatiska och transcendentala, som de försökte uppnå bland annat genom dionysiska orgier i Vjatjeslav Ivanovs lägenhet – det så kallade Tornet, där symbolisterna samlades på onsdagarna. Det uppstod inte sällan starka band mellan olika individer i symbolisternas krets, men också intriger. Ett triangeldrama mellan Belyj, Blok och Bloks hustru Ljubov Mendelejeva (dottern till den kände kemisten som skapade det periodiska systemet) ledde till en duellutmaning från Belyjs sida (den kastade handsken togs dock aldrig upp av Blok). De ryska symbolisterna levde med en intensitet som kan anas i deras blickar på fotografierna i Ljunggrens bok.

Som titeln antyder utgör poesi och psykiatri parallella teman för denna essäsamling. Här handlar det inte så mycket om

symbolisternas poesi i sig, utan snarare om deras förhållningssätt till poesin och syn på sin poetiska uppgift. Ljunggren menar också att det fanns korsbefruktning mellan psykiatrin och den ryska litteraturen under det tidiga 1900-talet.

GENOM DEN BIOGRAFISKA metoden visar Ljunggren på betydelsefulla influenser för symbolisterna. Som referenspunkt återkommer han till Andrej Belyjs mästerverk från 1913, romanen *Petersburg* (som finns i en utmärkt svensk översättning av Kjell Johansson från 2003). Ljunggren gör också insiktsfulla tolkningar av andra symbolistverk, till exempel Bloks långdikt *De tolv* (som skrevs februari 1918 och fångar den revolutionära tidsandan) samt Belyjs tidiga prosasympfonier och roman *Silverduvan* (1910). Fokus ligger på det biografiska stoffet och hur den frenetiska tid symbolisterna levde i avspeglade sig i deras verk.

Samlingen inleds med ett porträtt av den ryske filosofen och försymbolisten Vladimir Solovjov (1853–1900), vars idé om den heliga Sofia som bäraren av gudomlig visdom var central för symbolisterna. Solovjovs förståelse av Sofia baseras på en rad olika källor: Ordspråksboken, gnostikerna, nyplatonikerna, de tyska romantikerna, samt rysk ortodoxi och dess ikonkonst. Men Sofia var för Solovjov även en djupt personlig upplevelse, då han vid tre olika tidpunkter och platser hade visioner av denna kvinna klädd i azurblått och guld, vilket han sedan skildrade i dikten ”Tre möten”. Sofiakulten lämnade avtryck i symbolisternas verk, bland annat debutdiktssamlingarna *Guld i azur* av Belyj och *Verser om den underbara damen* av Blok, båda från 1904. Symbolisterna sökte efter Sofias inkarnation bland kvinnor i sin omvärld och tyckte sig hitta henne i Ljubov Mendelejeva.

De ryska symbolisterna sökte sanning på flera olika håll: i religion, Madame Blavatskijs teosofi, Rudolf Steiners antropologi, de antika grekerna och den dionysiska kulten, Carl Gustav Jungs djuppsykologi, Sigmund Freud och psykoanalysen. Ljunggren visar hur symbolisternas sökande blev ännu mer angeläget efter 1905 års misslyckade revolution, då den tsaristiska repressionen ökade och förhoppningarna på en ny samhällsordning gick över i desillusion. Flera av symbolisterna gick in i personliga kriser och rörelsen som helhet började falla sönder kring 1910.

Aleksandr Blok och Vladimir Pjast fann tröst i August Strindbergs verk. Ljunggren ger en fascinerande redogörelse för dessa symbolisters reception av den svenske författaren. Hösten 1910 börjar de läsa Strindbergs verk, av vilka Ljunggren ser spår i såväl Bloks dagbok som hans självbiogra-

fiska långdikt *Vedergällningen* och dramat *Rosen och korset*. Strindbergs *Inferno* gjorde intryck också på Belyj, som skrev till Blok att han blev "djupt skakad av att möta mitt eget, innersta lidande".

När Strindberg ligger på sin dödsbädd våren 1912, reser Pjast till Stockholm i förhoppningen om att få träffa den svenske författaren. Han släpps inte in, men lyckas presentera sig för Strindbergs dotter Karin och hennes ryske man Vladimir Smirnoff. Pjast vandrar runt utanför Blå tornet, samlar Strindbergsporträtt och skickar brev till Blok. Ljunggren återger Pjasts Stockholmsvistelse även ur paret Smirnoffs perspektiv. De uppfattar honom som "en svärmisk ryss", med "drömmande" och "fjärrskådande" ögon. När de senare reser till Terijoki för en minnesföreställning av Strindbergs pjäs *Brott och brott* (finansierad av paret Blok, med Ljubov i rollen som Jeanne), uppstår det en kulturkrock. Karin Smirnoff har svårt att begripa sig på det som var, i Ljunggrens ord, "en av den ryska symbolismens mest originella uppsättningar [...] som för den petersburgska konstnärskretsen får övertoner av helig ritual, med Strindberg mystiskt närvarande i rummet".

VID SAMMA TID vände sig Belyj, liksom flera andra symbolister, till Rudolf Steiner. Filosofen Nikolaj Berdjajev har kallat 1910-talet för antroposofins decennium bland ryska intellektuella.

Vad var det i Steiners antroposofi som tilltalade dem? Ljunggren pekar på likheter med Solovjovs "förutsägelser om den moderna människans omdaning till 'Guds-människa'" och Steiners benägenhet att "tilldela Ryssland en avgörande betydelse för mänsklighetens framtid". Belyj försökte värva Blok, Ivanov och Berdjajev och filosofen Sergej Bulgakov till antroposofin, dock utan framgång, vilket Ljunggren visar i sin diskussion av deras brevväxlingar. Belyjs tro på Steiners andevetenskap ledde till slut till en brytning med vännen Emilij Medtner, som anklagade Steiner i sitt polemiska verk *Tankar om Goethe* för att ha "vantolkat och förminskat Goethe" genom att överskatta betydelsen av dennes natur-spekulation.

Uppbrottet med Belyj följdes av en psykisk kris för Medtner, som gick i terapi hos Carl Gustav Jung i Zürich. Medtner kände släktskap med Jung, som han kom att betrakta som "en äkta symbolist" och till vilken han gav Belyjs roman *Silverduvan* i tysk översättning. Ljunggren menar att Jung genom sin kontakt med Medtner fick "tillgång till hela den symbolistiska erfarenheten".

► Den ryske poeten och författaren Andrej Belyj, 1904

Ljunggren ger en intressant redogörelse för psykoanalysens genombrott i Ryssland, där de flesta av Freuds verk dittills hade getts ut i översättning så tidigt som 1914. "Ingenstans utanför det tyskspråkiga området", menar Ljunggren, "fick psykoanalysen ett så tidigt och brett genombrott som i Ryssland." Ryssarnas tidiga intresse för Freud förklaras av ett behov av att bearbeta besvikelsen efter 1905 års politiska revolution. Samtidigt, menar Ljunggren, utövade den ryska litteraturen ett visst inflytande på Freud genom analysamtal med ryska patienter som den så kallade Vargmannen Sergej Pankejev. Psykoanalysens historia i Ryssland har tidigare behandlats i James L. Rices studie *Freud's Russia – National Identity in the Evolution of*

Psychoanalysis. Ljunggren redogör dock här för en tidigare ouppmärksam episod i denna historia, nämligen filosofen Ivan Iljins terapiesessioner hos Freud 1914.

PSYKOANALYSEN FINNS NÄRVARANDE i essäsamlingen även på ett annat plan, då Ljunggren själv tillämpar den psykoanalytiska metoden i sina tolkningar av symbolisternas verk (något han gjort även i tidigare studier). Han fokuserar på det oïdipala fadersmordstemat i *Petersburg*, där studenten Nikolaj Ableuchov förvarar en tickande bomb avsedd att mörda hans far Apollon Ableuchov – senator och representant för den gamla regimen. Romanen utspelar sig under revolutionsåret 1905, som i sig kan ses som ett generationsdrama, där söner gör uppror mot sina konservativa fäder. Vidare diskuterar Ljunggren några av symbolisternas fadersförhållanden i freudianska termer och menar att dessa givits uttryck i deras verk.

Rysk symbolism nådde sitt slut som rörelse efter 1910, då akmeism och futurism började inta sin plats på den litterära scenen. Men flera i symbolistkretsen fortsatte att skriva och söka sanning på var sitt håll. Ljunggren följer deras utspridda öden efter oktoberrevolutionen 1917. De satte sin tro till olika religioner och ideologier, antingen som sovjetmedborgare eller i exil.

JAG AVSLUTADE läsningen av Ljunggrens bok med en känsla av att ha vistats en stund i det förrevolutionära Ryssland, bland de mest kända symbolisterna och andra fascinerande människor i deras krets. Det var med Ljunggrens ord "en tid då allt för ett ögonblick kunde tyckas möjligt". Med inlevelse fångar Ljunggren den intellektuella tidsandan i det förra sekelskiftets Ryssland och väcker lusten att fördjupa sig i symbolisternas verk.

► Julie Hansen är fil.dr i slaviska språk och litteraturer och forskare vid Uppsala Centrum för Rysslandsstudier, Uppsala universitet.

Anja Hirdman (red.)

Döden i medierna – Våld, tröst, fascination

CARLSSONS | 237 S. | ISBN 9789173314817

DEN STÄLLFÖRETRÄDANDE DÖDEN I MEDIERNA

Recensent *Marie Cronqvist*

SAMTIDIGT SOM DEN verkliga döden blir alltmer avlägsen i våra liv blir den alltmer närvarande i medierna. Denna utveckling granskas i en ny forskarantologi. Den massmedialiserade döden gör döden mindre främmande och ger oss en möjlighet att bearbeta vår egen bortgång, även om det alltid är andras död vi bevittnar i medierna.

NUFÖRTIDEN ÄR DET så många som dör som aldrig dött förut, lär Ernest Hemingway en gång lakoniskt ha sagt. Att döma av medierna i vår egen tid tycks det onekligen förhålla sig så. Vår egen eller vår närståendes faktiska död är nu mer avlägsen än någonsin förut, och ändå – eller kanske just därför – har dödens och döendets plats i medierna aldrig varit så självklar och synlig som nu. Medan den verkliga döden under det senaste århundradet successivt har förfrämligats och förflyttats från hemmen till institutionerna, och i takt med att medicinska vetenskaper har övertagit religionens roll som uttolkare av dödens innebörd, har den medierade döden i gengäld flyttat fram positionerna. Den är numera ständigt närvarande i nyhetsjournalistiken, i deckare och kriminalserier, i grafiska scener på filmduken, i samtal på virtuella minnesajter och bloggar. I fiktionens värld flyter blod och dissekeras kroppar in till minsta benfragment, i dokumentärer, talkshows och realityprogram skapas social mening kring döden då människor offentligt kommunicerar den sorg och förtvivlan som för bara några årtionden sedan förblev något högst privat.

Utforskandet av den medierade dödens uttryck, mekanismer, teknologier och meningsinnebörder är det som författarna i forskarantologin *Döden i medierna* har samlats kring under medievetaren Anja Hirdmans redaktörskap. Alla skribenter, åtta kvinnor och en man, är knutna till Stockholms universitet och sammantaget representeras i volymen de tre olika forskningsämnen media-, film- och journalistikvetenskap. Det senare återspeglas också i bokens uppbyggnad; i tre skilda sektioner

KONSTARTERNA & MEDIER

behandlas döden i journalistiken, döden som underhållning och döden i digitala medier. Allvaret i det mediala meningskapandet om död och dödsprocesser är av väldigt skiftande karaktär och av de tre sektionerna är den sistnämnda tveklöst den svartaste. Där betraktas sådana svåra fenomen som självmordssidor på internet och cancerpatienters döendeprocesser speglade i samtalsforum och bloggar.

Den goda forskarantologin kan kännetecknas av lusten att över de akademiska generations- och disciplinränserna samlas kring ett tema och gemensamt närma sig det från olika håll, med olika teoretiska och metodiska verktyg. Professorns örnblick som sveper över landskapet kan kombineras med doktorandens empiriska grodperspektiv, det breda blandas med det smala. Problem som man står inför är att resultatet sällan blir kvalitativt jämnt. Oftast finns det något eller några bidrag

skrivna med vänsterhanden eller upptagna ur en byrålåda, och så ett par synnerligen väl genomarbetade bidrag. *Döden i medierna* uppvisar såväl problemen som förtjänsterna.

I BÄSTA FALL uppstår i denna typ av samlingsvolym något riktigt intressant, kanske inte så mycket i ett enskilt bidrag som på gränsen mellan de olika bidragen. I *Döden i medierna* uppstår inte mindre än två sådana fascinerande spänningsfält. Det första utgörs av förhållandet mellan Madeleine Klebergs och Anette Forsbergs bidrag. Kleberg redogör för pressens rapportering om de så kallade von sydowska morderna 1932, ett av de allra mest omskrivna och uppmärksammas seriemorden i svensk historia. I en handfast analys visar hon i hur hög grad den samtida nyhetsjournalistiken om spektakulär död präglades av en närmast moraliserande ton som stod i samklang med politisk ideologi. "Den von sydowska tragedin var sorglös såsom den rapporterades i pressen", konstaterar Kleberg i sitt kapitel. Fokus låg där helt och hållet på hur morderna gått till och hur de kunde förstås ur ett samhällsperspektiv.

En radikalt annorlunda bild målas då upp i Forsbergs kapitel, som behandlar vår egen tids nyhetsjournalistik om mord eller katastrofer med dödlig utgång. Författaren beskriver huvuddragen i dagens sorgejournalistik, en journalistik som hon menar i första hand syftar till tröst, vägledning och emotionell gemenskap. I rapporteringen om katastrofer som Estonia, tsunamin och diskoteksbranden i Göteborg blir kontrasten till 1930-talets nyhetsberättande tydlig. Om det senare arbetade med tystnad och distans till offren, så är alltså dagens

motsvarighet oftast en litania med en klar terapeutisk funktion. Forsberg anknuter i detta sammanhang till ett numera förhållandevis stort internationellt forskningsläge om nyhetsberättelsernas konstruktion av sorg som en gemensam angelägenhet. För jämförelsens skull hade det varit intressant att se en sådan bredare forskningskontext också i Klebergs kapitel.

En fruktbar spänning uppstår också i skarven mellan två utmärkta kapitel skrivna av Sofia Bull och Anja Hirdman. Båda tar upp döden som tv-underhållning, men dess skepnader och funktioner i deckare och i kriminalteknikserier framstår som helt väsensskilda. Anja Hirdman driver i sitt kapitel tesen att den klassiska tv-deckaren vandrar på gränsen mellan det storslagna och det triviala. Det exempel hon utgår ifrån är den internationellt framgångsrika klassiska brittiska serien *Morden i Midsomer*. Deckarens funktion, menar Hirdman i linje med mycken forskning om kriminallitteratur såväl internationellt som i Sverige, är att uppröra med det storslagna och spektakulära för att sedan återkalla trygghet genom ett slags trivialisering av döden. Det handlar visserligen om ond, bråd och ofta våldsam död, men därefter förefaller det vara lika viktigt att återställa ordning och ekvilibrium. Visst kan man notera att inte mycket tycks skilja tv-deckaren i dag från 1950-talets pusseldeckare härvidlag. Mellan alla ohyggliga brott som tycks drabba grevskapet *Midsomer* går allt tillbaka till jämviktsläget som om inget egentligen hade hänt, som om inte döden spelat någon roll.

Ordning upprättas visserligen också – men på ett helt annat sätt – i en annan delgenre inom tv:s kriminaldramer. I de kriminalteknikserier som Bull undersöker, däribland *CSI: Crime Scene Investigation*, *Bones* och *Cold Case* tilldelas den annars ytterst oglamoröse obducenten eller rättspatologen en nyckelroll som hjälte i dramat, en hjälteroll som byggs upp av torr vetenskaplighet och teknisk noggrannhet. En viktig roll spelas även, i skarp kontrast till tv-deckaren som Hirdman undersöker, av själva objektet: den sönderdelade, groteska och därmed gränsöverskridande, döda kroppen. Men det detaljerade obduktionsförfarandet blir på samma gång, menar Bull, ett sätt att övervinna döden och återupprätta empati för den döda såsom den människa det en gång var.

Övriga teman som boken tar upp är hur vår relation till döden skapas och omskapas i tv-program om andliga medier, vilket medievetaren Eva Kingsepp skriver om, och döden sedd genom kameralinsen, vilket behandlas i två bidrag av filmvetarna Astrid Söderberg Widding och Tytti Soila. Söderberg Widding beskriver hur iscensättningen av döden i krigsrapportering

under det senaste århundradet blivit alltmer central, och Soila skriver om den lem-lästade vita manskroppen som symbol för upphöjt lidande såsom den gestaltas i Mel Gibsons film *The Passion of the Christ*.

I BOKENS AVSLUTANDE del lyfter medievetaren Michael Westerlund och journalistikforskaren Yvonne Andersson i varsitt kapitel fram en viktig arena för vår tids samtal om döden, nämligen samtalsforum och bloggar på nätet. Westerlund undersöker de betingelser som omger några svenska webbplatser där självmord diskuteras och menar att dessa utgör virtuella rum för samtal om ett ämne som i vårt samhälle är tabu. I kraft av sin anonymiserade offentlighet kan därför paradoxalt nog till och med de suicidförespråkande sidorna erbjuda tröst och stöd. Den långsamma, vanligaste döden – långt ifrån tv-seriernas spektakulära mord – är slutligen det som står i fokus i Anderssons kapitel. Cancerpatienters bloggar synliggör själva döendet, vardagen med en dödlig sjukdom. Dessa bloggar kan vara terapeutiska såväl för besökaren som för berättaren själv. De erbjuder möjlighet till identifikation, om än på avstånd, och kan hjälpa till att fylla det tomrum som döden oundvikligt utgör.

HUR SKALL VI då förstå den massmedialiserade döden? Vilken eller vilka funktioner fyller den? Bokens undertitel, *Väld, tröst, fascination*, ger en vägledning till den gemensamma tolkning som författarna för fram. Döden i medierna är en ställföreträdande död som fyller en rad olika funktioner. Den gör döden mindre främmande och ger oss en möjlighet att bearbeta vår egen kommande bortgång. Kanske gäller detta framför allt den starkt ritualiserade sorgejournalistiken, men förmodligen också alltifrån tv:s presentationer av obduktionssalar och av andar hemsökta hus till besök på sjukdomsbloggar och minnesidor på nätet.

En bärande tanke i antologin – även om det inte helt och hållet stämmer med Anderssons bidrag – är att det i medierna alltid är andras död vi läser om, betraktar och upplever. Men, frågar man sig, är det någonsin annorlunda? En människas död har väl genom historien alltid varit andra människors angelägenhet och eventuella problem. Hade ett längre historiskt perspektiv och ett bredare mediebegrepp (omfattande andra medier än press, radio, tv och internet) kunnat lyfta fram mer oväntade resultat och satt dagens mediasystem i relief mot tidigare? Vad skiljer dagens tsunamirapportering från antikens gråterskor – och vad förenar dem?

Döden i medierna är en bok som i flera be-

märkelser är inspirerande och tankeväckande, men den är knappast provocerande, som baksidestexten söker göra gällande. För vad skulle vara provocerande med döden? Döden har aldrig varit tabu. Den är kanske inte ens slutet, vilket Zygmunt Bauman är inne på i sin argumentation om den postmoderna döden som det temporära försvinnandet. I sitt bidrag om medier i medier, det vill säga tv-program om paranormalitet som exempelvis svenska *Det okända*, framhåller Eva Kingsepp att detta fenomen i mycket kan kopplas tillbaka till det förmoderna synsätt som historikern Philippe Ariès beskrev i sin klassiska studie om den västerländska dödens historia. Några av våra avlidna finns kvar bland oss, somliga vakande över sina nära och kära, somliga i skepnaden av olyckliga själar som inte tycks få ro.

”In the midst of life we are in death”, heter det i anglikanska kyrkans *The Book of Common Prayer* från mitten av 1500-talet. Orden var från början avsedda för de levande, de som stod vid kanten av graven och blickade ned för att bjuda farväl. Men i dag, då den medierade döden tar så stor plats, förhåller det sig kanske också på ett makabert sätt precis tvärtom. Mitt i döden lever vi ju kvar – online. Frågan har rests: Vad händer egentligen med mitt liv i medierna, såsom jag format det på Facebook, LinkedIn och Twitter, efter min död? Döden blir just ett medeltida temporärt försvinnande, den utgör bara ännu en händelse på den ”timeline” som mycket väl kan fortsätta efter min kroppsliga händelse. Skillnaden är att det i dag är de sekulära medierna som förklarar och begripliggör min död – och medierna som betvingar den.

► Marie Cronqvist är universitetslektor i journalistik och mediehistoria vid Lunds universitet.

► David Caruso i *CSI Miami*, redo att obducera ...

DEN SVENSKA PALESTINADEBATTEN är i dåligt skick. Konflikten tycks ha reducerats till funktionen hos ett fotbollsderby: en spänningsladdad plattform för individuell och kollektiv positionering. Fakta och analys saknar kraft och värde i sig själva, utan tjänstgör enbart som signaler som identifierar avsändaren som pro- den ena eller andra sidan. Trots den uttalade ambitionen att "belysa" i Ingmar Karlssons *Bruden är vacker men har redan en man; Sionismen – en ideologi vid vägs ände?* utgör den inget undantag. Ett bristande historiskt handlag utmärker framställningen, som dessutom tycks både ointresserad av och oförmögen till att ge en balanserad bild av konflikten.

Karlsson verkar inte ha kunnat bestämma sig för vad för slags bok han vill skriva och ambitionen att belysa trängs obekvämt med en mer polemisk ansats. Som historiskt översiktsverk lider den därmed av en ofokuserad och obalanserad framställning som inte förmår att ge en rättvisande bild av den relevanta historieskrivningen, såsom formen förpliktigar. Beträktad som debattbok, en framställningsform som välkomnar stridbara positioneringar och hetlevrad argumentation, saknas den fingertoppskänsla och originalitet som är förutsättningar för det slags skarpa genomlysning som är hans ambition.

Efter kortare översikter över antisemitismens historia och sionismens begynnelse i Östeuropa när berättelsen Palestina. Stort utrymme ägnas perioden för det brittiska mandatet, 1917–1948, då det judiska samhället (yishuv) tog den form som vid självständigheten 1948 skulle ligga till grund för staten Israel. Berättelsen domineras av de högerextrema revisionistiska sionisterna ledda av Vladimir Jabotinsky och vänsterkantens Brit Shalom med Judah Magnes i spetsen. För den som har nuet för ögonen är frestelsen mycket stor att fokusera just på dem. Revisionisterna tycks förebåda den kompromisslösa hållning som har präglat Israels regeringar på senare tid.

Den revisionistiska rörelsens historia,

frikostigt kryddad med bryska citat från originalskrifterna, lägger grunden för en menande analys av dagens premiärminister Benjamin Netanyahu. Brit Shalom å andra sidan ter sig som ett exemplariskt uttryck för upplyst samlevnadssträvan och blir därmed en duk på vilken man tillåts projicera sin egen upplysta postnationalism. För att tala med Karlsson själv: "Med-

som lade grunden för samtliga av Israels samhällsbärande institutioner, inklusive parlamentet, facket, sjukförsäkringskassan och kollektivtrafiken. Bland sionismens tänkare hade namn som Ber Borochov, Nahman Syrkin och A.D. Gordon (vilka Karlsson inte nämner) långt större genomslag än Jabotinsky.

För det andra: genom att beskriva sionismen i teori och praktik utan att samtidigt placera den i dess sammanhang bland samtidens idéströmningar får den ensamt klä skott för en eurocentrisk världsåskådning som i själva verket var legio under perioden. Det är orättvist mot sionismen, inte minst om man som Karlsson anser att Israels existensberättigande hänger på dess ideologiska förflutna. Men det är också otillräckligt för att förstå sionismens ideologiska och praktiska utveckling.

Sionismen var ett barn av sin tid – nationalistisk och högmodernistisk – och många av de motsägelser Karlsson skriver på falskspelets konto var i själva verket uttryck för en konsekvent världsåskådning, som delades med praktiskt taget hela Europa. Karlsson kontrasterar till exempel två citat från Chaim Weizmann: uttalandet att "Palestina måste byggas utan att kränka ett jota av arabernas legitima rättigheter" ställs mot önskemål att "göra Palestina lika judiskt som England var [sic] engelskt". Karlsson citerar också Ben-Gurion och menar att han avslöjar sig som hycklare genom att offentligt tala sig varm för möjligheterna till judisk-arabisk samlevnad och i slutna rum karaktärisera konflikten som ett nationellt nollsummespel.

I själva verket är dessa exempel på en kognitiv dissonans som utmärkte europeiskt tänkande vid denna tid, framför allt inom ramen för koloniala företag. Palestina skulle säkras för en judisk majoritet och arabernas rättigheter respekteras, inte minst eftersom man räknade med att allas välstånd skulle öka med sionismens framsteg. Att säga att sionismen var en form av kolonialism tycks för Karlsson utgöra ett i raden av skällsord. I själva verket var

POLITIK & SAMHÄLLE

Ingmar Karlsson

Bruden är vacker men har redan en man Sionismen – en ideologi vid vägs ände?

W&W | 358 S. | ISBN 9789146221388

ENSIDIGT OCH OSJÄLVSTÄNDIGT OM SIONISMEN

Recensent *Fredrik Meiton*

INGMAR KARLSSON MÅ ha rätt i sin diagnos av dagens Israel men hans skildring av sionismens historia är ensidig och osjälvständig. Genom att helt utelämna den palestinska terrorn blir hans framställning både ohistorisk och ensidig. Karlsson kommer dessutom ofta med svepande påståenden utan källhänvisningar. Detta är en bok som bara förstärker det tröttsamma skyttegravskrig som karakteriserar den svenska Palestinadebatten.

an Buber och Brit Shalom satte sin tillit till ömsesidig tolerans och försoning vände sig Jabotinsky och den revisionistiska rörelsen till svärdet och makten."

Detta fokus är problematiskt av två skäl. För det första var dessa rörelser i allt väsentligt irrelevanta i sin samtid. Åtminstone från 1920-talets början var den dominerande ideologiska, politiska och institutionella kraften i Palestina arbetarsionismen. Det var företrädare för denna grupp (ibland tillsammans med de liberala sionisterna, som Karlsson aldrig nämner),

sionismen ett slags kolonialism, eftersom den delade dess föreställningsvärld och metoder. Utan den insikten låter sig sionismen knappast förklaras alls.

KARLSSON NÄR DÄREFTER kriget 1948, vars historia han tecknar enligt en numera välbekant modell. Snarare än ett regelrätt krig, rörde det sig enligt Karlsson om en systematisk etnisk rensning av palestinska araber från judiskt territorium. Hans beskrivning lutar sig uteslutande på de erkända Israelfientliga historikerna Ilan Pappé och Nur Masalha och presenterar högkontroversiella påståenden som vedertagna fakta. Han förbiser således många av insiktarna i detta mycket rika forskningsfält, vars ledande företrädare erbjuder långt mer nyanserade och subtila behandlingar. Dessutom finns några regelrätta faktafel som förstärker framställningens polemiska framtoning, exempelvis påståendet att en av målsättningarna för den kontroversiella Plan Dalet var att "rensa områden från arabiska motståndare till delningsplanen". Plan Dalet, en militärstrategisk plan med målet att säkra det judiska territoriet inför den stundande arabiska krigsförklaringen, innehåller inga skrivelser som kan tolkas så.

Faktum är att de historiska dokumenten leder till motsatt slutsats, nämligen att det aldrig fanns en systematisk plan för att etniskt rensa Palestina. I oktober 1947 tillsattes ett utskott, lett av den blivande premiärministern David Ben-Gurion, i syfte att förbereda inför britternas avfärd och Israels självständighetsförklaring den 14 maj påföljande år. Rapporten, skriven på hebreiska, var aldrig avsedd för extern konsumtion. Icke desto mindre byggde dess rekommendationer, som presenterades i slutet av april under brinnande krig, på antagandet att de demografiska proportionerna skulle bestå, det vill säga att den framtida judiska staten skulle ha en arabisk befolkning på nära 50 procent och inte 20 procent som blev fallet.

Samtidigt måste man som historiker vara medveten om betydelsen av det som aldrig fästes på pränt. Det ligger nära till hands att förstå palestiniernas öde under 1948 som ett resultat av en de facto etnisk rensning, delvis orsakad av krigets färd, delvis av den dominerande åsikten att ju färre araber som fanns kvar inom Israels gränser desto bättre. Men det palestinska flyktingproblemet var inte resultatet av en förutbestämd systematik, vilket ingår i definitionen för "etnisk rensning".

Partierna i boken som behandlar perioden från kriget 1948 till sexdagarskriget 1967 känns igen från den "nya historikern" Avi Shlaims *The Iron Wall*. Shlaims tes kan kort sammanfattas som att det israeliska

ledarskapet, tvärtemot den sionistiska versionen, motarbetade fred lika mycket som, om inte mer, arabländerna. När den publicerades år 2000 utgjorde boken kulmen på en briljant karriär och var en angelägen intervention i en unken sionistisk historiskrivning. Men det som var briljant när det skrevs för första gången, med tyngden hos en forskare som själv gått till arkiven och läst dokumenten på originalspråken, ter sig ett drygt årtionde senare tämligen platt i svensk reproduktion. Dessutom förblir inte de "nya historikerna" nya för evigt. Sedan Shlaim publicerade sin forskning har mycket nytt utkommit, inte minst gedigna verk vilka införlivar Shlaims insikter, men samtidigt utmanar honom på ett antal kritiska punkter. Ingenting tyder på att Karlsson har tagit del av den litteraturen.

POLITIK & SAMHÄLLE

Shlaim är dessutom inte den ende som förärats en näst intill identisk reproduktion hos Karlsson. Jag noterar att praktiskt taget varje avsnitt ter sig som ett troget eko från ett enskilt verk. Jag läser Karlssons skildring av problematiken kring antisemitism och propaganda och känner igen Gilbert Achcars *The Arabs and the Holocaust* på varje sida, inklusive många av citaten som Achcar själv använder sig av. Avsnittet om Israels bibliska gränser är välbekant för dem som läst Gudrun Krämers bok om Palestinas moderna historia och så vidare.

NÄR KARLSSONS DISKUSSION när fredsprocessen under 1990-talet framstår bokens brister ännu tydligare. Fredsförhandlingarna misslyckades "som en följd av den israeliska politiken med expanderade bostätningar, systematiska arresteringar och riktade politiska mord". Inte med ett ord nämns palestinsk terror. Detta har implikationer för vem som bär ansvaret, men återigen är det också en undermålig historisk framställning. Det ena blir obegripligt

utan det andra, enligt den enkla principen om orsak och verkan.

Det stämmer helt och hållet, som Karlsson skriver, att Netanyahu avsiktligt saboterade Oslo efter att ha tillträtt som premiärminister 1996. Men att höken Netanyahu hamnade på premiärministerposten var resultatet av en omfattande självmordskampanj iscensatt av Hamas och Islamiska jihad. Före kampanjen, som skördade femtionio offer på en vecka i månadsskiftet februari-mars 1996, ledde duvan Shimon Peres i opinionsmätningarna med tjugo procentenheter, och i efterhand vet vi att terrorkampanjens målsättning var just att säkra Netanyahus valseger och därmed få Oslo på fall. Netanyahus valspråk – "säker fred" – föll i god jord vid denna tid, eftersom dubbelt så många israeler hade fallit offer för palestinsk terror under Oslo-åren än under hela den första intifadan. Avi Shlaim tycker om att påminna sin publik vid föreläsningar att våldsspiralen numera är så lång att det är den enklaste saken i världen att framställa den ena eller andra sidan som boven i dramat genom valet av oförrätt vid vilken man inleder sin framställning. Karlsson gör det ännu lättare för sig: Han utelämnar palestinska oförrätter helt och hållet.

MED BOKENS FÖRSTA hälft går det att träta, som en historiker tvistar med en annan om val av perspektiv, kontext och så vidare. Den andra halvan är svårare att hantera. För allt eftersom Karlssons framställning kränger än hit, än dit i tvära kast i tid och rum, antar bokens andra hälft en ny karaktär. Skildringen är selektiv, den slirar lite på sanningen, den saknar originalitet och den innehåller ett förbryllande stort antal bibelcitat. Den narrativa tråden består plötsligt uteslutande av rätta linjer mellan ett antal till synes slumpvist utvalda Israelkritiska koordinater: i ena stunden en djupdykning i kristen amerikansk sionism, i den andra en hastig översikt över sydafrikansk-israeliska relationer eller den sionistiska lobbyn i Amerika, allt kopplat till Israel genom bestickande citat från Benyamin Netanyahu eller Avidor Lieberman. Praktiskt taget samtliga dessa skildringar, inklusive en diskussion av lämpligheten i att jämföra Israel med apartheid, känns paradoxalt nog både ytliga och långrandiga, både luddiga och alltför detaljrika. Och trots att Karlsson ofta sätter fingret på viktiga frågor, sådant som bör belysas och diskuteras, är det övergripande resultatet ofta hårdtaget och alltid lätt tondövt. Allt oftare stöter man på åsikter och föreställningar som saknar aktiva subjekt, men läsaren lockas att förstå att de gäller Israel överlag. Till exempel får man veta att palestinierna "kallas nu conse-

”Allt oftare stöter man på åsikter och föreställningar som saknar aktiva subjekt, men läsaren lockas att förstå att de gäller Israel överlag.”

kvent antisemitiska folkmördare” och att det israeliska ordförandet i samband med attacker på civila mål ”konsekvent innehåller begrepp som krossa, likvidera, utplåna till siste man”. Han påstår vidare att firandet av ”den judiska påskan och andra religiösa högtider” har genomgått en ”militarisering”. Inget av detta överensstämmer med mina egna erfarenheter och till skillnad från Karlsson talar jag hebreiska och har levt i landet under långa perioder. Eftersom både exempel och fotnoter saknas går det inte heller att kontrollera dessa påståenden. Det rör sig med andra ord om konspirationsteoretikerns berättarteknik, även om Karlsson aldrig uttryckligen talar i sådana termer.

SÅ MYCKET OM problemen i det som Karlsson faktiskt tar upp. Men för att vara en bok som utger sig för att erbjuda en idéhistorisk och politisk översikt över sionismen är det åtskilligt som lyser med sin frånvaro. Karlsson nämner över huvud taget inte uppgörelserna mellan religion och stat under åren kring Israels bildande, den omfattande invandringen av judar från Mellanöstern under de första åren av Israels existens eller Israels förhållande till diasporan. Trots långa resonemang om användandet av antisemitism som politiskt slagträ finns ingen historik över Israels förhållande till Förintelsen. Ännu märkligare är frånvaron av en diskussion kring förhållandet mellan religiös och sekulär sionism, inte minst efter 1967 och bosättningsrensens framväxt. Inte ens mordet på Israels premiärminister Yitzhak Rabin i november 1995 omnämns, trots att det ju utfördes i sionismens namn av en religiös fundamentalist. Alla dessa frågor är långt mer relevanta för Karlssons ämne än de återkommande bibelexegetiska övningarna och mycket annat som upptar utrymme i boken.

Bokens tydliga antiisraeliska slagsida gör att man som recensent gång på gång känner sig föranledd att komma med Israelvänliga invändningar. Det blir inte heller rättvisande och risken är dessutom

att man återigen fastnar i det tröttsamma skyttegravsrig som karaktäriserar den svenska Palestinadebatten. Dessutom har Karlsson i grunden rätt i sin diagnos av dagens Israel. Sionismen befinner sig vid ett vägskäl och åtskilligt talar för att Israel är på väg mot en ökad tribalism och intolerans. Samtidigt har landet aldrig stått starkare och aldrig har det varit lättare för den judiska staten att göra det rätta utan fara för sin fortsatta existens. Ändå fortgår ockupationen, bosättningarna ökar och dess förespråkare infiltrerar politiken, statsapparaten och rättssystemet, vilket får till följd att samtliga officiella institutioner alltmer framstår som farsartade fuskverk. Det är en stor besvikelse att Karlssons bok inte erbjuder ett bättre underlag för denna angelägn diskussion.

FÖR EN YRKESVERKSAM Mellanösternhistoriker tycks bokens brister så iögonfallande att dess mestadels positiva mottagande ter

sig närmast obegripligt. Idel recensenter har prisat boken som bildad, gedigen och insiktsfull, omdömen som är direkt felaktiga. Alldeles oavsett hur man definierar ordet är det orimligt att karaktärisera denna bok som ”välbalanserad”. Tyvärr tror jag att boken och dess mottagande är ett talande uttryck för sakernas tillstånd i den svenska Palestinadebatten. Själva poängen med att skriva – att belysa, förklara och ibland också övertyga – tycks ha gått om intet, eftersom alla predikar inför sina egna konvertiter i kyrkor där alla tycker lika. Ingen tycks längre vilja se skillnaden mellan analys baserad på gedigna faktakunskaper och argumentation baserad på politiskt patos. Förkunnet ersätter diskussionen, förbistringen tilltar, alla får sitt lystmäte.

► Fredrik Meiton är doktorand i historia vid New York University.

► Judiska flyktingar ombord på fartyget Theodor Herzl vid ankomsten till Palestina. På banderollen på fartygets sida står ”Tyskarna krossade våra familjer och hem – krossa inte vårt hopp också.”

Masha Gessen Mannen utan ansikte

(The Man Without a Face –
The Unlikely Rise of Vladimir Putin)

ÖVERS. NILLE LINDGREN
BROMBERGS | 416 S. | ISBN 9789173373814

RYSSLAND UNDER PUTIN HAR BLIVIT EN TOTALITÄR STAT

Recensent *Guðrun Persson*

DEN RYSKA JOURNALISTEN

Masha Gessen försöker i sin bok besvara frågan om vem Vladimir Putin egentligen är. Hon tecknar ett porträtt av ett råskinn som bokstavligen slog sig fram och som förblivit en hämndlysten liten man. Men hennes skildring är inte trovärdig på alla punkter.

POLITIK & SAMHÄLLE

NÄR DEN DA nästan okände Vladimir Putin kandiderade till posten som Rysslands president år 2000 ställdes i Davos frågan: "Vem är Mr. Putin?" Den ryska delegationen, som skulle svara, blev tyst. Ännu tolv år senare, när han nu valts för en tredje mandatperiod, ställs samma fråga. Inte mycket är känt om Putin som person, och det som finns är nog kontrollerat av honom själv och hans stab. I övrigt har frånvaron av öppenhet och tro-

värdig information lett till otaliga rykten och diverse konspirationsteorier. Masha Gessen, rysk journalist, försöker i *Mannen utan ansikte* besvara frågan om vem Putin egentligen är. Hon tecknar ett porträtt av ett råskinn som bokstavligen slog sig fram på gatorna i Leningrad, en yngling som var besatt av att komma in i säkerhetstjänsten och som sedan i vuxen ålder lyckades manövrera sig fram till Rysslands mäktigaste post.

Hur gick det till när Putin omvandlade sig själv från trogen sovjetisk tjänsteman till förment demokrat? Enligt Gessen var det ständigt frågan om ett cyniskt maktspel, drivet av ett fåtal personer runt Putin och som lurade främst Väst att Ryssland leddes av en man som trodde på demokratiens framtid i sitt land. I själva verket är han, enligt Gessen, en liten och hämndlysten man. Hon ställer också en diagnos på honom: hon menar att han lider av pleonexia, den omätliga lusten att äga det som tillhör andra. Till yttermera visso menar hon att det faktum att Dmitrij Medvedev utsågs till efterträdare kan ha berott på att denne var ännu kortare än Putin. Boken, som Gessen skrev på engelska, har ännu inte kommit ut i Ryssland. Det är klart att Vladimir Putin inte kan uppfatta den som något annat än personligt förolämpande. Masha Gessen är bosatt i Moskva, men har dubbelt medborgarskap i Ryssland och USA, och tillhör en liberal, politiskt medveten släkt, med rötter i de reformer som pågick i Ryssland i början av 1900-talet.

BOKEN BESTÅR AV tre, sammanvävda delar: ett psykologiskt porträtt av Putin, en politisk skildring av dagens politiska system samt egna iakttagelser. Det är i de egna skildringarna som den journalistiskt drivna Gessen kommer till sin rätt. Hon beskriver till exempel hur det gick för Garri Kasparov, den världsberömde schackspelaren, när han sommaren 2005 gav sig in i politiken för att "återställa den ryska demokratin". Gessen är med på en del av resan och skildrar hur Kasparov, som åtnjöt stort förtroende i breda folklager, reser till Beslan, Vladikavkaz, Rostov-na-Donu, Stavropol. Det hela blir Kafkalikt. Möteslokalerna han bokar går plötsligen inte att använda, polisen hjälper äggkastande tonåringar att fly från platsen, det chartrade plan han skulle ha använt blir stående eftersom ingen flygplats ger landningstillstånd, hotellrumsbokningar annulleras i sista stund. Undan för undan marginaliseras Kasparov, och hans politiska organisation förmår inte växa. Gessen skriver att "även ett världsberömt geni börjar framstå som en smula löjligt när han tvingas gå omkring i ketchupfläckiga kläder, åka hyrbil och hålla alla sina tal ute på gatan

inför folk som råkar passera". Detta är en illustrativ bild som förklarar varför det inte finns någon verkligt seriös opposition till Putin och maktpartiet Enade Ryssland i dag. De som försökt har konsekvent drivits ut i marginalen.

Vad som hände Marina Salye, ledande politiker i S:t Petersburg i början av 1990-talet, är belysande. Salye, som var en mycket populär demokratiförespråkare under perestrojkan och sedermera invald i Leningrads stadsfullmäktige, hade undersökt korruptionsanklagelserna mot Putin år 1992. Hon fann att åtminstone 100 miljoner dollar skulle ha utbetalats av staden för livsmedel som aldrig kom fram. Alla kontrakt hade passerat Putins skrivbord, men fallet utreddes aldrig av åklagarmyndigheten. Salye flyttade sedan till Moskva där hon var en av de få kritiska rösterna mot Putin i presidentvalet år 2000.

Gessen fick långt senare en intervju med Marina Salye, som då hade lämnat Moskva. Gessen hittade henne på landsbygden, med 25-30 mil till närmaste storstad, efter en tolv timmar lång bilfärd, varav den sista halvtimmen på en nästan oframkomlig väg. Där levde hon i en by med totalt sex invånare. Hon berättade att hon tio år tidigare, strax efter Putins tillträde som president, hade varit på ett möte där "en person" deltog. Efter mötet åkte hon direkt hem och började packa för flytten. Vem personen var framgår inte, men Marina Salye skrämdes till tystnad. Hon dog i mars 2012.

ENLIGT GESSEN HAR Putins Ryssland blivit en fullfjädrad totalitär stat, som gränsar

”Det är klart att Vladimir Putin inte kan uppfatta den som något annat än personligt förolämpande.”

till tyranni. Hon återger de sedan länge kända ryktena om att det var säkerhetstjänsten, FSB, som låg bakom bombattentaten i Moskva, Bujnaxk och Volgodonsk hösten 1999. I attentaten miste nära 300 människor livet. Därtill hittades ytterligare en bomb som desarmerades i staden Rjazan några veckor senare. Gessen antyder att Putin skulle varit hjärnan bakom dessa händelser så att hans position som landets räddare mot terrorister i Kaukasus skulle kunna byggas upp. Men här är hon ute på hal is för hon har inga källor att stödja sig på. Hon bortser också från att en annan journalist som är kritisk till Putin, Julija Latynina, hävdar att det finns starka bevis för att attentaten utfördes av jihadisterna från Tjetjenien. Alternativa förklaringar får inte plats hos Gessen, och det undergräver hennes trovärdighet.

Gisslandramat på Dubrovkateatern i Moskva i oktober 2002 behandlas på samma vis. En grupp tjetjenska terrorister höll drygt 800 personer gisslan i drygt två dygn innan specialstyrkor med hjälp av gas ryckte in. Samtliga 40 av gisslantagarna och ytterligare 129 människor dog. Ryska myndigheter har blivit hårt kritiserade – också internationellt – för sitt sätt att sköta dramat, särskilt när det gäller användningen av gas. Här är det lätt att hålla med Gessen, men hon driver det hela längre och menar – åter utan trovärdiga källor – att det är bevisat att terroristerna aldrig bar på riktiga sprängladdningar utan att de var attrapper, samt att myndigheterna borde ha begripit det.

De fasansfulla händelserna i Beslan, när över 1000 skolbarn togs som gisslan på skolarets första dag, den 1 september 2004, blir i Gessens tappning ytterligare ett bevis på Putins omänsklighet. Terroristerna som tog gisslan krävde självständighet för Tjetjenien. Upplösningen kom två dagar senare den 3 september då över 300 människor dog när gymnastiksalen exploderade och ryska specialstyrkor bröt in. Återigen är det lätt att kritisera de ryska myndigheterna för att inte ha gjort allt för att rädda män-

niskoliv och att hela räddningsoperationen var illa skött. Men Gessen går längre. Hon anser det klarlagt att de ryska specialtrupperna i båda gisslandramerna gjorde ”allt de kunde för att kriserna skulle få ett så bloddrypande slut som möjligt”. Förklaringen är enligt Gessen att de ryska styrkornas ”mål var att skapa största möjliga fruktan och skräck. Detta är terroristernas klassiska tillvägagångssätt, och i den meningen kan man tveklöst hävda att Putin och terroristerna agerade i samförstånd”. Där har hon lämnat sanningssökandet och blivit demagogisk.

Även det psykologiska porträttet vilar i hög grad på Putins egen levnadsteckning, knappast en oberoende källa. Hans närmaste krets kommer Gessen naturligt nog inte åt. Hon är medveten om det, men skriver så här apropå ett rykte som gjort gällande att Putin adopterades bort vid nio års ålder av en georgisk kvinna: ”Men det är omöjligt att vare sig bevisa eller vederlägga adoptionsteorin; det är inte heller nödvändigt: det är ett oemotsägligt faktum att Vladimir Putin, oavsett om han var adopterad eller ej, med den tidens mått var ett mirakelbarn.” Ett sådant förhållningssätt är att lämna läsaren i sticket – och att göra sig själv en otjänst.

ICKE DESTO MINDRE avslutas boken i en optimistisk ton och Gessen är åter till sin fördel. I epilogen skriver hon om protesterna inför dumavalet i december 2011. Här är nerven tillbaka och med sin skarpa blick och närvaro tecknar hon bilden av den medelklass som tröttnat på maktens arrogans. Den utbredda politiska apatin bland unga och i medelklassen, som var förhärskande bara något halvår tidigare, är som bortblåst och man börjar intressera sig på allvar – också med ett stort mått av humor. Gessen har själv sedan fortsatt att engagera sig för fria och rättvisa val och ett demokratiskt Ryssland. Hon konstaterar i en skarpsynt observation: ”Problemet med sovjetregimen – och med den regim Vladimir Putin har skapat till dess avbild – är att de är slutna system vars undergång inte går att förutsäga. Det finns inget självklart orsak-och-verkan-samband mellan gatuprotesterna och regimens slutgiltiga fall, eftersom det saknas en mekanism som gör regeringen ansvarig inför folket.”

Det är i detta slutna system som Masha Gessens bok har tillkommit. *Mannen utan ansikte* är en bok att läsa, diskutera och förhålla sig till. I så måtto är den redan en klassiker.

► Gudrun Persson är fil. dr och forskare vid Försvarshögskolan.

Tony Judt Illa far landet

(Ill Fares the Land)

ÖVERS. LARS OHLSSON

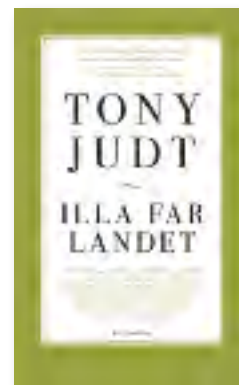
KARNEVAL | 195 S. | ISBN 9789185703647

VI HAR FÖRLORAT KÄNSLAN FÖR DET ALLMÄNNA

Recensent Carl Tham

VARFÖR ÖVERGAVS DEN välfärdsmodell som växte fram efter 1945? Historikern Tony Judt menar att det berodde på kommunismens sammanbrott, men den ideologiska vilsheten inom socialdemokratin hade andra orsaker och hade slagit rot redan under 80-talet.

POLITIK & SAMHÄLLE

HÖSTEN 2009 HÖLL den då redan svårt sjuke Tony Judt ett anförande på New York University på temat ”Kan socialdemokratin fortfarande räddas?” Det utvidgades senare till en bok, *Illa far landet*, som blev en stark bekännelse till den europeiska välfärdsmodell som växte fram efter andra världskrigets slut, en uppslutning kring en kollektivism som gav frihet och trygghet. Denna värld har vi förlorat, konstaterar Judt. Omsvängningen började på 70-talet och fick fart på 80-talet.

Bretton Woods-systemets sammanbrott och den europeiska stagflationen eroderade den ekonomiska basen. Kapitalet krävde högre avkastning. Från 70-talets slut rullades efterkrigstidens välfärds-konsensus tillbaka, Reagan och Thatcher gjorde entré. Fram klev Chicagoskolan och bakom den fanns bland andra Ludwig von Mises och Friedrich Hayek, som var helt präglade av 20-talets kriser och 30-talets sammanbrott och som hade dragit helt andra slutsatser av dem än efterkrigstidens intellektuella ledstjärnor Karl Polanyi och John Maynard Keynes. Statens inblandning, hävdade de, var inte bara ineffektiv utan vägen mot trädning.

I den värld vi nu lever, noterar Judt, har det politiska språket förändrats. Marknadsspråket tar över och politiken motiveras med att den är "effektiv". Kulturn av det privata, dyrkan av konkurrensen, det individuella före det kollektiva, är vår Zeitgeist. Den omfattande privatiseringen har omfördelat ekonomiska resurser från skattebetalare till direktörer och aktieägare i företag som genom sin offentliga finansiering och sin sociala oumbärlighet är försäkrade mot alla risker. Resultatet är "moral hazard". Det är inte bara banker som är "för stora för att falla". Vilken regering eller kommun kan tillåta att sjukhus eller järnvägar läggs ned eller stängs? Vi får det värsta av två system: offentlig finansiering – privat vinst.

Men det verkligt ödesdigra med denna "outsourcing" av tidigare offentliga uppgifter till privata entreprenörer är, menar Judt, själva upplösningen av känslan för det allmänna, för samhället. De kollektiva värdegemenskaperna – partier, fack, ja själva samhället – framstår som rester från ett övergivet förflutet. Individualismen vinner ständigt nya segrar, kommersiellt, privat och politiskt. Demokratien försvagas samtidigt som ojämlikheten ökar.

Judts hopp står till socialdemokratien, även om han klart ser dess svaghet och ideologiska osäkerhet. Varför är den så svag, frågar han sig, varför har den inte kunnat göra motstånd mot den framväldande marknadliberalismen?

FÖR JUDT LIGGER svaret i kommunismens sammanbrott. Dess kollaps rev upp hela den härva av doktriner som hade hållit samman vänstern i över ett sekel. Jag anser att Judt misstar sig här. Paradoxalt nog var hans förklaringsgrund ett av den europeiska högerens paradnummer åren efter fallet 1990. Den kapsejsade kommunismen visade, hävdades det då, att det socialdemokratiska projektet var ohållbart.

Men det var alldeles uppenbart en retorisk eller propagandistisk konstruktion. Socialdemokratiens ledord hade under stör-

re delen av 1900-talet varit demokrati, reglerad marknad och klassöverskridande solidaritet och det var den blandningen som efter kriget blev avgörande för Europas utveckling, också i kristdemokratisk tappning. Denna välfärdskompromiss var kommunismens värsta fiende; det var ingen tillfällighet att socialdemokrater i det av Sovjet erövrade Östeuropa snabbt eliminerades som folkfiender. Varken marxismen och eller "den reala socialismen" utövade, med några få undantag, någon lockelse för de ledande socialdemokraterna; det var ju just denna avvisande hållning som var måltavlan för den upproriska studentvästern under 60-talet.

Möjligen kan man säga att den naturliga postkommunistiska reaktionen mot "staten" eller "det offentliga" blev en sporre för högern och den allmänna debatten som indirekt bidrog till socialdemokratiens försvagning. Attackerna mot det offentliga passade bra in i ett tänkande som hunnit växa sig starkt under ett årtionde där Reagan och Thatcher var ideologiska ledstjärnor. Kommunismens fall efterlämnade inte något ideologiskt tomrum hos socialdemokratien. Den ideologiska vilshenheten som Judt talar om hade andra orsaker och hade slagit rot redan under 80-talet.

Delvis var den en följd av det socialdemokratiska projektets framgång. Den framväxande individualismen var ett resultat av den frihet som välfärdssamhället erbjöd. Industrierbetets nedgång försvagade de arbetarkollektiv som utgjort socialdemokratiens grund. Samtidigt blev den växande gruppen invandrare ett nytt inslag i den sociala bilden och reaktionen – rasism eller invandrarfientlighet inte minst i klassiska arbetarmiljöer – drog tidigare s-väljare till högerradikala partier. Men framför allt innebar globaliseringen och finanskapitalets rörelsefrihet att det blev allt svårare att upprätthålla den fulla sysselsättningen, socialdemokratiens glansnummer. Kapitalets maktställning stärktes på arbetets och facket bekostnad. Löneandelen i de europeiska ekonomierna föll, ojämlikheten ökade i alla europeiska samhällen från 1980-talets slut (för att inte tala om USA).

ALLT DETTA SKAPADE en ideologisk osäkerhet. Socialdemokratiens klassiska tilltro till politikens kraft försvagades; dess politik blev alltmer teknokratisk, allt mindre "politisk". EU-projektet verkade i samma riktning. Kapitalets växande makt påstods vara en ofrånkomlig följd av globaliseringen. Ledande socialdemokrater – som Blair, Schröder och Persson – ansåg att anpassning var bättre än motstånd. Därför placerade sig de socialdemokratiska partierna i mitten, liksom också högern, vilket utsud-

dade skiljelinjerna och försvagade mobilisering. Den hårda budgetpolitiken och en ekonomisk politik som alltmer präglades av nyliberalismens utbudsteorier, där ansvaret för arbetslösheten lades på den enskilde, gjorde väljarna besvikna och vilna. En politik som i effektivitetens namn hejade på privatisering och konkurrens och som i praktiken stödde det internationella finanskapitalet försvagade de ideella krafterna. När väljarna dessutom såg att klyftorna i samhället växte och arbetslösheten steg lämnade de socialdemokratien, ibland till förmån för partier till vänster eller höger, men framför allt genom att dra sig undan politiken.

TONY JUDT HOPPAS likväl att socialdemokratien ska kunna bryta sig ur sin ideologiska handlingsförlamning. Den finansiella katastrofen har ändå smulat sönder tilltron till marknadens överlägsenhet. En ny möjlighet kanske öppnar sig. Socialdemokratien måste framför allt lära av det tjugonde århundradets erfarenheter. Efterkrigstidens gynnsamma utveckling hade på intet sätt varit given; det kunde gått anorlunda och mycket illa. Men de ledande politikerna förstod då att det nu gällde att undvika den sortens katastrofer som banat väg för kriget och olyckorna. Det är nu vår uppgift att försvara och vårda dessa framsteg, inte förgöra dem.

Det finns ett nostalgiskt drag i Judts socialdemokratiska vision men han skäms inte för det. Varför överge ett projekt som var så framgångsrikt? Det viktigaste är nu att återupprätta respekten för "The Public Good", för bara så kan vi undvika kommande katastrofer. Socialdemokratien måste återgå till vad den en gång var och ta upp kampen mot marknadsstyrning, privatisering och ojämlikhet. Det är en ovanlig politisk bok; den hämtar sin näring ur personliga erfarenheter och framför allt historien. Judt var med andra ord inte tidsenlig, ingen förnyare som skulle ha gillats i den svenska miljön. Det är just det som gör boken så läsvärd.

► Carl Tham är före detta socialdemokratisk utbildningsminister.

"Individualismen vinner ständigt nya segrar, kommersiellt, privat och politiskt."

Anders Pihlblad

Ett partis fall och uppgång – Berättelsen om de nya moderaterna

NATUR OCH KULTUR | 335 S. | ISBN 9789127132641

KONTINUITET PRÄGLAR SVENSK HÖGER

Recensent *Louise Drangel***ANDERS PIHLBLAD GER** i sin bok inblickar i spelet bakom kulisserna när De nya moderaterna skapades.

Det är oerhört värdefullt att få så många tillförlitliga uppgifter när de fortfarande är färska.

Den politiska analysen är tunnare och Pihlblads slutsats att Moderaterna inte är samma parti som förut är förhastad. I själva verket är kontinuiteten inom den svenska högern frapperande stor.

HUR GICK DET till bakom kulisserna när den politiska succén ”De nya moderaterna” skapades? Det får vi veta i Anders Pihlblads *Ett partis fall och uppgång – Berättelsen om de nya moderaterna*. Pihlblad, som är politisk reporter på TV 4, beskriver ingående alla turer i detta dramatiska spel, där Fredrik Reinfeldt och Anders Borg spelar huvudrollerna. Boken är rappt skriven, rolig och detaljerad, anekdot läggs till anekdot. Den politiska analysen är tunnare. Boken bygger mest på tidningsmaterial samt tv- och radiomaterial och inte mindre än 70 intervjuer. Pihlblads bok är inte vetenskaplig och milt sagt pratig. Kan man lita på faktauppgifterna? De är verifierbara så till vida att alla uppgiftslämnare, politiker och redaktörer, är namngivna. I stort sett tror jag därför att man kan lita på framställningen och det är värdefullt att få så mycket uppgifter när de fortfarande är färska.

Pihlblad går tillbaka till Fredrik Reinfeldts debutår hos Moderaterna, och vi får veta åtskilligt om den förgiftade striden i MUF mellan den nyliberala falangen och ”mainstream”-Moderaterna, ledda av Fredrik Reinfeldt som segrade och blev MUF-ordförande 1992. Reinfeldt var då riksdagsman. Hans bok *Det sovande folket*, som kom 1993, var helt i tidens nyliberala anda. Budskapet var att det svenska folket blivit ”sovhjärnor”, som i för hög grad förlitade sig på de offentliga institutionerna och där egenskaper som initiativkraft och företaganda försvagats.

Men det var den bok som han skrev två år senare som väckte riktig uppmärksamhet, i varje fall i de egna leden. *Nostalgitrippen* från 1995 väckte irritation därför att den innehöll en viss kritik mot Modera-

POLITIK & SAMHÄLLE

ternas ledning. Reinfeldt blev utskälld av Carl Bildt och föll i onåd. Reinfeldt bidade sin tid som ”backbencher” i riksdagen och som kommunpolitiker i Täby. Så kom katastrofvalet 2002, då Moderaterna backade från 22,9 (valet 1998) till 15,2 procent och från 82 till 55 mandat – det sämsta valet i högerens historia, om man bortser från revolutionsåret 1917. Valnederlaget utlöste som alla vet storkris. Bo Lundgren efterträddes som partiledare av Fredrik Reinfeldt och en ny era inleddes i Moderaternas historia.

URSPRUNGLIGEN VAR DET trion Fredrik Reinfeldt, Anders Borg och Sven Otto Littorin som utformade den nya politik som skulle leda till seger i riksdagsvalet 2006. Snart tillkom även Mikael Odenberg, Per Schlingman och Irene Svenonius. På ett hemligt möte i Trosa den 25 juli 2003 lades grunden till den nya moderata ideologin.

Anders Borg är ekonom och hade ursprungligen hämtats från riksbanken. Även Reinfeldt är utbildad ekonom och Schlingman PR-expert. Det väckte stort uppseende när det visade sig att en del av Moderaternas hjärtefrågor hade övergetts, åtminstone på kort sikt, som försämringen av arbetsrätten, sloandet av värnskatte och skrotningen av kollektivavtal. Att föreslagna skattesänkningar nu också styrdes om från höginkomsttagare till låg- och mellaninkomsttagare ogillades av åtskilliga moderater.

Särskilt intressant är Pihlblads berättelse om när Anders Borg upptäckte att Moderaternas partimotion 2002 innehöll skattesänkningar på 130 miljarder som inte var fullt ut finansierade. Detta i sin tur berodde på att Moderaterna menade att skattesänkningar medförde så kallade dynamiska effekter; om folk fick behålla mer av lönen skulle de arbeta mera och därmed skulle staten få in större skatteintäkter. Detta trodde dock inte Anders Borg på, utan han ville ha fullständig finansiering av skattesänkningar och dessutom överskott i statsbudgeten. Borg kom snart att uppfattas som pragmatisk och självständig, vilket gör att han något påminner om den socialdemokratiska finansministern Gunnar Sträng, med dennes rikshushållarprofil. Men i motsats till Sträng har Anders Borg lyckats komma på kant med Svenskt Näringsliv i diverse frågor, något som förstärker hans image som självständig.

PIHLBLADS BOK VÄCKER en del funderingar. Ett ord som Moderaterna lanserat är ”utanförskap” som upprepades under hela valrörelsen 2006. Med ”utanförskap” menas att människor riskerar att fastna

utanför arbetsmarknaden i olika typer av sociala system. Där tappar folk sin sociala och yrkesmässiga kompetens och det blir svårt att komma tillbaka. Det behövs därför stöd och vägar tillbaka för dem, menar Moderaterna. Det är "arbetslinjen" som ska gälla. Ordet "utanförskap" har vunnit fäste i språkbruket, och även socialdemokrater använder det.

Tidigare skilde man på arbetslöshet och sjukdom, men så verkar det inte vara nu. Är det för att den höga arbetslösheten inte ska uppmärksammas för mycket? Är det för att åtgärder som omvandlar sjuka till arbetsökande inte ska framstå som alltför brutala? Känslomässigt associeras "utanförskap" med att vara ute i kylan och inte höra till. Det förefaller vara ett ord som valts för att popularisera arbetslinjen och kanske i någon mån lägga skulden för arbetslöshet på den arbetslösa själv. Ordet "arbetslös" brukar traditionellt förknippas med samhällets misslyckande. Men Pihlblad ger inte någon "inside information" från några sådana diskussioner. Man kan väl bara konstatera att man tidigare i samhällsdebatten inte blandade ihop sjukskrivningar med oförvårdad arbetslöshet.

Hävdandet av "arbetslinjen" är också gammal högerpolitik. Av arbetslöshetsdebatterna i riksdagen på 1920-talet, när arbetslösheten var cirka tio procent, framgår att man inom högern ställde sig mycket avvisande till understöd till arbetslösa. Även om så kallat nödhjälpsarbete var dyrare än kontantunderstöd så var det viktigt att de arbetslösa inte demoraliserades. Det var i högsta grad "arbetslinjen" som gällde.

ETT ANNAT BEGREPP som Moderaterna flitigt använder och som spritt sig är "ordning och reda i ekonomin", som det heter i moderaternas idéprogram från 2011. Detta är något som Moderaterna lovar att prioritera. Man förstår att det inte skall tolkas som att siffrorna i statsbudgeten skall vara korrekta utan som att statsbudgeten skall vara i balans. Men gäller det även om Sverige råkar i en djup depression och behöver stimulera konjunkturen, ungefär som Barack Obama gör i USA?

En fråga som Pihlblad inte ger svar på är vad De nya moderaterna anser vara "rätt" nivå på arbetslösheten. Bland "högerkonomer" finns en uppfattning om att den så kallade jämviktsarbetslösheten ligger på cirka sex procent; med lägre arbetslöshet anses att arbetsmarknadens rörlighet, samt möjligheten att ha konkurrenskraftiga löner och låg inflation försvåras. Nobelpristagaren Paul Krugman anser att en stat bör sikta på tre procents inflation, tre procents arbetslöshet och tre procents tillväxt. I Sveriges riksdag uppstod närmast panik på 1970-talet om

arbetslösheten gick över tre procent. Minnet av den höga arbetslösheten under depressionsåren i början av 1930-talet, var då fortfarande levande hos den tidens riksdagsmän. I idéprogrammet från 2011 står att Moderaternas ambition är att ha "full sysselsättning", men vad anser de vara en rimlig nivå för arbetslöshet?

I TVÅ REDIGA kapitel i Pihlblads bok får vi veta hur de fyra borgerliga partierna pratade ihop sig. Det var hos "alliansens moder" Maud Olofsson på gården Högfors i Västerbotten och i KD:s partiledare Göran Hägglunds villa i Bankeryd i Småland. Att man kunde samla sig till en gemensam politik var viktigt för segern 2006. Under ett lager av lustiga och detaljrika episoder kan man urskilja det politiska händelseförloppet.

Partiledarna konstaterade att deras partier var olika varandra, men att man ändå skulle förhandla sig fram till gemensamma vallöften. Sex arbetsgrupper bildades för olika områden som fördelades mellan

"När Pihlblad påstår att moderaterna i dag är ett annat parti än det var före Reinfeldt, vill jag sätta ett frågetecken."

de fyra partierna, varvid Moderaterna lade beslag på det viktiga ekonomiområdet. Centern hade velat ha en grupp för miljöfrågor, men så blev det inte. I Bankeryd hos Hägglund gick partierna i clinch i konkreta och hårda förhandlingar. Det gällde framför allt att få fram pengar till skattesänkningarna. Folkpartiets Lars Leijonborg fick igenom att ersättningsnivåerna i sjukförsäkringen inte skulle sänkas. I stället fick det bli kraftigare åtstramningar av a-kassan. Andra stötestenar var fastighets-skatten, vars borttagande KD drev hårt.

Det är något av ett under att de borgerliga partierna kunde komma fram till en gemensam politik. Men på senare tid har man börjat angripa varandra inom alliansen. Inbördeskrig mellan de borgerliga partierna var nästan normalstillståndet under hela 1900-talet. Skulle det gå dåligt i opinionsmätningarna finns ökad risk för att oenigheten kommer tillbaka.

OM ORSAKNA TILL att Moderaterna vann en så stor seger 2006 kan man bara speku-

lera. En generell förklaring brukar vara att Moderaterna vann för att de lagt sig så nära mittlinjen. En orsak till framgången som Anders Pihlblad drar fram i *Ijuset* är det stora finansiella stöd som Moderaterna fick till sin valkampanj 2006. Det var finansmannen Gustaf Douglas och hans nätverk som stod för pengarna till ett utfattigt moderatparti. Men hur stor roll spelar pengarna i en valrörelse? Valrörelsen 2010 berörs knappast alls i boken, inte heller Moderaternas goda valresultat.

Kan man se ett mönster när det går dåligt eller bra för Moderaterna i val? Historikern Torbjörn Nilsson hävdar i sin bok om Moderaterna, *Mellan arv och utopi* (2004), att det är när Socialdemokraterna blir för extrema och hotar exempelvis äganderätten som de lider valnederlag och högern går fram. Men kanske gäller det också Moderaterna, som när högern under Jarl Hjalmarson föreslog att första barnbidraget skulle tas bort och när de ville riva upp ATP-reformen gick det dåligt i valet, eller som när Moderaterna i valet 2002 ville sänka skatterna med mycket stora belopp, så stora att man protesterade i de övriga borgerliga partierna. I Sverige, "landet lagom", gillar man inte ytterlighetspolitik.

ANDERS PIHLBLAD SKRIVER avslutningsvis att Moderaterna inte är samma parti som det en gång var. Och visst, tiderna förändras och vi med dem. Men det som mest frapperar är den kontinuitet som ändå präglar svensk höger. Visserligen slår man inte längre vakt om kristendomen, hemmafrun, familjen, försvaret och en god sexualmoral. Vad som emellertid går som en röd tråd genom högerens/moderaternas hundraåriga historia är skattesänkambitionen. Något förenklat kan man säga att höger/moderaterna börjar med att sänka skatter och sedan försöker finansiera sänkningarna, främst genom utgiftsminskningar. Socialdemokraterna har först utlovat sociala reformer och sedan funderat över finansieringen, främst genom skattehöjningar.

När Pihlblad påstår att Moderaterna i dag är ett annat parti än det var före Reinfeldt, vill jag sätta ett frågetecken. Ett stort systemskifte i nyliberal anda har redan ägt rum sedan cirka 20 år tillbaka i Sverige och även på andra håll i världen. Sverige är sedan länge inte samma land längre och skillnaderna är betydande. Tänker "De nya moderaterna" omvandla Sverige ytterligare i nyliberal riktning? Den frågan får vi inte svar på i Anders Pihlblads bok.

► Louise Drangel är fil. dr i historia och forskar om högern och välfärdspolitiken.

Håkan Blomqvist & Werner Schmidt (red.)
Efter guldåldern – Arbetarrörelsen och fordismens slut

CARLSSONS | 242 S. | ISBN 9789173314749

GRUNDEN TILL DEN SVENSKA MODELLEN LADES FÖRE 30-TALET

Recensent *Svante Nycander*

FÖRESTÄLLNINGEN ATT DET svenska 30-talet var så betydelsefullt ifrågasätts i denna nya antologi. Det är riktigt att detta decennium har heroiserats på bekostnad av andra skeden, hävdar recensenten. Grunden till den svenska modellen lades i början av 1900-talet genom avtalet mellan SAF och LO 1905–06. Nästan allt som vi förknippar med den svenska modellen var ett utflöde av denna tidiga kompromiss mellan arbete och kapital.

UNDER HUNDRA ÅR från 1870 utvecklades Sverige jämnt och progressivt, tillväxten låg i världstoppen. Vår moderna historia blev intressant för omvärlden främst genom arbetarklassens framgångsrika integration i samhället. Sedan trettioalet har Sverige varit en modell.

Bilden motsägs av en grupp historiker i projektet Arioso (Arbetarrörelsen i Östersjöområdet) vid Södertörns högskola. I antologin *Efter guldåldern* övertar de Eric Hobsbawms periodisering av "det korta 1900-talet", som varade från första världskrigets utbrott till kommunismens fall i Östeuropa. Åren 1914–45 var katastrofernas tidsålder, sedan följde i västvärlden en guldålder för både kapitalismen och arbetarrörelsen på omkring trettio år. Det tredje skedet, som pågår än, kännetecknas av sammanbrott, otrygghet, ekonomiska kriser och splittring inom arbetarrörelsen. Perspektivet är internationellt men boken handlar mest om Sverige.

Guldåldern utmärktes av en samhällelig utvecklingstyp som författarna betecknar som fordism. Den byggde på en kompromiss mellan kapital och arbete kring ökad produktivitet och masskonsumtion och förutsatte en rekonstruerad världsmarknad under USA:s hegemoni och militära kontroll. Författarna anser i likhet med Hobsbawm att det sovjetiska hotet var en avgörande drivkraft bakom välfärdspolitik och den offentliga sektorns tillväxt under efterkrigstiden. Samtidigt drev västkapitalismen de kommunistiska länderna att införa en imiterad fordism, som gav arbetarklassen en viss grad av "konsumism" och social välfärd. Även för Sverige var for-

POLITIK & SAMHÄLLE

dismen ett undantagstillstånd mellan två kristider.

Författarna tror med Antonio Gramsci att den ekonomiska sfären, politiken och det civila samhället i modern tid vävs ihop till "ett hegemonialt historiskt block", en fungerande enhet som driver samhället i en bestämd riktning. Den representeras främst av "den ekonomiska aktivitetens avgörande kärna". Guldåldern förknippas med ett "borgerligt-proletärt industri-block", särskilt dess "nationella industrikapitalistiska grupper". Arbetarrörelsen kan ingå i blocket men alltid som en junior partner. Den politiska makten vilar på samhällelig hegemoni.

Fordismens kris och upplösning är en utdragen process. Dess epicentrum bestäms av ekonomiska motsättningar, men krisen förknippas även med politiska företeelser alltifrån 68-rörelsen till Sovjetkom-

munismens fall. Tanken bakom Arioso är att studier av arbetarrörelsens två grenar, socialdemokratin och kommunismen, ska göra det lättare att förstå hela samhällsutvecklingen.

LÄSAREN BEHÖVER INTE gissa vilken idétradition författarna tillhör. Deras forskning avser Östersjöregionen och teorin borde därför vara relevant vid en analys av Sveriges omvandlingsprocess. Men ur den synvinkeln är periodiseringen enligt Hobsbawms triptyk inte lyckad, eftersom den börjar 1914 och inte inrymmer det fackliga genombrottet och Socialdemokraternas rekordsnabba etablering som det största partiet. Teorin blockerar förståelsen av hur 1900-talet blev Socialdemokratins tidsålder. Talet om hegemoni är en förklaring i dimbildningens tjänst.

Werner Schmidt sätter uttrycket "den svenska modellen" inom citationstecken. Hans bidrag har rubriken: "Vems anda var 1930-talets Saltsjöbadsanda?" Föreställningen om en specifik svensk välfärdsmodell, vilande på samförstånd och kompromiss, etablerades i omvärlden på trettioalet och blev snart en del av Sveriges självbild. Schmidt polemiserar mot tron på en sådan "autonom nationell skapelse". Han anser att trettioalets sociala reformpolitik var blygsam. Det politiska handlingsutrymmet begränsades av Hitlertysklands ambition att skapa ett hegemoniskt block i Europa och av inhemska maktcentra utanför den officiella politiken. Viktigast vid formeringen av regeringspolitiken, skriver Schmidt, var "de ekonomiska och finansiella eliterna". Vårt näringsliv länkades ihop med Tysklands

krigsindustri. Saltsjöbadsavtalet ser han som ett led "i formeringen av den borgerliga hegemonin". Först efter det tyska nederlaget 1945 blev det möjligt, i Sverige som på andra håll, att bygga upp välfärden. Någon svensk *Sonderweg* kan man inte tala om.

TRETTIOTALET HAR HEROISERATS och uppförstorats på bekostnad av andra skeden, men Sveriges *Sonderweg* är ändå en realitet. Den var inte ett resultat av Socialdemokraternas segerval 1932 utan av det fackliga genombrottet 1905–06, genom det första verkstadsavtalet och "decemberkompromissen" mellan SAF och LO. Parterna erkände då varandras mest centrala principkrav, vilket bäddade för en snabb tillväxt av organisationerna på bägge sidor och en gemensam uppbyggnad av världens starkaste och mest autonoma kollektivavtalssystem. Kompromissen satt långt inne och hade inte kunnat antas utan en fem månader lång allmän lockout i verkstadsindustrin. Utanför Norden brukade myndigheterna ingripa mot stora konflikter med tvång, som kvävde varje principiell kompromiss i sin linda.

År 1930 var 80 procent av de svenska industriarbetarna fackligt organiserade, en siffra inget annat land var i närheten av. Det innebar att fackföreningarna dominerades av vanligt folk, inte av aktivister. Den svenska arbetsmarknaden var kanske Europas mest konfliktdrabbade, men det viktiga var att parterna anpassade sig till erkända spelregler: kollektivavtal innebär fredsplikt, båda parter har rättigheter, utomstående bör behandlas som neutrala, föreningsrätten ska respekteras. Det var inte enkelt, eftersom kommunister och syndikalister vägrade erkänna regler för klasskampen, men dessa breda, disciplinerade och samtidigt krävande fackföreningar var ryggraden i arbetarrörelsen och huvudförklaringen till det långa politiska maktinnehavet, samtidigt som de var ett skydd mot arbetsgivarnas godtycke på arbetsplatsen. I länder med smalare fackföreningar blev klasskampen mer politisk och militant men mindre effektiv i tvister om arbetsvillkoren och ofta en belastning för närstående parti på valdagen.

Så gott som allt annat som kan förknippas med den svenska modellen var mer eller mindre ett utflöde av den tidiga kompromissen mellan kapital och arbete. Arbetarklassen har varit ungefär lika politiskt aktiv som medelklassen. I den relativt jämlika, demokratiska miljö som skapats har det varit lättare för alla folkrörelser att göra sig gällande, liksom för intellektuella kulturradikaler. Med brett politiskt stöd har Sverige avvikit från en västerländsk medelväg på många områden: familjepoli-

tik och jämställdhet, alkohol och droger, internationell solidaritet, ekonomisk utjämning, sekularism och kulturell öppenhet.

ALLT DETTA FÖRSVINNAR i författarnas framställning, där just inget progressivt i Sverige tiden före 1945 anses värt att notera. Där fanns ingen spricka i den borgerligt kapitalistiska hegemonin.

Lars Ekdahl diskuterar varför arbetarrörelsen under åttiotalet gav upp idén om demokratins tredje steg, den ekonomiska demokratin. Löntagarfonder som medel att bryta makt- och ägarkoncentrationen hade diskuterats intensivt sedan 1975, men projektet gick om intet, anser han, i en dragkamp mellan partiet och fackförningsrörelsen.

”År 1930 var 80 procent av de svenska industriarbetarna fackligt organiserade, en siffra inget annat land var i närheten av.”

Förklaringen är enklare än så. När fondprojektet fick konkret form blev dess ihållighet uppenbar. Hur ser den ekonomiska demokratins valkretsar ut? Demokrati verkar genom val, omröstningar och fri offentlig diskussion. Större beslut förbereds genom utredningar och remissbehandling. Vilka företag i fri konkurrens kan fungera så? Olof Palmes löfte 1982 om en fjärde röstsedel på valdagen blev slutpunkten för diskussionen om ekonomisk demokrati genom fonder. Ingen trodde på idén.

Den fackliga opinionen för medbestämmande i företagen hade varit sval ända sedan tjugotalet, eftersom man fruktade att lojaliteten skulle splittras. Den vaknade först när LO-juristen Sten Edlund 1970 visade hur medbestämmande skulle kunna utövas i förhandlingar, fackets normala arbetssätt. När Palme föreslog en lag om facklig hälftenrepresentation i bolagsstyrelser blev han brutalt avvisad av LO. Till sist gjorde facket upp med SAF om det så kallade utvecklingsavtalet, som bygger på förhandlingsmodellen.

DET ÄR SANT att perioden efter "guldåldern" rymt många kriser och störningar av skilda slag. I den svenska diskussionen finns två uppfattningar om när brytpunkten inträffade. Några säger första hälften av sjuttioalet och syftar på den politiska vänstersvängen, andra säger åttiotalet och syftar på nyliberalismen. Kjell Östberg beskriver hur Socialdemokraterna tappade greppet om de vänsterintellektuella. Partiet förlorade 68-generationen, och tomrummet fylldes av "en ny typ av statlig byråkrati, anpassad till tidens marknadsstyrda credo". På nittioalet fostrades socialdemokratiska ungdomar "in i ett parti som ansvarade för de mest omfattande sociala nedskärningar, privatiseringar och avregleringar som vårt land skådat, och som lett fram till gigantiska omfördelningar till det arbetande folkets nackdel". Ja, så tänker många. Men den föregående perioden av regleringar, skattechöjningar, underskott och inflation innebar noll procent i ökad reallön, att jämföra med mer än 30 procents ökning sedan 1995.

Bäst är att se perioden 1970–2000 som en helhet. Det som hände i början betingade det som hände sedan, och de inhemska orsakerna till stagflation och otrygghet var tydligare än de internationella; murens fall och *nine eleven* förändrade inte Sverige. 2000-talet är inte en svensk kristid.

Mycket läsvärt är Samuel Edquists kapitel om hur den svenska historiesynen förändrats i riktning mot postmodernism parallellt med att politiken och opinionen blivit mer borgerlig. Det förflutna uppfattas mindre som en sammanhängande historia, i stället ses det alltmer som ett kulturarv, med funktionen att ge identitet åt en nutidsmänniska med svaga band bakåt i tiden. Postmodernismen i sig är varken progressiv eller konservativ, den utmanar alla "stora berättelser" och ser vedertagna sanningar som blott "diskursiva konstruktioner". Edquist visar hur lokal arbetarhistoria och "gräv där du står" trängs åt sidan av folkdans och folkdräkter. Kulturarvet står för en klassöverskridande nationell gemenskap utan ideologisk laddning. Intresset förskjuts från text till bild, från kunskap till känsla och upplevelse.

Detta har samband med att den i valen segerrika borgerligheten saknar en egen politisk berättelse, ett stort perspektiv liknande det som fanns under Socialdemokratins tidsålder, en stolthet över sitt förflutna, kännedom om de egna idéernas framväxt. Historia är inte "De nya moderaternas" bästa gren.

► Svante Nycander är författare och före detta chefredaktör för *Dagens Nyheter*.

David Andersson
**Dr. Kissinger &
 världshistorien**

ATLANTIS | 234 S. | ISBN 9789173535298

EN AKADEMIKER I VÄRLDSPOLITIKEN

Recensent *Mats Bergquist*

HUR SER RELATIONEN mellan akademisk forskning och politisk gärning ut i Henry Kissingers fall? Den frågan ställer David Andersson i sin nya bok. Som historiker har Kissinger förklarat sig vara pessimist, men det har inte hindrat honom från att hantera problem med entusiasm och cynism. Anderssons analys väcker få invändningar, men den innehåller heller inget direkt nytt.

POLITIK & SAMHÄLLE

DEN INTELLEKTUELLA DEBATTEN om den amerikanska utrikespolitiken under 1900-talets senare del dominerades av en handfull herrar, som dessutom blev ganska gamla. Den i dag mest kände av dem, Henry Kissinger, är nu 88, snart 89 år, men reser fortfarande, 35 år efter det han lämnat utrikesministerposten, jorden runt och träffar ledande statsmän, håller synnerligen väl avlönade anföranden och publicerar emellanåt en diger volyms med utrikespolitiska betraktelser, nu senast förra året om Kina. George Kennan, ursprungligen diplomat, men sedan mest

författare av en lång rad lysande böcker huvudsakligen om stormaktspolitiken, blev 101 år (1904–2005) och aktiv debattör långt in i nittioårsåldern. Paul Nitze (1907–1994), som från början arbetade på Wall Street, framträdde mindre utåt, men desto mera aktivt inom olika administrationer, framför allt som förhandlare om kärnvapenfrågor.

Kennan och Nitze, som umgicks privat, hade en sak gemensamt: de hade båda en stark känsla av att de inte utnyttjats till sin fulla potential. Kennan blev visserligen ambassadör i Moskva och Belgrad, men skötte inte dessa uppgifter lika väl som skrivmaskinen. Trots att han, med det så kallade långa telegrammet från Moskvaambassaden 1946, gav upphov till "containment"-doktrinen, som styrde amerikansk utrikespolitik under mycket av det kalla kriget, kände sig Kennan inte uppskattad av de makthavande, som han tyckte misstolkade hans åsikter. Nitze, som 1950 författat ett annat av det kalla krigets grundläggande dokument, NSC-68, som efter Koreakrigets utbrott innebar en kraftig upprustning, hade väntat sig att bli nationell säkerhetsrådgivare i Vita Huset eller försvarsminister, men fick nöja sig med visserligen höga men ändå något mera modesta positioner.

MEN DEN SOM lyckades både med sin akademiska karriär vid Harvard och sedan med sin politiska i Washington var Henry Kissinger (1923–). Han kom som judisk flykting från Tyskland (via Sverige, där en del av hans familj blev kvar) till USA som femtonåring och har behållit en tydlig tysk accent i sin engelska. Kissinger, som således skrivit en mängd böcker och analyserats i åtskilliga andra, har nu blivit föremål för en svensk biografi av historikern och journalisten David Andersson, *Dr. Kissinger och världshistorien*. Andersson har plöjt igenom en betydande mängd material; bara Kissingers memoarer omfattar närmare 3 000 sidor. Om man därtill lägger att Kissinger, i motsats till Kennan som var en lysande stilist, skriver tungt och laddar sina texter med politiska maximer snarare än resonerar, ter sig Anderssons bok som en rejäl arbetsprestation.

Den uppgift som han föresatt sig är den uppenbara när man har att göra med en intellektuell i politiken: vad slags förbindelse kan man etablera mellan liv och lära, hur har hans politik påverkats av hans akademiska forskningar, om alls? Andersson intresserar sig både för politikern, historikern och författaren Kissinger – och för en hel del annat som tas upp i boken. Sedan har Andersson följt Kissingers politik på ett antal centrala fält åren 1969–1977, då han först, till sin egen förvåning – han

var dessförinnan främst rådgivare och vän till Nixons republikanske motståndare, Nelson Rockefeller – blev nationell säkerhetsrådgivare och därefter utrikesminister under presidenterna Nixon och Ford.

Henry Kissinger brukar räknas till den realistiska skolan inom internationell politik, vilket även var fallet med George Kennan och Paul Nitze, fastän de ofta hade olika meningar om vad denna krävde. Det avgörande elementet i denna är kampen om inflytande mellan stormakterna. För att undvika öppna konflikter mellan dessa måste man söka hitta en ordning som uppfattas som legitim. Kissingers svårästa doktorsavhandling handlar om hur man efter Napoleonkrigen vid Wienkongressen 1814–1815 försökte skapa en stormaktsordning där även det besegrade Frankrike upptogs. Denna legitimitet fick inte förväxlas med rättvisa, ett begrepp som kunde hota den rådande ordningen. Andersson citerar en onekligen mycket provokativ formulering av Kissinger, nämligen att problemet i den internationella politiken snarare än att bekämpa ondskan handlar om att hålla tillbaka rättfärdigheten, som ständigt hotar legitimiteten.

Att man kunde upprätthålla ett rimligt mått av säkerhet och undvika större konflikter under perioden 1814–1914 – vilket dock är en sanning med modifikation eftersom åtskilliga krig fördes också under detta århundrade – tillskriver Kissinger främst den österrikiske kanslern Metternich och den brittiske utrikesministern Castlereagh. Metternich har ofta utpekats som Kissingers förebild, vilket han förnekat. Däremot har Kissinger sagt att man kommer till ett ämbete med ett visst intellektuellt bagage, som man knappast har tid att fylla på när man är mitt uppe i uppgiften. Till detta bagage hör också Kissingers studium av Bismarck, som han betecknar som en "vit revolutionär" statsman, vars allianssystem var alltför beroende av en man för att kunna överleva dennes avgång. På så sätt blev denna Bismarckska ordning en anledning till det första världskriget.

DAVID ANDERSSONS ANALYS av Kissingers världsbild möter egentligen få invändningar, också om den inte innehåller något direkt nytt. Något Andersson borde ha framhävt är att hans objekt i sina historiska skrifter ofta suddar ut skiljelinjen mellan historieskrivning och normativa utsagor; det hjälpte honom att lyckas i politikens värld. Som historiker har Kissinger förklarat sig som pessimist, medveten om alla civilisationers fall, säger han i en intervju med *New York Times* legendariske James Reston (13 oktober 1974). Men som politiker måste han hantera uppkommande

problem. Detta har han, som framgår av Anderssons bok, gjort med energi, entusiasm och ett betydande mått av cynism.

När Richard Nixon och Kissinger i januari 1969 tog över makten i Vita Huset hade de ärvt Vietnamkriget, där USA under Lyndon Johnson trappat upp sitt engagemang från en rådgivarroll i Sydvietnam till en insats med 500 000 man. Detta hade ändå inte lett till någon seger mot Nordvietnam. Det gällde nu att med hedern i behåll försöka dra sig ur kriget, som hämmade USA:s utrikespolitik och åstadkom stora förluster och så mycken tidvis våldsam inhemsk kritik. Det var här som Kissinger, ovan huvudet på sina sydvietnamesiska allierade och utrikesministern Rogers ovetande, bedrev hemliga förhandlingar med Nordvietnam. USA lämnade till sist 1975 Saigon med svansen mellan benen. David Andersson är med rätta kritisk mot Kissingers sätt att hantera detta krig där också Kambodja och Laos drogs in och fick utstå stor förstörelse. Han fick, ironiskt nog, tillsammans med norrsidans chefsförhandlare Le Duc Tho, Nobels fredspris för denna insats.

Andersson tycker att Kissinger borde ha fått priset snarare för sina insatser för att få till stånd ett slags lösning efter Oktoberkriget i Mellanöstern 1973. Där lyckades han, trots sin judiska bakgrund, vinna både Egyptens Sadats och Syriernas acceptans; uppgörelserna om Sinaihalvön blev ju sedan inledningen till Sadats närmande till Israel 1977.

MEN DET VAR relationen till Sovjet och Kina som intresserade Nixon och Kissinger mest. Nixon hade redan innan han blev president i *Foreign Affairs* hävdad att Kina inte för evigt kunde hållas isolerat. Med hjälp av Pakistan, som hade och har nära relationer till Kina, kunde Kissinger etablera en kanal till Peking, vilken ledde till Richard Nixons berömda besök i Kina

1972. Kina hade då i flera år legat i ideologisk fejd med Sovjet och skulle givetvis ha nytta av en fungerande relation till USA, samtidigt som Washington då kunde utöva press mot Moskva enligt principen två slår den tredje. Men Sovjetledningen ville inte exponera sig för en amerikansk-kinesisk inringning och tolererade därför åtskilligt från USA:s sida. Bland annat tog man emot Nixon i Moskva 1973 trots att USA då bombade Moskvaskyddsling Nordvietnam. Kissinger antog att både Moskvaskyddsling och Pekings revolutionära glöd falnade och att de båda staterna borde kunna fogas in i ett värnande om status quo.

Henry Kissingers – och Nixons – problem med denna maktbalanspolitik var två: hur skulle man kunna utåt presentera och få godkännande för denna politik, som var så främmande för amerikanskt tänkande om USA som "the exceptional country", och hur skulle man ställa sig till uppdykande internationella problem och konflikter som inte kunde passas in i ett stormaktsmönster? David Andersson ägnar åtskilligt utrymme åt båda dessa frågor. Till att börja med lyckades Kissinger, genom vad han uppnådde i förhållandet till Kina och i Mellanöstern eller syntes uppnå i Vietnam, framstå som en utrikespolitisk trollkonstnär, vilket säkert spelade en stor roll i Nixons återval 1972 (även om motkandidaten George McGovern var svag). Men efterhand ledde politiken till reaktioner i kongressen. Den idealistiska ådran i amerikansk utrikespolitik har alltid varit stark och på gott och ont dominerat de flesta administrationer, egentligen alla utom Teddy Roosevelts (1901–1909) och Nixons. Förr eller senare skulle de mänskliga rättigheternas ställning i diktaturernas Moskva och Peking och USA:s politik i andra konflikter leda till för Kissinger besvärande frågor. Till sist blev han under presidenten Ford närmast en belastning. Med valet av Jimmy Carter 1976 sattes de

mänskliga rättigheterna i centrum vilket försvärade relationen till Sovjet.

HUR TER SIG då Kissingerbilden i dag, 35 år efter hans avgång? David Andersson ägnar även detta ämne en hel del utrymme. Kissinger fick ingen plats i Ronald Reagans eller George W Bushs administrationer, som båda hade mycket tydliga idealistiska drag, fast denna idealism i Bushs fall ledde till katastrofala resultat. Öppningen mot Kina, ett land som uppenbarligen alltid fascinerat Kissinger, samt hans strävan efter avspänning mellan stormakterna får Anderssons erkännande, liksom hans skickliga medling efter Oktoberkriget. Men på minussidan finns hans brist på förståelse för konflikter i tredje världen, hans betoning på stabilitet till förfång för reformer, stöd till diktaturer som Pinochets i Chile.

David Andersson är i sin bok angelägen att distansera sig från Kissingers världsbild. Man kan distansera sig från den utan att för den skull avstå från att läsa hans böcker. Olof Palme samtalade alltid med Kissinger när de möttes, trots deras skarpa motsättningar om inte minst Vietnam. En mycket intressant samtalspartner och dito författare förblir Kissinger. Under 1970-talets första hälft spelade denne akademiker en världspolitisk roll, som få intellektuella har gjort före eller efter honom. Denna roll har underlättats av att han uppenbarligen utan svårighet kunnat distansera sig från de hos intellektuella annars så vanliga dubierna om halten i den egna övertygelsen.

► Mats Bergquist är docent i statskunskap och före detta ambassadör.

— Annonser —

**EDWARD GLAESERS
KÄRLEKSFÖRKLARING
TILL STADEN**

Beställ boken på www.sns.se/forlag

**SNS
FÖRLAG**

RESPONS INTERVJU

Ett samtal med Ulrich Herbert De ideologiska debatterna om Förintelsen är över

AV KAY GLANS

Det finns i dag en konsensus mellan historikerna om synen på Förintelsen, hävdar Ulrich Herbert, en av Tysklands ledande historiker. Men den unga generationens intresse för Tredje rikets historia minskar.

Villigheten att använda nationalsocialismen som slagträ i den politiska och kulturella debatten motsvaras sällan av en villighet att sätta sig in i den historiska forskningen om Tredje riket. När det gäller till exempel synen på gärningsmännen spelar Hannah Arendts tes om ondskans banalitet fortfarande en central roll i debatten. I själva verket torde få böcker ha blockerat insikten om hur mordmaskineriet fungerade så mycket som hennes bok om Adolf Eichmann, *Den banala ondskan* (1963). Hon packade om gärningsmannens eget försvar efter kriget att de bara var osjälvständiga orderlydare som inte kunde föreställa sig vad deras handlingar fick för konsekvenser. Detta stämde inte in på Eichmann, som nu senast Bettina Stangneth har visat i sin stora studie *Eichmann vor Jerusalem* (2011). Han var en ideologiskt övertygad byråkrat under Tredje riket och höll fast vid sina övertygelser under åren i Argentina efter kriget. Och synen på gärningsmännen som ointelligenta och osjälvständiga gäller i synnerhet inte den krets av unga byråkrater inom Reichssicherheitshauptamt (RSHA) som utgjorde förintelsemaskineriets kärntrupp. De var politiskt engagerade, välutbildade och kapabla att ta egna initiativ, som Michael Wildt gjort tydligt i *Generation des Unbedingten* (2002).

Det är framför allt en generation av yngre tyska historiker, huvudsak-

ligen födda på 60-talet och framåt, som genom empiriska studier under de senaste 15 åren har förtydligat och förändrat bilden av mordpolitiken och nationalsocialismen. En viktig förutsättning för denna stora empiriska våg var kommunismens fall, som gjorde Östeuropa, där huvuddelen av den national-socialistiska regimens förbrytelser ägde rum, synligt på ett nytt sätt. En annan viktig förutsättning för denna empiriska våg var biografins återkomst. I stället för att teoretisera om abstrakta strukturer tog man reda på vem som hade gjort vad och på vilken plats. Till de viktigare verken i denna strömning hör Dieter Pohls *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944* (1997), Christian Gerlachs *Kalkulierte Morde* (1999) om Vitryssland, Anrej Angricks *Besatzungspolitik und Massenmord* (2003) om södra Sovjetunionen, samt redan nämnda verk av Michael Wildt. Något av en mentor för denna generation har Ulrich Herbert, född 1951, varit, själv författare till en monumental biografi (1996) om Werner Best, juristen som byggde upp terrorapparaten tillsammans med Reinhard Heydrich och senare blev riksfullmäktig i det ockuperade Danmark. Jag träffade Herbert 1997 i Tyskland, och då förmedlade han kontakter till den unga generationen som just höll på att bli skönjbar. Då föreföll det som om vi bevittnade en stor våg av empiriska studier, men att det saknades historiker som kunde syntetisera och teoretiskt tolka dessa rön.

I våras fick jag tillfälle att återknyta till vårt samtal när Herbert höll en föreläsning till Hugo Valentins min-

ne vid Uppsala universitet. Herbert är professor i modern och samtida historia vid Albert-Ludwigs-universitetet i Freiburg och har på senare år bland annat varit involverad i två betydelsefulla mastodontprojekt. Det ena var att skriva historien om Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) 1920-1970 i 10 band. Det andra var att ingå i redaktionsgruppen för serien *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden* som i 16 band ska sammanställa källor och dokument om Förintelsen. Herbert har alltså en eminent överblick över forskningsläget. Jag frågar honom hur den empiriska vågen bland de yngre historikerna har utvecklats.

Den unga generationens ointresse

”Den empiriska forskningen expanderade starkt kring år 2000”, svarar Herbert, ”och det kom många böcker som förde upp forskningen på en ny nivå. Vår kunskap blev bredare och intensivare, en rad nya aspekter utforskades. Det finns försök till synteser, men det handlar mindre om en syntes av nationalsocialismen i sig som att integrera den med den tyska och europeiska 1900-talshistorien och därmed få ett bredare perspektiv. Men bland de yngre studenterna, låt oss säga dem som är 25 år och yngre, är intresset för NS-tiden numera litet, precis som i alla andra länder, som i USA, Storbritannien, Sverige eller Israel. Om jag för 15 år sedan höll ett föredrag på universitetet om någon aspekt av Tredje riket kom det sådär 500 till 800 åhörare. När Ian Kershaw presenterade sin Hitlerbiografi kom 1400 personer, så polisen var tvungen att avvisa en del.

I dag kommer det kanske 50 till en föreläsning på detta tema. De nya empiriska avhandlingarna är också mycket färre än de var tidigare.”

Kan inte detta avtagande intresse hänga samman med de politiska händelserna på senare år, undrar jag. Den politiska och ekonomiska ordningen har ju kommit i gungning, det ser vi inte minst på EU, och nya problem hamnar i fokus. Herbert medger att Tysklands förändrade roll i världen gör nya frågeställningar aktuella, men han menar samtidigt att man ska vara försiktig med att tolka den unga generationens inställning politiskt. Att koncentrationen på den tyska historien har avtagit ska delvis ses som en internationaliseringsprocess och intresset för internationell politik har ökat starkt bland de yngre.

”Men framför allt beror det minskade intresset på att den yngre generationen har intrycket av att alla tänkbara positioner politiskt och forskningsmässigt redan är upptagna av den äldre generationen. Det finns inte utrymme för dem att vara innovativa, de har en känsla av att allt redan är sagt. De stora ideologiska debatternas tid är förbi inom forskningen. Syftet med den stora utgåva av dokument om Förintelsen som jag arbetar på tillsammans med andra är att ställa diskussionen om mordet på judarna på en ny empirisk grund, eftersom behovet av nya provokativa tolkningar i grund och botten är tillfredsställt. Forskningen är till 90 procent enig om förloppet. Det finns fortfarande vita fläckar, men det finns ingen stor oenighet mer. Att det har utvecklats en konsensus ser man på vår edittionsgrupp, som

består av olika fraktioner, men där det sällan uppstår motsättningar om sakerna själva, utan huvudsakligen om vilken vikt de ska tillskrivas.”

Ett exempel på hur ny forskning har försvårat polarisering är Dieter Pohls bok *Die Herrschaft der Wehrmacht. Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941–1944* (2008). Längre odlades myten om den obehärdade armén och så sent som på slutet av 90-talet blev det en våldsamt debatt i Tyskland när Institut für Sozialforschung i Hamburg anordnade en utställning om Wehrmachts delaktighet i förbrytelserna. Pohl visar i sin väldokumenterade studie att den militära ledningen från början var inriktad på massmord av ryska krigsfångar och civilbefolkningen, framför allt genom att låta dem svälta ihjäl, och att man på det hela taget samarbetade väl med terrorapparaten. ”Pohls bok går mycket längre än Wehrmachtutställningen”, säger Herbert, ”och han visar att diskussionen om huruvida armén var delaktigt i förbrytelserna nästan är litet löjligt, eftersom Wehrmacht vadade i blod från början.”

En alternativ modernitet

Gäller samma stiltje i debattklimatet också en annan tidigare häftigt omdiskuterad fråga, nämligen hur nationalsocialismen förhöll sig till moderniseringen? En länge dominerande tolkning var att den var en rörelse som ville slå sig tillbaka till det förflutna men för att göra det var den tvungen att använda sig av moderna medel. Som ett tecken på dess bristande modernitet har man också angett att regimen präglades

av ineffektivitet och en kaotisk struktur. Men i slutet på 80-talet hävdade några tyska historiker att den modernisering som ägde rum under Tredje riket var avsiktlig, vilket renderade dem förebräelsen att de var apologetiska.

”Debatten fördes vid en tid när ’modern’ i Tyskland och i andra länder fortfarande hade en självklar positiv innebörd”, kommenterar Herbert. ”Modernt stod för någonting bra och så är det fortfarande i det allmänna språkbruket. Men om man inte ger begreppet denna värderande bibetydelse, då kan man säga att Sovjetunionen och Tredje riket var försök att införa vad man uppfattade som den borgerliga världens sammanbrott skapa alternativ som var effektivare och tydligare. Nationalsocialismen och stalinismen var inte antimoderna utan utkast till en alternativ modernitet. Nationalsocialismen förenade modern teknik med en rasstat. Det var en effektiv regim men helt inriktad på krigföring. Både nationalsocialismen och bolsjevismen ville vara alternativ till en liberal kapitalism, men en viktig skillnad var att det nationalsocialistiska systemet vilade på befolkningens samtycke och riktade sin terror utåt, medan stalinismen riktade terrorn mot den egna befolkningen.”

Föreställningen om den nationalsocialistiska regimens vetenskapsfientlighet har också modifierats. Den må ha gällt humanvetenskaperna, men inte naturvetenskaperna och tekniken. Utöver historiskrivningen om DFG som Herbert har varit med om att leda, har ett stort projekt om Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft bidragit till att ge en

ny bild av vetenskapen i Tredje riket. Helmut Maier har till exempel i sin tvåbandsstudie *Forschung als Waffe* (2007) reviderat uppfattningen att innovativiteten inom teknik och naturvetenskapen avtog efter 1933. Det nationalsocialistiska systemet var också effektivt när det gällde att mobilisera resurserna och skapa kommunikation mellan forskargrupper, hävdar Maier.

”Grundproblemet var att man drev stora delar av den akademiska eliten i exil för att bli kvitt den liberala och den judiska delen av den akademiska världen”, säger Herbert. ”Men de studier som nu har kommit visar att den tyska vetenskapstraditionen fördes vidare under Tredje riket men med en kraftig förskjutning av resurserna i riktning mot rustningen. Den gamla tesen om nationalsocialismens vetenskapsfientlighet var en förskönande lögn hos våra akademiska anfäder som syftade till att skyla över deras agerande under denna period. De vetenskapliga prestationerna under Tredje riket var anmärkningsvärda för en krigförande nation, men de nya idéer som utvecklades i USA och andra delar av Europa inom atomforskningen, inom psykologin och sociologin, blev eftersatta. På 50-talet märkte man att tyskarna inom praktiskt taget alla discipliner hade förlorat anknytningen till de nya innovativa områdena. Det hade delvis att göra med att man drev så många forskare i exil, men det var också en konsekvens av den enorma koncentrationen på kriget. Man får inte glömma att universitetens bemanning tunnades ut dramatiskt under kriget. Så nej, den gamla tesen om regimens vetenskapsfient-

lighet stämmer inte, men det får heller inte leda till att den vänds i sin motsats så att man börjar tala om en blomstringstid.”

Fortfarande kunskapsluckor

Finns det fortfarande centrala kunskapsluckor när det gäller Tredje riket, frågar jag Ulrich Herbert innan vi skiljs. Han säger att det behövs fler studier om den ekonomiska politiken, men vi behöver också veta mer om övertygelsernas betydelse, om den aktiva ideologiska uppslutningen i Tredje riket. Men framför allt finns det fortfarande stora luckor i kunskapen – och källorna – när det gäller den tyska ockupationspolitiken i Östeuropa och Sydeuropa.

”Ett av de stora problemen för forskningen om Förintelsen, och det gäller över hela världen, är att det krävs så stora språkkunskaper för att kunna ta sig an nya empiriska teman. Man måste kunna litauiska, ryska, hebreiska, grekiska, serbiska, för att ta några exempel, eftersom ockupationspolitiken omfattade så många länder. Men eftersom få har språkkunskaper av detta slag ägnar man sig i stället åt meta-teman, man skriver om ’bilden av Förintelsen’. I USA är metastudierna numera 10 gånger fler till antalet än de empiriska. Den amerikanska forskningen påminner för övrigt litet om filmindustrin. Om det kommer en europeisk film som intresserar den, så gör den en amerikansk version. Det är litet så med historieforskningen också.” ■

► Kay Glans är chefredaktör för *Respons*.

—Annonser—

Varför tycks bildning vara en
bristvara trots att vi påstås leva i
ett kunskapssamhälle?

Sagt om författarens andra böcker:

”skriver som få andra
intellektuella vågar”

Per Wirtén

”[han] har fördelen att han

skriver oerhört bra”

Maria Schottenius

www.santerus.se

För första gången
som svensk pocket!

Trots att denna text är 2500 år
gammal är den ständigt aktuell
och efterfrågad. Alla som är
intresserade av tänkande och
ledarskap kan inspireras och
lära sig av Sun Zi.

De kinesiska originaltexterna är
översatta av Bengt Petersson,
Oii Kee Beng och
Henrik Friman.

110 s, pocket, utkommer under juni

KORT

BLANDADE KORTRECESSIONER

Richard Dawkins

Verklighetens magi

(The Magic of Reality – How We Know What's Really True)

ÖVERS. ELIN ISBERG

FRI TANKE | 271 S. | ISBN 9789186061241

Vetenskap och religion svarar på olika frågor

Recensent *Inga Sanner*

NATURVETENSKAP & TEKNIK

Vad har egentligen religion och vetenskap med varandra att göra? Det är en fråga som har stötts och blötts allt sedan vetenskapen under senare delen av 1800-talet av vissa kom att uppfattas som en konkurrent till religionen. Det skedde i en tid då många förlorade sin kristna tro och det fanns ett behov av att fylla det tomrum som förlusten hade skapat. Att vetenskapen fick fylla den funktionen kan synas märkligt med tanke på att vetenskap och religion handlar om så olika saker. Eller ska man kanske snarare säga att de borde göra det. För än i dag förekommer det ju att man inom vissa religiösa riktningar faktiskt uttalar sig i vetenskapliga frågor. Det mest kända exemplet i västvärlden är kreationistiska uppfattningar som vänder sig mot Darwins teori om den biologiska utvecklingen och formulerar en alternativ skapelseberättelse.

Men även hos vissa ateister odlas bilden av religion och vetenskap som ett slags konkurrenter. En sådan uppfattning kommer till uttryck i en ny bok med titeln *Verklighetens magi* av den engelske biologen

och författaren Richard Dawkins. Han har gjort sig känd inte bara som en stridbar ateist utan också som en framgångsrik popularisator av vetenskap. Den nya boken är i första hand en redogörelse för olika vetenskapliga teorier men innehåller också kängor mot religiösa synsätt.

DET ÄR EN påkostad bok tryckt på tjockt glansigt papper och med många bilder och illustrationer. Den riktar sig till en bred läsekrets och behandlar allt ifrån teorier om stora och svårfångade saker som världens skapelse, universums uppbyggnad och livets ursprung, till mer närliggande företeelser som äska och jordbävningar. Dawkins är en utmärkt förmedlare av vetenskap och han förmår göra även svåra teorier tillgängliga genom pedagogiska förklaringar, konkreta exempel och målade liknelser. Texten samverkar också alldeles utmärkt med illustrationerna. Det är dock obegripligt att man ännu på 2000-talet kan vara så genusblind att man helt okommenterat låter frågor om människans ursprung utgå från en pojkes funderingar om sin far och farfar och att man väljer bilder som så tydligt avslöjar att den tänkte läsaren är av manligt kön.

Dawkins ärende är att visa hur vi genom ett vetenskapligt förhållningssätt kan erfara det magiska i tillvaron. Och det är svårt att inte låta sig gripas av detta. Man kan till och med tycka att Dawkins hade kunnat ta ut svängarna ännu mer om han hade uppdaterat texten med nya rön om såväl mikro- som makrovärlden, där teorier om extra dimensioner, strängar och mörk materia gör att det riktigt gungar under fötterna. Men det som beskrivs är magiskt nog och frågan är varför inte Dawkins kan låta det stanna vid detta. Nu ställer han denna magi, som han benämner poetisk, mot en så kallad övernaturlig magi som tillskrivs religiösa uppfattningar och kommer till uttryck i olika myter om världen. Dawkins inleder kapitlet med att återge sådana myter – det kan vara indiska myter om världssalltets uppkomst eller berättelser om Noaks ark som inrymmer föreställningar om livets utveckling – för att sedan övergå till att redogöra för vad vetenskapen har att säga om samma fenomen. Tanken är förstas att vi ska se hur primitiva dessa myter är i förhållande till det som vetenskapen har att anföra i ärendet. Det hela blir nästan lite genant, eftersom det på ett obarmhärtigt sätt avslöjar Dawkins tondövhet och okunnighet om mytiska beaktelsesätt.

PARADOXALT NOG GER detta ett lite ängsligt intryck, som om Dawkins inte riktigt litar på att vetenskapen verkligen är magisk i sin egen rätt. För det är den ju. När

man läser hans bok grips man av människans ihärdiga strävan efter att förstå tillvaron och söka beskriva den med hjälp av vetenskapliga teorier. Samtidigt infinner sig under läsningen en stark förnimmelse av hur mycket det måste vara som vi fortfarande inte har en aning om och av hur färgade våra teorier om tillvaron bör vara av det faktum att vi själva är en del av detta komplicerade maskineri. Det synes också helt klart att det finns många olika sätt att närma sig verkligheten på och att vetenskap och religion svarar på helt olika frågor om vår värld.

► Inga Sanner är professor i idéhistoria vid Stockholms universitet.

Kerstin Nohrenius & Lars Wiklund

Glädje och sorg i en drottningens liv

CARLSSONS | 343 S. | ISBN 9789173314626

En räddande drottning

Recensent *Mats Bergquist*

HISTORIA

Med en travesti på Geijer skulle man kunna säga att Sveriges historia inte är dess drottningars. Inte ens *Respons*-läsare skulle säkert kunna namnge särskilt många, utöver Kristina (1632–1654) som var en av två regerande drottningar (Ulrika Eleonora 1718–1720, Karl XII:s syster, var den andra).

Innebär detta att alla andra saknat betydelse? Nej, säkert har drottningar fungerat som rådgivare till sina gemåler eller arvingar under olika förmyndarregimer då kungen stupat/gått bort före sin maka, även om deras främsta roll i vår mansdominerade historia främst var att föda tronarvingar.

En som inte saknat betydelse i 1800-talets svenska historia är Josephine de Beauharnais (1807–1876), 1823 gift med Karl XIV Johans ende son Oscar och Sveriges drottning 1844–1859. Hennes bakgrund och familj skildras i Kerstin Nohrenius och Lars Wiklunds *Glädje och sorg i en drottningens liv*, dock mera en släktkrönika än en biografi. Josephine var dotter till Eugène de Beauharnais, son till Napoleons första gemål. Napoleon såg till att yrkesmilitären Eugène blev ingift i den bayerska furstefamiljen Wittelsbach och förvandlades till hertig av Leuchtenberg.

För Karl XIV Johan var Josephine ett trumfkort, som inte blev sämre av att hon fick fem barn, och i praktiken säkrade åt-

tens fortbestånd; Gustaf IV Adolfs son, prinsen av Vasa, vars möjliga återkomst Karl Johan alltid oroade sig för, var barnlös. Bernadotte blev den ende, vid sidan av Soult (som sedermera blev både fransk krigs-, utrikes- och premiärminister) av kejsarens 25 marskalkar som kunde fortsätta sin karriär under nya förtecken. Josephine, som för övrigt vägrade att konvertera till protestantismen, ägnade sig åt omfattande välgörenhet, bildandet av föreläsnings- och musikföreningar med mera, samtligt sådant som förlänade monarkin popularitet och legitimitet.

Så nog kan Josephine vara värd en biografi. Och även om stilen ibland närmar sig damtidningarnas har Nohrenius och Wiklund gjort en habil insats. Det hade dock varit önskvärdt att de ägnat föremålets verksamhet i Stockholm (och Kristiania) mera utrymme.

► Mats Bergquist är docent i statskunskap.

Christer Hellmark & Ingemar Folke
*Rätten att kritisera överheten
– Kring den svenska tryckfrihetens historia*

LEOPARD | 108 S. | ISBN 9789173434119

Belägrad yttrandefrihet

Recensent *Lars Grahn*

POLITK & SAMHÄLLE

De svåra frågorna kring tryck- och yttrandefriheten kommer sannolikt upp till förnyad debatt efter sommaren, då yttrandefrihetskommittén (YFK) lägger fram sitt slutbetänkande. Det är knappast troligt att

enigheten nu har blivit större än när YFK för knappt två år sedan presenterade ett debattbetänkande och möttes av nästan bara negativa remissvar. Kritiken vände sig mot det som var kommitténs själva uppdrag: att skapa en "teknikberoende" grundlag för yttrandefriheten. Det vore ju praktiskt, menade regeringen och andra tänkare, bland andra kommitténs ordförande Göran Lambertz, ifall böcker, tidningar, etermedier, film, tillgängliggöranden på nätet etcetera kunde rymmas i samma grundlag. Friheten skulle liksom kunna bli lite mer lika för alla.

Kritikerna ansåg att så inte alls skulle bli fallet. Risker är stora att friheten blir mindre för vissa, i synnerhet för de tryckta medierna, om samma regler skall gälla alla. I *Rätten att kritisera överheten. Kring den svenska tryckfrihetens historia* av Christer Hellmark och Ingemar Folke, en omarbetad och utvidgad broschyr från 1978, görs klart varför det finns anledning att vara skeptisk till själva idén om teknikberoende lagstiftning. Skälet är helt enkelt att en sammanläggning av de regler som gäller för olika bärare av innehåll sannolikt leder till inskränkningar för de medier som redan har en vidsträckt frihet. Sådana regler måste nämligen ta hänsyn till dem som inte åtnjuter full yttrandefrihet. Det gäller etermedierna, som inte har etableringsfrihet och som därtill måste följa statliga regler om opartiskhet och saklighet. (Sanningen är inte alltid opartisk.) Och det gäller filmen, som fortfarande är underkastad censur, om än inte längre beträffande visning för vuxna. Vad som kallas teknikberoende kan lätt bli ett beroende av den reglering som gäller den mest kringskurna tekniken.

Ingemar Folke hävdar att idén om en teknikberoende lag fortfarande är problematisk, även om frågorna om filmcensur och bristen på etableringsfrihet för etermedier har blivit något mindre relevanta

på senaste tid. Att webbsidor kan vinna grundlagsskydd genom att ansöka om utgivningsbevis är också en förbättring. Men etermedielagarna utgör fortfarande ett hot mot de tryckta mediernas ställning, om de skulle arbetas ihop med tryckfrihetsförordningens klara frihetlighet.

Folke ser andra väl så starka hot mot yttrandefriheten. Främst fruktar han överstatligheten i den europeiska unionen. Faran finns att de svenska domstolarna tar vår anslutning till europakonventionen om mänskliga rättigheter än mer ad notam. Egentligen gäller konventionen redan nu som lag i Sverige. Europadomstolen har – i motsats till nationella domstolar i till exempel Tyskland – tillämpat den så att man dömt fotografering av prinsessor på offentlig plats som en kränkning av den personliga integriteten. Sådant lagtillämpning kan naturligtvis leda till att tryckfrihetens och den fria kritikens fält krymper.

Sedan Sverige gick med i EU är tryckfriheten satt under belägring, anser Folke. Denna dramatisering är kanske inte helt adekvat, eftersom någon egentlig konsekvens ännu inte kan sägas prägla diskrepanserna mellan svensk rätt och rättstillämpningen inom unionen. Man har ändå anledning att vara uppmärksam på hur lätt vägen mot ofrihet kan kantas av de bästa avsikter. EU:s ministerråd ville till exempel 1996 kriminalisera spridandet av rasistiska alster, vilket i förstone framstår som hedervärd. Men ett sådant förbud skulle strida mot den svenska tryckfrihetsförordningen, där distributören går fri medan utgivaren eller författaren straffas. Att straffa distributörer skulle kunna leda till alltför stor följsamhet inför myndigheternas intentioner, också i de fall då dessa inte är de bästa.

Högsta domstolen i Sverige har, som Folke också noterar, visat betydande självständighet gentemot EU-rätten. Det verkar

— Anmons —

Världens litteraturer – en gränsöverskridande historia

Läs mer och beställ på studentlitteratur.se/33450

 Studentlitteratur
VINNANDE VETANDE

således som om vi fortfarande håller stånd mot belägringen.

Skriftens första del behandlar utvecklingen fram till 1949 års tryckfrihetsförordning. Det är en väl sammanhållen skildring. Tryckfrihetens paus – många skulle säga förfall – under andra världskriget tecknas i stort sett sakligt men med en viss överslätning. Hellmark ser den nya förordningen som en stor framgång för tryckfrihetsvänner inom olika politiska partier. Framgången och äran var dock störst för folkpartiet – och de liberala kvinnoorganisationerna – som tidigast och kraftfullast drev på för att återställa den yttrandefrihet som samlingsregeringen suspenderat av rädsla för Nazityskland. Inom högern och bondeförbundet fanns inte lika många och övertygade tryckfrihetsvänner, knappast inte heller inom socialdemokratien. Det hade varit värt att påpeka. ■

► Lars Grahn är senior editor på Respons.

Hans Magnus Enzensberger

Det mjuka monstret Bryssel – eller Europas omyndigförklaring

(*Sanftes Monster Brüssel oder die Entmündigung Europas*)

ÖVERS. MADELEINE GUSTAFSSON

KARNEVAL | 95 S. | ISBN 9789185703883

EU som uppfostringsanstalt

Recensent *Kay Glans*

POLITIK & SAMHÄLLE

I dubbelmonarkin Österrike-Ungern betraktade många det mångnationella riket som ett folkfängelse, som de olika nationaliteterna ville fly ifrån. Nog betraktar en del europeér numera också EU som ett folkfängelse, i vilket en teknokratisk elit över medborgarnas huvuden bemödar sig om att tvinga samman det som inte hör samman. Ett folkfängelse är det ändå inte, säger den tyske författaren Hans Magnus Enzensberger i sin lilla skrift *Det mjuka monstret Bryssel – eller Europas omyndigförklaring*, för till skillnad från tidigare försök att likrikta kontinenten använder EU:s teknokrater inte våld. Det är rimligare att likna unionen vid en uppfostringsanstalt, menar Enzensberger, i vilken en välvillig ledning försöker komma tillrätta med en befolkning som inte förstår sitt eget bästa. Framför allt behöver de vänja sig av med förkärleken för nationell suveränitet.

Boken kom i original förra året och det har ju hänt en hel del sedan dess, men de

problem som Enzensberger pekar på är systemfel. EU är från början ett ekonomiskt projekt som drivits utan alltför mycket hänsyn till medlemmarnas ekonomiska olikheter, för att inte tala om de kulturella och religiösa. Byråkraterna i Bryssel uppfattar sig som en upplyst elit, som sätter en ära i att fjärma sig från de nationella kontexterna och som hela tiden vill utvidga sina befogenheter. I denna expansionsvilja ser Enzensberger den grundläggande orsaken till att EU har expanderat och tagit in medlemsländer som egentligen inte hör hemma i unionen, som Grekland. När konsekvenserna av detta blir tydliga försöker man över väljarnas huvuden förvandla EU till en transfereringsunion, vilket Maastrichtfördraget uttryckligen förbjuder.

Det är kul och träffsäkert skrivet, men den rappa framställningen förutsätter att den historiska bakgrunden tonas ner. Systemfelen, inte minst den auktoritära ledarstilen, är kanske inneboende i själva projektet att förena det disparata Europa, med befolkningar som har allt mindre lust till sådana experiment utan väsentligen vill ha kvar sina nationella kontexter. De problem som drivit fram projektet har emellertid inte försvunnit, även om risken för krig i Europa inte är överhängande. EU skulle göra det möjligt för Europa att hävda sig globalt, vilket de enskilda nationalstaterna inte kan, inte ens Tyskland med sin växande maktposition. EU var ju också ett försök att lösa frågan med den tyska styrkan och dess förhållande till övriga Europa. Faller vi tillbaka i en nationalstatlig kontext kommer den tyska dominansen att bli mycket kännbar, vilket nog varken tyskarna eller deras grannar är komfortabla med. ■

► Kay Glans är chefredaktör för Respons.

NÄSTA
NUMMER AV
TIDSKRIFTEN
RESPONS

UTE 23 AUGUSTI